

Ministarstvo
ekonomskog
razvoja

Nacrt

INDUSTRIJSKA POLITIKA CRNE GORE 2024-2028. GODINE

Podgorica, maj 2024. godine

SADRŽAJ

I. UVOD	5
1. Značaj Industrijske politike Crne Gore	5
2. Obuhvat Industrijske politike	6
3. Usklađenost IP 2028 sa postojećim strateškim okvirom	7
3.1. Nacionalni kontekst	7
3.2. Usklađenost sa ključnim politikama EU u kontekstu procesa evropskih integracija	11
3.3. Regionalni kontekst	17
II. ANALIZA STANJA	20
1. Pozicija industrije u privredi Crne Gore	20
1.1. Trendovi razvoja i promjena strukture privrede	20
1.2. Izabrani indikatori industrije	21
1.3. Dijagnostika prerađivačke industrije na bazi analize finansijskih iskaza u 2022. godini	27
2. Ključni efekti i rezultati implementacije Industrijske politike Crne Gore u periodu 2019-2023. godine	31
2.1. Ostvarenje izabranih ekonomskih indikatora i indikatora međunarodne konkurentnosti	31
2.2. Stepen realizacije Industrijske politike 2019-2023. po izvorima finansiranja i godinama	32
2.3. Pregled ključnih rezultata i postignuća za period 2019-2023. godine	33
2.4. Nalazi procesa evaluacije Industrijske politike 2019- 2023. godine	35
2.5. Preporuke procesa evaluacije Industrijske politike 2019- 2023. godine	37
3. Izabrani ekonomski indikatori: komparativni pregled	38
4. Izazovi Industrijske politike u narednom periodu	41
4.1. SWOT i PESTLE analiza prerađivačke industrije	42
4.2. Analiza zainteresovanih strana u pripremi i implementaciji Industrijske politike 2024-2028. godine	49
4.3. Proces konsultacija zainteresovanih strana u pripremi Industrijske politike 2024-2028. godine	50
4.4. Pristup inoviranju Industrijske politike kroz prizmu novih izazova	51
5. Aspekti orodnjenosti i uticaja na životnu sredinu u postavljanju ciljeva	54
III. STRATEŠKI CILJEVI INDUSTRIJSKE POLITIKE 2024-2028. GODINE	55
1. STRATEŠKI CILJ 1. UNAPREĐENJE AMBIJENTA ZA DIGITALNU I ZELENU TRANZICIJU INDUSTRIJE	56
1.1. Operativni cilj 1.1. Razvoj i unapređenje digitalne infrastrukture	58
1.2. Operativni cilj 1.2. Podsticanje energetske tranzicije i otpornosti u industriji	60
1.3. Operativni cilj 1.3. Jačanje obrazovanja i vještina za tehnološki razvoj industrije	62
1.4. Operativni cilj 1.4. Unapređenje poslovnog ambijenta za podršku industrijskom razvoju	63
2. STRATEŠKI CILJ 2: RAST INVESTICIJA I MODELA FINANSIRANJA ZA DUGOROČNU KONKURENTNOST INDUSTRIJE	66
2.1. Operativni cilj 2.1. Unapređenje pristupa finansiranju za preduzeća u sektoru industrije	67
2.2. Operativni cilj 2.2. Podrška industriji ka klimatskoj neutralnosti	68
2.3. Operativni cilj 2.3. Podrška industriji za rast konkurentnosti preduzeća	70
3. STRATEŠKI CILJ 3. PODSTICANJE INOVACIJA NA PRINCIPIMA PAMETNOG I ODRŽIVOG RAZVOJA INDUSTRIJE	71
3.1. Operativni cilj 3.1. Unapređenje institucionalne infrastrukture i podsticajnih mjera za inovacije i tehnološki razvoj u industriji	73
3.2. Operativni cilj 3.2. Jačanje industrijskih ekosistema na principima zelene tranzicije	75
3.3. Operativni cilj 3.3. Podsticanje daljeg razvoja cirkularnih modela poslovanja	77
3.4. Operativni cilj 3.4. Unapređenje digitalne transformacije privrede	79
4. STRATEŠKI CILJ 4. UNAPREĐENJE PRISTUPA JEDINSTVENOM TRŽIŠTU EU I JAČANJE REGIONALNE EKONOMSKE SARADNJE	81
4.1. Operativni cilj 4.1. Unapređenje ambijenta za brži pristup jedinstvenom tržištu EU i jačanje ekonomske saradnje i trgovine u regionu	83
4.2. Operativni cilj 4.2. Jačanje izvoznih sposobnosti preduzeća i uključivanje u otporne lance snadbijevanja	85
IV. IMPLEMENTACIJA INDUSTRIJSKE POLITIKE 2024-2028. GODINE	88
1. Koordinaciona struktura za izradu i implementaciju Industrijske politike	88
2. Monitoring i evaluacija	89
3. Finansijski okvir	91
4. Komunikaciona strategija za usmjeravanje Industrijske politike	92

SKRAĆENICE

AEO	Programme for authorized economic operators	OPS	Programa ovlaštenih privrednih subjekata
AMECO	European Commission Annual macro-economic database	AMECO	Godišnja baza makroekonomskih podataka Evropske komisije
CCEQ	EU Candidate and Potential Candidate Countries' Economic Quarterly	CCEQ	Ekonomski kvartalni izvještaj o zemljama kandidatima i potencijalnim kandidatima
CEFTA	Central European Free Trade Agreement	CEFTA	Centralno-evropski sporazum o slobodnoj trgovini
COST	European cooperation in science and technology	COST	Program EU za saradnju u oblasti nauke i tehnologije
CPM	Cabinet of Prime Minister	KPV	Kabinet Predsjednika Vlade
CRM	Common Regional Market	ZRT	Zajedničko regionalno tržište
DB WB	Doing Business World Bank Report	DB SB	Izvještaj Svjetske Banke "Doing Business"
DG GROWTH	Directorate-General for Internal market, industry, entrepreneurship and SMP	DB GROWTH	Generalni direktorat za unutrašnje tržište, industriju, preduzetništvo i MSP
DG CNECT	Communications Networks, Content and Technology	DG CNECT	Mreže za komunikaciju, sadržaj i tehnologiju
EBRD	European Bank for reconstruction and development	EBRD	Evropska banka za obnovu i razvoj
EC	European Commission	EK	Evropska komisija
EDIF	Western Balkans Enterprise Development & Innovation Facility	EIDF	Fond za razvoj inovativnih preduzeća Zapadnog Balkana
EEN	Enterprise Europe Network	EMP	Evropska mreža preduzetništva
EFSI	European Fund for Strategic Investments	EFSR	Evropski Fond za Strateški Razvoj
EIA	Environmental Impact Assessment	EIA	Procjena uticaja na okruženje
EIB	European Investment Bank	EIB	Evropska investiciona banka
EIF	European Investment Fund	EIF	Evropski investicioni fond
EMAS	Eco-Management and Audit Scheme	EMAS	Eko menadžment i kontrolne šeme
ENEF	WB EDIF Enterprise expansion fund	ENEF	Fond za razvoj inovativnih preduzeća Zapadnog Balkana za razvoj
Erasmus+	EU programme for education, training, youth and sport	Erasmus+	Program EU za obrazovanje, trening, mlade i sport
EU	European Union	EU	Evropska unija
EUSAIR	EU Strategy for Adriatic Ionian Region	EUSAIR	EU strategija za jadransko jonski region
EUSDR	EU Strategy for Danube Region	EUSDR	EU strategija za dunavski region
EUREKA	Intergovernmental organisation for market-driven industrial R&D	EUREKA	Međuvladina organizacija za istraživanje i razvoj vođena potrebama tržišta
EUROSTAT	EU statistical office	EUROSTAT	Statistički zavod EU
FDI	Foreign direct investment	SDI	Strane direktne investicije
FSC	Forest Stewardship Council certification	FSC	Sertifikacija gazdovanja šumama
GCI	Global Competitiveness Index	GCI	Indeks globalne konkurentnosti
GDP	Gross Domestic Product	BDP	Bruto domaći proizvod
GEI	Global Entrepreneurship Index	GEI	Index globalnog preduzetništva
GETI	Global Enabling Trade Index	GETI	Globalni index omogućavanja trgovine
GERD	Gross domestic expenditure on research and development.	GERD	Bruto domaći izdaci za istraživanje i razvoj
GII	Global Innovation Index	GII	Index globalne inovacije
GMP	World Health Organisation Good Manufacturing Practice	GMP	Dobre prakse u proizvodnji Svjetske zdravstvene organizacije
GVA	Gross Value Added	BDV	Bruto dodata vrijednost
ICT	Information and communication technology	ICT	Informacione i komunikacione tehnologije
IDF MNE	Investment and Development Fund of Montenegro	IRF CG	Investiciono-razvojni fond Crne Gore
IESE	The Venture Capital & Private Equity Country Attractiveness Index	IESE	Indeks privlačnosti rizičnog i privatnog kapitala
IFI	International Financial Institutions	MFI	Međunarodne finansijske institucije
IMF	International Monetary Fund	MMF	Međunarodni monetarni fond
IP	Industrial policy	IP	Industrijska politika
IPA	Instrument for pre-accession	IPA	Prepristupni instrument
IPARD	Rural Development component of the Instrument for Pre-accession Assistance	IPARD	Prepristupni instrument za ruralni razvoj
IPCEI	Important projects of common European interests	IPCEI	Važni projekti od zajedničkog evropskog interesa
IPI	Industrial production index	IPI	Indeks industrijske proizvodnje
ITRE	European Parliament Committee on Industry, Research and Energy	ITRE	Komitet za industriju, istraživanje i energiju Evropskog Parlamenta
KET	Key enabling technologies	KET	Ključne tehnologije u nastajanju
MAFWM	Ministry of Agriculture, Forestry and Water Management	MPŠV	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja
MC	Ministry of Culture	MK	Ministarstvo kulture
MD	Ministry of Defence	MO	Ministarstvo odbrane

MTESDDN	Ministry of Tourism, Ecology, Sustainable Development and Development of the North	MTEORRS	Ministarstvo turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja Sjevera
MED	Ministry of Economic Development	MER	Ministarstvo ekonomskog razvoja
MESI	Ministry of Education, Science and Innovations	MPNI	Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija
MF	Ministry of Finance	MF	Ministarstvo finansija
MFA	Ministry of Foreign Affairs	MVP	Ministarstvo vanjskih poslova
MEA	Ministry of European Affairs	MEP	Ministarstvo evropskih poslova
MFF	The Multiannual Financial Framework	MFF	Višegodišnji Finansijski Okvir
MH	Ministry of Health	MZ	Ministarstvo zdravlja
MIPA	Montenegrin investment promotion agency	MIPA	Agenciju za promociju investicija Crne Gore
MMSP	Micro, small and medium enterprises	MMSP	Mikro, mala i srednja preduzeća
MNGOV	Government of Montenegro	VCG	Vlada Crne Gore
MONSTAT	Montenegrin statistical office	MONSTAT	Uprava za statistiku Crne Gore
MPA	Ministry of Public Administration	MJU	Ministarstvo javne uprave
MMSP	Micro, small and medium sized enterprises	MMSP	Mala i srednja preduzeća
NATO	North Atlantic Treaty Organization	NATO	Sjevernoatlantski Savez
NACE	Nomenclature generale des Activites economiques	NACE	Klasifikacija djelatnosti
NCTS	New computerised tranzit system	NCTS	Novi kompjuterizovani tranzitni sistem
NIPAC	National IPA Coordinator	NIPAC	Nacionalni IPA koordinator
NUTS	The Nomenclature of Territorial Units for Statistic	NUTS	Klasifikacije teritorijalnih jedinica za statistiku
OG	Operational goal	OC	Operativni cilj
OECD	Organisation for economic cooperation and development	OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
PESTLE	Political, economic, sociological, technological, Legal and Environmental Analysis	PESTPŽS	Politička, ekonomska, sociološka, tehnološka, pravna i analiza zaštite životne sredine
SG	Strategic Goal	SC	Strateški cilj
UN	United Nations	UN	Ujedinjene Nacije
UNDP	United Nations Development Program	UNDP	Program za razvoj Ujedinjenih Nacija
PAMN	Program for Accesion of Montenegro into the EU	PPCG	Program pristupanja Crne Gore
R&D	Research and development	R&D	Istraživanje i razvoj
RCC	Regional Cooperation Council	RSS	Regionalni Savjet za Saradnju
RCA index	Revealed comparative advantages Index	RCA	Indeks (otkrivenih) komparativnih prednosti
RIS ³	Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation	RIS*	Strategija istraživanje i inovacije za pametnu specijalizaciju
S ³ P	S3 smart specialisation platform	S ³ P	Platforma S3 za pametnu specijalizaciju
SBA	Small Business Act	SBA	Akt o malom biznisu
SEE 2030	South East Europe 2020	SEE 2030	Strategija Jugoistočna Evropa 2020
SEEIST	South East European International Institute for Sustainable Technologies	SEEIST	Međunarodnog instituta za održive tehnologije na prostoru Jugoistočne Evrope
SG	Strategic goal	SC	Strateški ciljevi
SNA	System of National Accounts	SNR	Sistem nacionalnih računa
SWOT	Strengths weaknesses, opportunities, threats	SWOT	Analiza snaga-slabosti-prilika-prijetnji
TEU	Treaty establishing the European Union	UEU	Ugovor o Evropskoj uniji
TFEU	Treaty on the functioning of the European Union	UDEU	Ugovor o funkcionisanju EU
VB TLI	Trade Logistics Index	VB TLI	Indeks trgovinske logistike
VCPE	Venture Capital and Private Equity Country Attractiveness Index	VCPE	Indeks privlačenja rizičnog i privatnog kapitala
WB	World Bank	SB	Svjetska banka
WBIF	Western Balkans Investment Framework	WBIF	Investicioni okvir za Zapadni Balkan
WEF	World Economic Forum	SEF	Svjetski ekonomski forum
WTTC	World Travel & Tourism Council	WTTC	Svjetski savjet za putovanja i turizam
ZZZCG	Employment Agency Montenegro	ZZZCG	Zavod za zapošljavanje Crne Gore

I. UVOD

1. Značaj Industrijske politike Crne Gore

Industrijska politika Crne Gore 2024-2028. godine (IP 2028) predstavlja strateški dokument za razvoj konkurentnosti crnogorske ekonomije sa fokusom na industrijski sektor. U skladu sa novim paketom industrije politke EU, IP 2028 trasira putanju dvostruke tranzicije za održivi razvoj industrijskog sektora Crne Gore u kontekstu pristupanja jedinstvenom tržištu EU. IP 2028 prepoznaje da su stvarni nosioci promjena i razvoja upravo privredna društva koja, uz adekvatnu podršku, treba da maksimiziraju svoj potencijal rasta, razvoja i konkurentnosti.

IP 2028 predstavlja nastavak aktivnosti implementiranih u okviru IP 2019-2023, na bazi koje je, uz nezavisnu eksternu evaluaciju, obuhvatan izvještaj o realizaciji IP 2023, novu industrijsku politiku EU i preporuke Evropske komisije prema Crnoj Gori u oblasti preduzetništva i industrijske politike, pristupljeno kreiranju industrijske politike za period 2024 – 2028. godine.

Glavna svrha IP 2028 je da uspostavi strateški okvir i prioritete za industrijski razvoj, koji su realni i ostvarljivi, uzimajući u obzir raspoložive prirodne, ljudske i finansijske resurse za ostvarenje dinamičnog ekonomskog rasta, održivog razvoja i povećanje broja radnih mjesta.

Konkurentna industrijska baza pokreće rast produktivnosti, inovacije i investicije, istovremeno podstičući zaposlenost, te obezbjedjujući bolji životni standard za sve. Crna Gora posluje u intenzivno konkurentnom globalnom/evropskom/regionalnom okruženju, gdje je promjena jedina konstanta, i gdje prisutni geopolitički, ekonomski i neekonomski izazovi imaju snažan uticaj na transformaciju naših preduzeća, te se kao mali, otvoren i eurizovan sistem, Crna Gora mora tim promjenama neprestano prilagođavati i kreirati prostor za rast i razvoj. Iako je ostvaren značajan ekonomski napredak u postpandemijskom periodu, potencijali rasta industrijskog sektora nisu u dovoljnoj mjeri valorizovani i dokument IP 2028 predlaže koordinirane aktivnosti u smislu jačanja modela integrativne industrijske politike.

Strateški razvojni okvir crnogorske ekonomije postavlja ambicioznu, ali i ostvarivu perspektivu budućeg rasta. Ostvarivanje razvojne agende, odnosno agende kontinuiranih ekonomskih reformi, zahtijeva koherentnost Vladinih politika i ulaganja, u oblastima koje podržavaju dugoročno održiv razvoj, a u uslovima stabilnog i stimulativnog ambijenta za poslovanje. Dodata vrijednost crnogorske razvojne politike, treba da bude njeno brzo prilagođavanje promjenama, dobra koordinacija politika, predviđanje i projektovanje prioriteta, te osiguranje da **industrijska politika i komplementarne politike**, budu dobro uvezane i targetirane, poštujući naučene lekcije iz prethodnog perioda i uključujući u razvojni okvir nove izazove kao što su stimulativni inovacioni ambijent, digitalna ekonomija, klimatske akcije i cirkularna tranzicija.

Analize pokazuju da sektori prerađivačke industrije i energetike, zajedno sa sektorom turizma kao integrativne servisne industrije koja uvezuje veći broj grana i djelatnosti, predstavljaju ključne strateške sektore za dugoročni razvoj konkurentnosti. Navedeni strateški sektori i sektori kojih ih podržavaju su prioriteta razvojna područja na koja se fokusira industrijska politika, a koja treba da bude povezana sa drugim relevantnim politikama, kako bi se postigla efikasna realizacija strateških razvojnih ciljeva. Ujedno, moderno globalno poslovanje zahtijeva međusobnu povezanost strateških sektora sa boljim korišćenjem informacionih i komunikacionih tehnologija, poboljšanom transportnom povezanošću, te povećanim korišćenjem poslovnih usluga za preduzetnike.

Industrijska politika je po svojoj osnovi horizontalna i pruža **okvirne opšte uslove za održivi industrijski razvoj**, čijom implementacijom se obezbjeđuje:

- **Konkurentnost** – kreiranje atraktivnih uslova u kojima je diversifikovana industrijska baza, orijentisana ka efikasnosti i produktivnosti, razvijen podsticajni ambijent gdje MMSP industrije svoje ideje pretvaraju u proizvode, a kompanije svih veličina napreduju i rastu;
- **Savremenost kroz digitalnu tranziciju** – primjena digitalnih tehnologija koje temeljno mijenjaju lice industrije i način na koji posluje ekonomija; efikasna upotreba novih tehnologija i razvoj ekonomije zasnovane na znanju, uz podsticanje pametne specijalizacije;
- **Klimatska neutralnost kroz zelenu tranziciju** - unapređenje korišćenja raspoloživih resursa koji se zasnivaju na principima zelene tranzicije, cirkularnosti i dekarbonizacije; integracija klimatskih politika u sve sektore djelatnosti (neto nulte emisije u industriji kao dugoročni cilj zelenog plana);
- **Integracija u jedinstveno evropsko tržište** - strateška partnerstva u cilju jačanja otpornosti, stavljajući akcenat na jačanje lanaca vrijednosti i industrijskih ekosistema unutar Evrope;
- **Dinamičnost**- snaženje preduzetništva i MMSP i njihovih inovativnih potencijala;
- **Atraktivnost**- poslovni ambijent koji privlači investicije u različite sektore i regione;
- **Integrativnost**- povezivanje i podsticanje razvoja ključnih sektora i sektora koji podržavaju industrijski razvoj u kontekstu postepenog integrisanja u jedinstveno evropsko tržište.

Dok industrijska politika pokriva period do 2028. godine, njen stvarni uticaj se može posmatrati u kontekstu **dugoročnog razvojnog okvira**, kroz planiranu podršku i implementaciju mjera u cilju promovisanja internacionalizacije crnogorskih preduzeća i njihove integracije u jedinstveno tržište EU (koji proces obuhvata i region), implementaciju inovacija i novih tehnoloških rješenja u industriji, razvoja resursno efikasnije ekonomije, klimatskih akcija i dobrog upravljanja životnom sredinom, a sve u cilju kreiranja veće dodate vrijednosti u svim fazama razvoja preduzeća i jačanja međunarodno konkurentne industrije.

2. Obuhvat Industrijske politike

Ne postoji saglasnost oko tačne definicije **industrijske politike**. U užem smislu obuhvata skup vladinih politika usmjerenih samo na razvoj proizvodnog sektora odnosno prerađivačke industrije, u cilju promjene industrijske strukture da bi se promovisao rast zasnovan na produktivnosti. Druge definicije uključuju širi skup ciljeva, kao što su povećanje produktivnosti, konkurentnosti i ukupnog ekonomskog rasta, pa industrijska politika obuhvata bilo koju vrstu selektivne intervencije ili vladine politike koja pokušava promijeniti strukturu proizvodnje prema sektorima za koje se očekuje da nude bolje izgleda za ekonomski rast nego što bi se dogodilo u odsustvu takve intervencije. Što je cilj opštiji, to je veći skup mjera koje se smatraju dijelom industrijske politike¹.

Sam termin „**industrija**“ ima šire značenje od onoga što podrazumijeva pojam industrijskog sektora, pa obuhvata organizaciju i strateško upravljanje ljudskim, finansijskim i fizičkim resursima koji će biti iskorišćeni kako bi se uspješno odgovorilo sve većim ekonomskim izazovima i konkurenciji na globalnom nivou. Stoga danas savremena industrijska politika, u širem kontekstu, uključuje ciljanu industrijsku podršku, kao i politike vezane za ukupni poslovni ambijent i regulatorni okvir, invacije i tehnologiju, trgovinu, obrazovanje, te formiranje vještina i sektorsku konkurentnost. Različite kombinacije ovih mjera karakterišu različite pakete industrijske politike.

¹ Maio, Michele Di, 'industrial policy', in Bruce Currie-Alder, and others (eds), International Development: Ideas, Experience, and Prospects, Oxford Academic, 2014; <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199671656.003.0033>;

Za potrebe izrade dokumenta IP 2028, obuhvat industrijske politike Crne Gore podrazumijeva **domen sektora NACE B-E**, shodno metodologiji EUROSTAT-a kojom se definiše dio nefinansijskog ‘poslovnog sektora’, i to: Vađenje rude i kamena (B), Prerađivačka industrija (C), Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija (D) i Snabdijevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i slične aktivnosti (E). Naime, ukupni nefinansijski sektor obuhvata sektore od B do J i od L do N, uključujući S95 Statističke klasifikacije ekonomskih djelatnosti EU – NACE Rev. 2, ali se dokument IP 2028 fokusira na prethodno definisani **sektor** industrije i jačanje njegove konkurentnosti i otpornosti. Pored navedenog, IP 2028 obuhvata i veći broj **povezanih investicija**, odnosno programskih aktivnosti u povezanim sektorima kao što su razvoj i unaprjeđenje digitalne infrastrukture, energetska-klimatska tranzicija u funkciji jačanja otpornosti industrije, određeni aspekti razvoja sektora saobraćaja, građevinarstva, turizma i dr.. Navedene povezane investicije posmatraju se prvenstveno u kontekstu multiplikativnog efekta programa i investicija koji podržavaju ne samo industrijski razvoj *per se*, već i razvoj industrijskog sektora kao pretpostavke za razvoj drugih (povezanih) djelatnosti, a koje opet, povratno, podstiču razvoj industrije.

3. Usklađenost IP 2028 sa postojećim strateškim okvirom

Razumijevanje aktuelnog razvojnog koncepta, zasnovanog na ocjenama o dostignutom nivou implementacije relevantnih politika, predstavlja jedan od preduslova za uspostavljanje okvira za dobro funkcionisanje industrijske politike. U tom smislu, identifikovane su i analizirane relevantne politike i dokumenta koje predstavljaju strateški razvojni okvir na nacionalnom nivou i stvoreni su osnovni preduslovi za prepoznavanje razvojnih potencijala i usmjerenja formulisanih u horizontalnim, tematskim politikama.

Industrijska politika Crne Gore 2024 – 2028. godine, kako je i prikazano na Grafiku 1, povezuje se sa strateškim nacionalnim dokumentima, ali i dokumentima EU i regiona. Ključne preporuke za formulisanje industrijske politike, proizašle iz procesa kreiranja obuhvatne razvojne politike Crne Gore i usaglašavanja sa principima industrijske politike EU, odnose se na izbor mjera čijom bi primjenom Crna Gora efikasno uticala na povećanje međunarodne konkurentnosti svoje ekonomije

3.1. Nacionalni kontekst

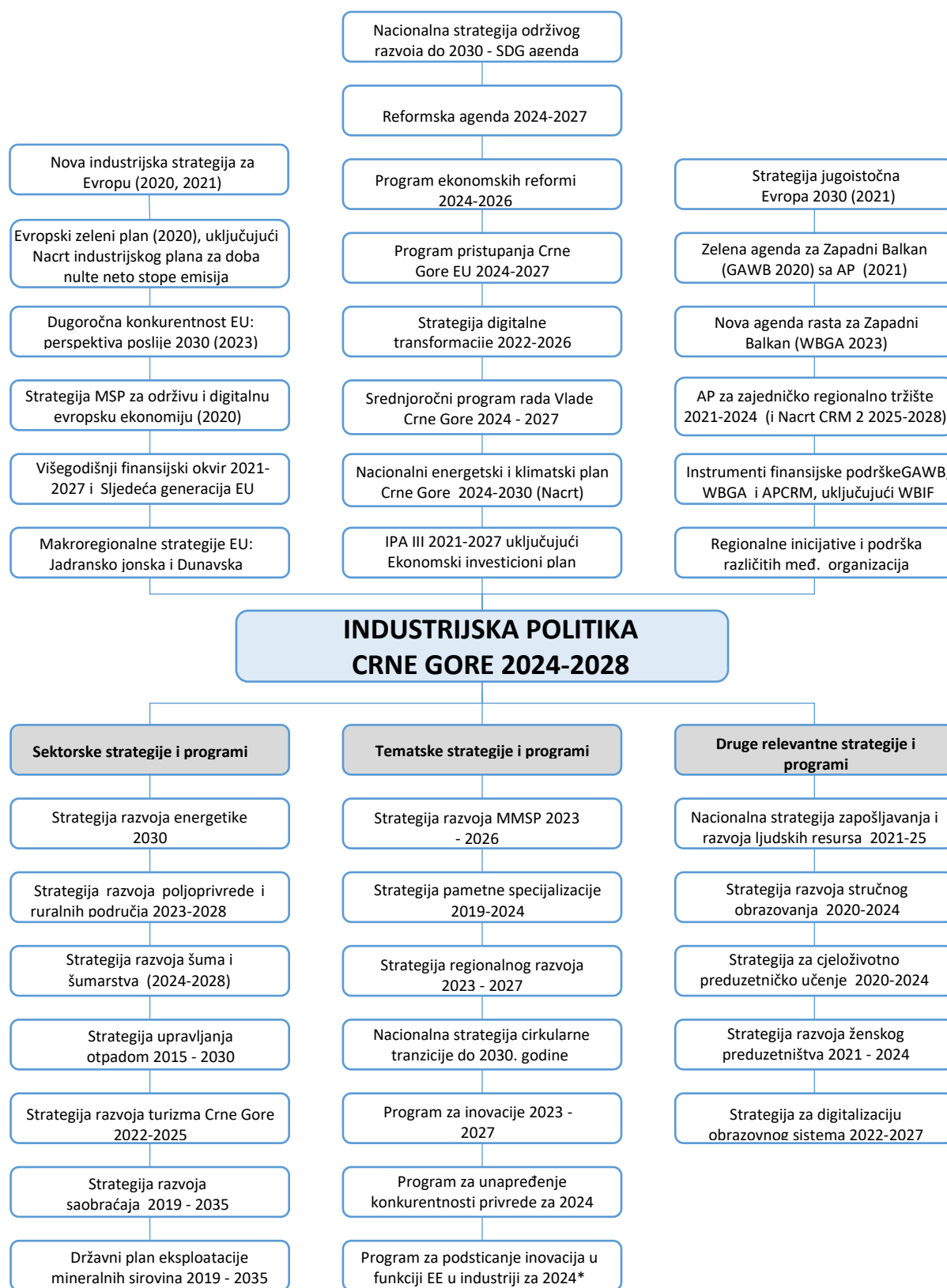
Od ključnog značaja za definisanje okvira industrijske politike u Crnoj Gori predstavljaju politike, odnosno sljedeća aktuelna **strateška dokumenta**:

- Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine
- Reformska agenda Crne Gore 2024-2027. godine
- Program ekonomskih reformi 2024-2026. godine
- Program pristupanja Crne Gore EU 2024-2027. godine
- Strategija digitalne transformacije 2022-2026. godine
- Nacionalni energetska i klimatski plan Crne Gore 2024-2030 (Nacrt, jun 2023*)
- Program pretprijetne podrške IPA III 2021-2027, uključujući Ekonomski investicioni plan

Na sljedećem grafiku prikazana je povezanost strateških dokumenata nacionalnog, regionalnog i evropskog okvira.

Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine je krovna, horizontalna, i dugoročna razvojna strategija Crne Gore, koja transponuje Ciljeve održivog razvoja UN u nacionalni kontekst i ne odnosi se samo na životnu sredinu i ekonomiju, već i na nezamjenljive ljudske resurse i dragocjeni društveni kapital koji treba da omoguće prosperitetan razvoj. Industrijska politika integrisana je u stubu ekonomski razvoj.

Grafik 1. Pregled povezanosti strateških dokumenata

Reformska agenda Crne Gore 2024-2027. godine je strateški odgovor Crne Gore na Novu agendu rasta za Zapadnu Balkan, kako bi se na optimalan način iskoristili dodatni podsticaji Evropske unije za pripremu zemalja regije za punopravno članstvo u EU (Instrument za reformu i rast za Zapadni Balkan odnosno dodatni sporazum o bespovratnim sredstvima i sporazum o zaduživanju). Sadrži set ključnih reformskih mjera u oblastima od strateškog značaja za dinamiziranje ekonomskog rasta i konvergenciju ka zemljama EU, uključujući kako ekonomske tako i pravno-političke kriterijume pristupanja primjerene novoj metodologiji pregovora. Reformske mjere pokrivaju četiri ključne oblasti politika i to: poslovno okruženje i razvoj privatnog sektora, digitalne i energetske/zelene tranzicije, razvoj ljudskog kapitala, kao i reforme u oblasti temeljnih prava, koje su pretpostavka održivih ekonomskih reformi. EK je predložila jedinstvenu metodologiju pripreme ovog dokumenta, čiju okosnicu čini finansijska procjena reformi, same prioritetne reforme koje prate indikatori naaretkta, razvijeni na prekretnice (*milestones*) i takozvane „uslove plaćanja“ (*payment conditions*). Usvajanje Reformske agende pokreće oslobađanje sredstava iz novog Plana rasta.

Program ekonomskih reformi za Crnu Goru za period 2024–2026. godine je strateški dokument Crne Gore u ekonomskom dijalogu sa EU u vezi sa ispunjavanjem ekonomskih kriterijuma u pregovorima o pristupanju Uniji i ključni dokument zemlje za srednjoročno makroekonomsko i fiskalno planiranje, koji daje pregled prioritarnih strukturnih reformi važnih za smanjenje ili eliminisanje prepreka privrednom rastu i jačanju sveukupne konkurentnosti zemlje. Industrijska politika je dijelom integrisana u reformskim mjerama, tj. u zelenom i digitalnom razvoju i unapređenju poslovnog ambijenta za razvoj MMSP sektora. Mjere ekonomske politike u srednjem roku usmjerene su na: (i) diversifikaciju ekonomske aktivnosti i povećanje konkurentnosti privrede; (ii) jačanje otpornosti crnogorske ekonomije na eksterne šokove; (iii) obezbjeđivanje makroekonomske i fiskalne stabilnosti; (iv) unapređenje poslovnog ambijenta i (v) pokretanje snažnog investicionog ciklusa.

Program pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji za period 2024-2027. godine daje prikaz planiranih aktivnosti u pregovaračkom poglavlju 20 – Preduzetništvo i industrijska politika koje sadrži sljedeća potpoglavlja: industrijska politika, MSP, politika inovacija, unapređenje poslovnog ambijenta i Direktiva o odloženom plaćanju u komercijalnim transakcijama, turizam, građevinarstvo i vazдушna i pomorska industrija. U novom paketu industrijske strategije za Evropu, kroz set strateških dokumenata usvojen u periodu 2020-2024. godine, promovise se globalno konkurentna, klimatski neutralna i digitalna evropska ekonomija čiji je cilj izgradnja snažnijeg jedinstvenog tržišta, uz smanjenje strateških zavisnosti. A cilj Crne Gore je priprema za pristupanje tom tržištu, pa je završno mjerilo u pregovorima: izrada i implementacija sveobuhvatne industrijske strategije, uz podršku sistema evaluacije indikatora i mjerila, kao što je to i u novim strateškim dokumentima industrijske politike EU.

Strategija digitalne transformacije Crne Gore za period 2022 – 2026. godine definiše ciljeve i mjere sistemskog i održivog razvoja digitalne infrastrukture, uz obezbjeđenje tačnih, ažurnih i bezbjedno dostupnih podataka, razvijanje digitalnih rješenja u svim sektorima djelatnosti, povezivanje i digitalizaciju procesa i usluga, uz omogućavanje svima da ostvare jednak pristup ovim rješenjima. Strategija ima dva osnovna cilja: (i) Unaprjeđenje kapaciteta i sposobnosti za digitalnu transformaciju Crne Gore (koordinacija i praćenje; poboljšanje dostupnosti, interoperabilnosti upravljanja podacima; povećana pokrivenost i modernizacija elektronske komunikacione infrastrukture; razvoj i unaprjeđenje digitalnih znanja i vještina crnogorskog društva) i (ii) jačanje digitalne svijesti crnogorskog društva i digitalne konkurentnosti IKT sektora (podizanje svijesti građana i privrede o važnosti digitalnog razvoja; unaprjeđenje kvaliteta, količine i upotreba e-usluga; unaprjeđenje i razvoj IKT sektora).

Srednjoročni program rada Vlade za period 2024 – 2027. godine ističe da je srednjoročni strateški cilj Vlade Crne Gore oporavak i prosperitet društva kroz rad na ekonomskim reformama, poboljšanje životnog standarda svakog pojedinca, jačanje vladavine prava i ubrzanom pristupanju EU. Program se bazira na tri srednjoročna postignuća odnosno prioriteta rada Vlade, a to su: 1. Crna Gora je država vladavine prava i kredibilna članica EU i NATO, 2. Stabilan finansijski i ekonomski sistem za bogatu državu, građane i građanke, 3. Zdravi i obrazovani pojedinci kao temelj prosperitetnog i solidarnog društva. Više ciljeva, posebno u okviru drugog prioriteta povezano je sa IP 2028, a sam cilj 7 uključuje i izradu i sprovođenje dokumenta IP 2028.

Nacionalni energetska i klimatski plan Crne Gore do 2030 godine (NEKP), čiji je nacrt najavljen za jun 2024. godine, predstavljaće ključni strateški dokument koji, u pogledu obnovljivih izvora energije, energetske efikasnosti i smanjenja emisija gasova sa efektom staklene baste, definiše ciljeve za 2030. godinu i predviđa veoma konkretne politike i mjere za njihovo dostizanje. U cilju sprovođenja politike klimatske neutralnosti i dekarbonizacije do 2050. godine kao i trasiranja puta ka energetske tranziciji, Crna Gora je ratifikovala i potpisala niz međunarodnih akata. Ratifikacijom Pariskog sporazuma u okviru Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC) iz 2015. godine, Crna Gora je preuzela obavezu smanjenja emisije gasova sa efektom staklene bašte i prihvatila potrebu sprovođenja mjera i aktivnosti koje vode adaptaciji na izmijenjene klimatske uslove, dok je potpisivanjem Ugovora o Energetskoj zajednici (2006) i Sofijske deklaracije o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan (2020), preuzela obaveze izrade Integrisanog nacionalnog i klimatskog plana. Saglasno Regulativi EU 2018/1999 Integrisani NEKP ima dva odjeljka: Ocjeljak A definiše nacionalne ciljeve, politike i mjere, dok odjeljak B sadrži analitičku osnovu odnosno opis referentnog i naprednih scenarija i njihovih rezultata. Integrisani NEKP sadrži prikaz postojećeg stanja ključnih politika i odgovarajućih mjera za sagledavanje pet dimenzija Regulative, a to su: 1) dekarbonizacija (emisije gasova sa efektom staklene bašte i obnovljiva energija), 2) energetska efikasnost, 3) energetska sigurnost, 4) unutrašnje energetske tržište i 5) istraživanje, inovacije i konkurentnost. Ovaj strateški dokument je odgovor Crne Gore na obaveze prema UN i Energetskoj zajednici, što uključuje i odgovor na strateške dokumente iz EU industrijskog paketa nove generacije.

Opšti cilj **IPA III instrumenta pretpriprustne podrške EU za period 2021-2027. godine** jeste podrška korisnicima u sprovođenju političkih, institucionalnih, ekonomskih i socijalnih reformi potrebnih za njihovo usklađivanje sa vrijednostima i pravilima Unije i postizanje članstva u EU. Specifični ciljevi grupisani su u pet kategorija (tzv. „Prozora“): 1. Vladavina prava, osnovna prava i demokratija (15,1% sredstava IPA III), 2. Dobro upravljanje, usklađivanje sa pravnim tekovinama EU, strateška komunikacija i dobrosusjedski odnosi (16,6%), 3. Zelena agenda i održivo povezivanje (42,4%), 4. Konkurentnost i inkluzivni rast (22,3%) i 5. Teritorijalna i prekogranična saradnja (3,5%). IP 2028 naslanja se na akcije iz oblasti konkurentnosti i inkluzivnog rasta, kao i zelene agende i održivog povezivanja, uz učešće u različitim Programima Unije. Važno je istaći da u IPA III instrumentu nema nacionalnih finansijskih koverti. Ključni kriterijumi za dobijanje finansijske podrške su **relevantnost (strateški značaj) i zrelost predloženih projekata**, shodno pravilima koje važe u državama članicama EU prilikom korišćenja Evropskih strukturnih i investicionih fondova. U praksi to znači da su države sa spremnijim projektima i dobrim sistemom strateškog planiranja u mogućnosti da iskoriste više sredstava u odnosu na manje spremne države (što je bio slučaj npr. kod projekata čiste energije u Energetskom paketu IPA 2023). Zbog razlika u administrativnim kapacitetima i spremnosti projektne dokumentacije, EK je uvela i princip “pravične raspodjele” (*fair share*) koji će se mjeriti tokom cijelog perioda sprovođenja, a ne na godišnjoj osnovi. Istovremeno, najavljena je i **mogućnost korišćenja dodatnih sredstava** za države koje budu brže napredovale u pregovaračkom procesu, što se i uvodi kroz Agendu rasta za ZB novembra 2023. godine.

S tim u vezi, IP 2028 usaglašava se i sa postojećim **sektorskim strategijama**, kao što je prikazano na grafiku 1 – pregled povezanosti strateških politika odnosno strateških dokumenata. Strateški ciljevi IP

2028 i određene aktivnosti date u Akcionom planu IP 2028, komplementarne su sa aktivnostima u okviru strateških dokumenata u oblasti energetike, saobraćaja, građevinarstva, turizma, šumarstva i poljoprivrede, kao i državnog plana eksploatacije mineralnih sirovina, u smislu podrške navedenih sektora i njihovom doprinosu razvoju prioritarnih sektora industrije. Iako u biti horizontalna, u ovu kategoriju uvršena je i strategija upravljanja otpadom.

Posebna pažnja kod horizontalnog uvezivanja strateških dokumenata posvećuje se analizi uvezanosti sa specifičnim **tematskim** strategijama, posebno sa **Strategijom regionalnog razvoja za period 2023.-2027. godine**, koja ima horizontalnu dimenziju uvezanosti sa velikim brojem strateških dokumenata, dajući akcenat na regionalni aspekt razvijenosti sjevernog, središnjeg i primorskog regiona Crne Gore. Uvezanost IP 2023 sa Strategijom regionalnog razvoja je evidentna, posebno kod investicija u fizičku infrastrukturu, ali i kod planiranih aktivnosti u cilju postizanja ravnomjernijeg socio-ekonomskog razvoja svih jedinica lokalne samouprave i regiona, zasnovanog na konkurentnosti, inovativnosti i zapošljavanju.

Industrijska politika do 2028. godine horizontalno se uvezuje i sa **drugim tematskim strateškim dokumentima**, sa kojima ima komplementarne razvojne ciljeve kao što su Strategija razvoja MMSP, Strategija pametne specijalizacije, kao i Nacionalna strategija cirkularne tranzicije. U kategoriji programa, osnovni instrument sprovođenja IP je godišnji program za unapređenje konkurentnosti privrede, program za podsticanje inovacija u funkciji energetske efikasnosti u industriji i srednjoročni program za inovacije. Konačno, prilikom utvrđivanja aktivnosti u okviru IP 2028, poseban fokus je na horizontalnom usaglašavanju sa **drugim relevantnim strategijama**, što se posebno vezuje sa oblasti obrazovanja, zapošljavanja i razvoja preduzetništva, kako bi se doprinijelo ostvarenju svrhe i vizije Industrijske politike.

Sa aspekta povezanosti Industrijske politike sa brojnim strateškim i tematskim dokumentima i politikama (u smislu da IP treba da podrži razvoj međusobno povezanih sektora kao što su energetika, saobraćaj i IKT, preduzetništvo, inovacije, obrazovanje, regionalni razvoj, te drugih koji imaju uticaja na konkurentnost industrije), u procesu usklađivanja i sprovođenja politike prisutan je veliki broj uključenih **aktera** na nivou svih relevantnih institucija javnog sektora uz participiranje predstavnika privatnog sektora (detaljnije predstavljeno u poglavlju IV u dijelu koordinacione strukture za implementaciju i monitoring industrijske politike).

U hijerarhiji **međunarodnih obaveza**, kada je o industrijskoj politici riječ, IP 2028 se usklađuje sa obavezama članstva u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO), obavezama članstva u NATO (tenderi i standardi), kao i međunarodno preuzetim obavezama po članstvu u Svjetskoj banci i IMF-u. Punopravnim članstvom u WTO, čija je Crna Gora članica od 29. aprila 2012. godine omogućena je integracija u multilateralni trgovinski sistem kroz implementaciju relevantnih WTO sporazuma u područjima carina i trgovine robama, pružanju usluga i trgovinskih aspekata prava intelektualne svojine. Punopravna članica NATO je od 5. juna 2017. godine što je čini bližom i privlačnijom za saradnju sa investitorima iz partnerskih država, članica Alijanse. Dodatno, značajan broj sporazuma o slobodnoj trgovini (FTA) koje Crna Gora primjenjuje, doprinose kreiranju stimulativnog investicionog ambijenta i daljem unapređenju konkurentnosti ekonomije u cjelini.

3.2. Usklađenost sa ključnim politikama EU u kontekstu procesa evropskih integracija

Industrija je ključna za budući napredak i blagostanje Evrope. Udio industrije u ekonomiji EU iznosi više od 20 %, u njoj je zaposleno oko 35 miliona ljudi, a s njom je povezano još mnogo više miliona radnih mjesta u Evropi i globalno. Industrija ostvaruje 80 % izvoza robe i glavni je razlog da je EU vodeći davalac i primalac SDI u svijetu. MSP čine više od 99 % svih evropskih preduzeća, a velika većina njih su porodična preduzeća i ekonomska i socijalna okosnica razvoja EU.

Prema podacima AMECO baze EU indikatora², između 2009. i 2019. godine, industrija je konstantno činila oko 20% Bruto dodate vrijednosti EU (2022 – 20.5%), pri čemu je prerađivačka industrija posebno dodavala oko 14,5% vrijednosti ekonomiji EU (2022 čak 16.6%).

Prilikom definisanja „**industrije**“ Evropska komisija slijedi definiciju Odjeljka 2 klasifikacione šeme Eurostat-a Nace Rev. 2, koja se sastoji od B. Rudarstva i vađenja kamena; C.Prerađivačke industrije - proizvodnje; D. Snabdijevanja električnom energijom, gasom, parom i klimatizacijom; i E. vodosnadbjevanje, kanalizacija, upravljanje otpadom i sanacija. Kada se u nekim pregledima uključi i građevinarstvo (F), posebno kod indikatora, to se posebno naglasi.

Okvir za formulisanje Industrijske politike Crne Gore, pored nacionalnih krovnih dokumenata, predstavljaju i **ciljevi industrijske politike EU** definisani u članu 173 Ugovora o funkcionisanju EU (UFEU), razrađeni u paketu strateških dokumenata nove industrijske politike EU nastalih u periodu 2020-2024. godine (EU IP 2030).

Principi industrijske politike EU preuzeti su i članom 94 Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Crne Gore sa EU. Navedeni dokumenti, kao i do tada donijeti dokumenti u vezi sa usklađivanjem industrijske politike EU sa industrijskom politikom država članica, integrisani su u IP 2028.

U procesu usklađivanja i formulisanja politika, EU u određenim oblastima i pod uslovima utvrđenim osnivačkim ugovorima (UEU, UFEU), ima nadležnost da sprovodi mjere kojima **podržava, usklađuje ili dopunjava** mjere država članica, a da time ni na koji način ne zamjenjuje njihove nadležnosti u tim oblastima (čl. 2 UFEU). Industrijska politika je jedna od evropskih politika u oblasti unutrašnjih akcija EU, i kao takva je formulisana u saradnji između Komisije i država članica.

U čl. 173 UFEU se navodi da “Unija i države članice **obezbjeduju uslove potrebne za konkurentnost industrije** EU. U tu svrhu, u skladu sa sistemom otvorenih i konkurentnih tržišta, njihovo djelovanje ima za cilj: ubrzano prilagođavanje industrije strukturnim promjenama; podsticanje okruženja pogodnog za inicijative i razvoj privrednih društava u cijeloj EU, naročito sektora MSP, podsticanje okruženja pogodnog za saradnju između privrednih društava, kao i podsticanje bolje iskorišćenosti industrijskog potencijala politike inovacija, istraživanja i tehnološkog razvoja”. Dodatno se navodi da “Komisija može pokrenuti svaku inicijativu korisnu za podsticanje takvog usklađivanja, naročito inicijative koje imaju za cilj utvrđivanje **smjernica i pokazatelja**, organizovanje razmjene **najbolje prakse** i pripremu elemenata potrebnih za **periodično praćenje i ocjenjivanje**”.

Industrijska politika se u velikoj mjeri prožima sa različitim drugim oblastima, utičući istovremeno i na druge EU politike, posebno one vezane za jačanje unutrašnjeg tržišta, inovacije i istraživanje, ali i zelenu i digitalnu tranziciju, i zapošljavanje. Zato su, uz inoviranu strategiju industrijske politike, važni **i drugi strateški dokumenti EU** koji podstiču konkurentnost preduzeća i industrije u cjelini poput: EU platforme pametne specijalizacije i S3 zajednice dobrih praksi, Strategije jedinstvenog digitalnog tržišta, Jedinstvenog tržište roba i usluga, Energetske unije i Unije tržišta kapitala.

Evropski zeleni plan (*European Green Deal*, EGD, 2019) ključna je inicijativa EK/EU koja se temelji na ambicioznom skupu politika i mjera usmjerenih na postizanje održive, klimatski neutralne i resursno efikasne evropske ekonomije do 2050. godine. Ključne komponente EGD su smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte u svim sektorima, uključujući energetiku, saobraćaj, **industriju**, poljoprivredu i zgradarstvo; čista energija promocijom korišćenja obnovljivih izvora energije i energetske efikasnosti; održiva mobilnost; biodiverzitet; cirkularna ekonomija i pravedna tranzicija.

²https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-research-and-databases/economic-databases/ameco-database/download-annual-data-set-macro-economic-database-ameco_en

Plan je predstavljen kao temeljni okvir za transformaciju evropske ekonomije kako bi se odgovorilo na klimatsku krizu, zaštitila biološka raznolikost i osigurala socijalna pravednost.

Navedeni programski prioriteti EU definisani u Višegodišnjem finansijskom okviru EU (MFF 2021-2027) i Programu Nova generacija EU.

Nadležnosti u oblasti usklađivanja i praćenja industrijske politike EU delegirane su **Generalnom direktoratu za unutrašnje tržište, industriju, preduzetništvo i mala i srednja preduzeća** (DG GROWTH³), koji je posvećen održavanju i upravljanju jedinstvenim tržištem roba i usluga i jačanju njegovog upravljanja. Njegov rad pomaže da se osigura otvoreno, funkcionalno i otporno unutrašnje tržište, koje je jedan od kamena temeljaca evropskih integracija.

Generalni direktorat podržava konkurentnost, rast i otpornost ekonomije EU, istovremeno olakšavajući transformativni postpandemijski oporavak i suočavanje sa novim geopolitičkim izazovima. Fokusira se na jačanje vodstva evropskih industrija u različitim industrijskim ekosistemima, korišćenjem moći jedinstvenog tržišta i rješavanjem strateških zavisnosti u evropskim lancima snabdijevanja. Pored toga, sprovodi politike koje podržavaju preduzetništvo i rast, posebno u korist MSP, uključujući olakšavanje pristupa finansiranju i globalnim tržištima za kompanije iz EU. Generalni direktorat takođe vodi napore na digitalizaciji i dekarbonizaciji evropske industrije i MSP. To doprinosi cilju pretvaranja EU u zeleniju, digitalniju i otporniju ekonomiju, u skladu s prioritetima Komisije za izgradnju „ekonomije koja radi za ljude“⁴ i Europe koja je „prilagođena digitalnom dobu“⁵.

DG GROW upravlja implementacijom Programa jedinstvenog tržišta (4,2 milijarde eura od 2021. do 2027.), koji ima za cilj jačanje upravljanja jedinstvenim tržištem, a upravlja i djelom Programa za istraživanje i inovacije, Horizon Europe. Rad Generalnog direktorata je organizovan oko **14 industrijskih ekosistema**, nove paradigme koja integriše perspektivu politike kroz robu i usluge i koordinaciona čvorišta za međusobna pitanja unutar Generalnog direktorata kao što su „**zelena tranzicija**“, „**digitalizacija**“ ili „**standardi**“.

Istovremeno, Generalni direktorat za komunikacione mreže, sadržaj i tehnologiju zadužen je za razvoj i promociju politika Komisije u oblasti digitalne ekonomije i društva, uključujući i promovisanje digitalizacije preduzeća, i u oblasti istraživanja i inovacija (DG CNECT⁶).

Imajući u vidu EU okvir, formulisanje i upravljanje industrijskom politikom u EU, u nastavku je dat izvod iz ključnih EU politika relevantnih za razvoj industrijske politike u Crnoj Gori.

Noviji dokumenti industrijske politike EU, predstavljeni u periodu 2020 – 2023. godine su sljedeći⁷:

1. "Nova industrijska strategija za Evropu" (2020)⁸ promoviše globalno konkurentnu, klimatski neutralnu i digitalnu evropsku ekonomiju; Dokument prati i akcioni plan za osiguranje primjene pravila jedinstvenog tržišta; Industrijska strategija 2020 postavila je temelje za industrijsku politiku koja će podržati dvostruku tranziciju, povećati globalnu konkurentnost industrije EU i stratešku autonomiju Evrope. Istovremeno, Komisija je predstavila i Strategiju MSP za održivu i digitalnu Evropu, Akcioni plan za osiguranje primjene pravila jedinstvenog tržišta i Izveštaj o preprekama na jedinstvenom

³ DG GROWTH (Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs);

⁴ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/economy-works-people_hr

⁵ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age_hr

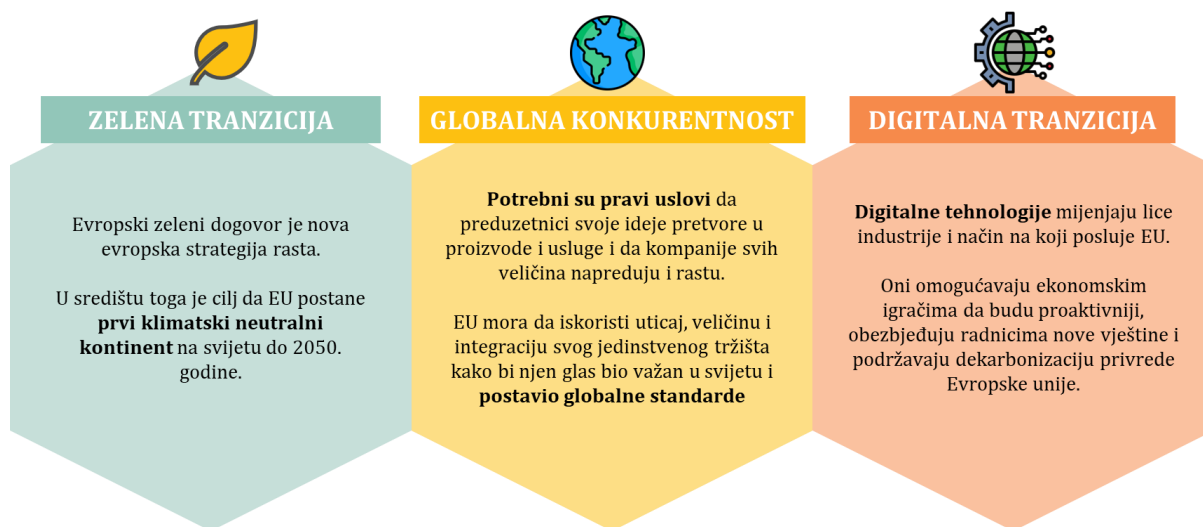
⁶ DG CNECT (Communications Networks, Content and Technology);

⁷ Prema analizi novijih dokumenata EU o industrijskoj politici, Ministarstvo ekonomskog razvoja, februar 2024;

⁸ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, a New Industrial Strategy for Europe, COM*(2020) 102 final, Brussels, 10.3.2020, 52020DC0102

tržištu za 2021. godinu, kao i čitav niz posebnih strategija. Evropski stub socijalnih prava i dalje je orijentir Uniji i državama članicama u ublažavanju socijalnih efekata.

Grafik 2. Nova industrijska strategija za globalno konkurentnu, zelenu i digitalnu Evropu⁹

2. „Strategija MSP za održivu i digitalnu evropsku ekonomiju“¹⁰ (2020), zbog svoje komplementarnosti sa strateškim dokumentom za industriju, obuhvata mjere podijeljene na tri stuba: izgradnju kapaciteta i podršku za prelazak na održivost i digitalizaciju, smanjenje regulatornog opterećenja i poboljšanje pristupa tržištu, kao i poboljšanje pristupa finansiranju. Fokus je na partnerstvu između Evropske komisije i država članica na upravljanju dvostrukom tranzicijom i rastom globalne konkurentnosti evropske ekonomije, sa fokusom na poziciju i potrebe MSP; EU ima **25 miliona MPS u kojima radi preko 100 miliona ljudi**, koji ostvaruju više od polovine BDP-a EU i imaju ključnu ulogu u stvaranju nove vrijednosti u svakom sektoru evropske ekonomije. Jedinstveno tržište glavno je tržište za evropska mala i srednja preduzeća. Na njemu MSP ostvaruju 70 % vrijednosti svog izvoza, a 80 % svih MSP koji se bave izvozom prodaje u drugim državama članicama.

3. „Ažurirana nova industrijska strategija: izgradnja snažnijeg jedinstvenog tržišta za oporavak Evrope“¹¹ (2021) potvrdila je postavljene ciljeve, i uključila post pandemijske pouke: očuvanje četiri ekonomske slobode na jedinstvenom tržištu koje mora postati otpornije na poremećaje, smanjenje tehnološke i industrijske strateške zavisnosti, tj. jačanje strateške autonomije Evrope, jačanje modela dvostruke, zelene i digitalne tranzicije, spremnost na promjene uz socijalni dijalog; stoga su ključni elementi ažurirane industrijske politike EU: a) jačanje otpornosti Jedinstvenog tržišta, b) adresiranje strateških zavisnosti EU, i c) ubrzanje zelene i digitalne tranzicije. Ovaj strateški dokument prate tri analitička dokumenta:

- a) **Godišnji izvještaj o Jedinstvenom tržištu za 2021. godinu¹²**, koji analizira trenutno stanje evropske ekonomije na osnovu procjene **14** industrijskih ekosistema, procjenjuje napredak

⁹ A new Industrial Strategy for a globally competitive, green and digital Europe. Dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_20_425

¹⁰ An SME Strategy for a sustainable and digital Europe, COM(2020)103 fina. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1593507563224&uri=CELEX%3A52020DC0103>

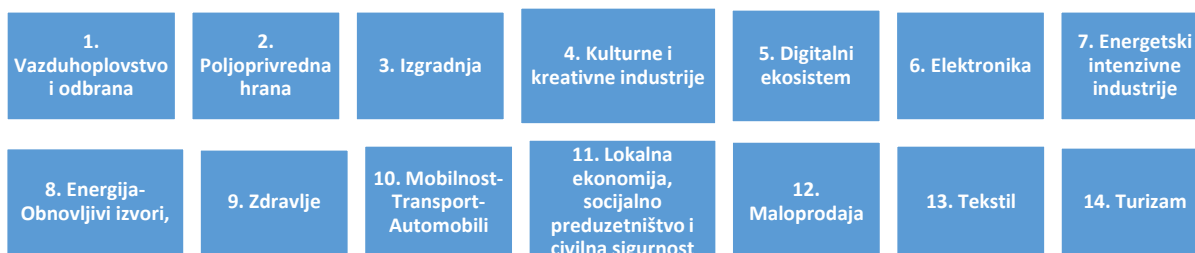
¹¹ Komunikacija Komisije Evropskom parlamentu, Savjetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu Regija, Ažuriranje nove industrijske strategije za 2020: izgradnja snažnijeg jedinstvenog tržišta za oporavak Evrope, Brisel, 5.5.2021, COM (2021)350 final. 52021DC0350

¹² Commission SWD, Annual Single Market Report 2021, accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, UPdatin the 2020 New Industrial Strategy> Building a stronger Single Market for Europe’s recovery COM(2021)350.

postignut u sprovođenju Industrijskog paketa iz 2020. i predstavlja skup ključnih pokazatelja uspjeha (**32 KPIs**) za praćenje daljeg napretka¹³;

- b) **Analiza strateških zavisnosti i kapaciteta Evrope**¹⁴ sa detaljnim pregledom u brojnim strateškim oblastima (inicijalno mapiranje, koje će se redovno ažurirati);
- c) **Dokument o konkurentnom i čistom evropskom čeliku**¹⁵ koji analizira izazove za industriju i dostupne alate EU; obuhvata analizu modela finansiranja, kao i mjere podrške unaprjeđenju regulatornog okvira;

Grafik 3. 14 industrijskih ekosistema EU

4. „Dugoročna konkurentnost EU: perspektiva nakon 2030. godine“ (2023)¹⁶ – analizira glavne pokretačke dugoročne konkurentnosti (9 pokretača) i predstavlja ključne indikatori uspjeha za praćenje dugoročne konkurentnosti industrije EU (17 indikatora); napravljen je komparativni pregled indikatora uspjeha poslije 2030. sa prethodna 32 ključna indikatora performansi, gdje evidentno postoji izvjestan stepen preklapanja, ali uz modifikaciju strukture;

5. „Nacrt industrijskog plana u okviru Zelenog plana za doba nulte neto stope emisija“¹⁷ (2023) predstavljen je kroz predloge mjera u četiri osnovna stuba: predvidljivo i pojednostavljeno regulatorno okruženje (Akt o industriji, Akt o kritičnim sirovinama, reforma tržišta električne energije i infrastruktura), brži pristup dovoljnim finansijskim sredstvima (nacionalno finansiranje, finansiranje

¹³ U analitičkom dokumentu Ministarstva ekonomskog razvoja (januar 2024) analizirani su **ključni pokazatelji industrijske politike EU**. Od 32 KPIs, Uprava za statistiku proizvodi i objavljuje 44% ovih indikatora (14), a posjeduje, mada ne objavljuje još 9% (3 indikatora). Još 9% (3) indikatora je u nadležnosti drugih institucija, dok EUROSTAT objavljuje indikator konvergencije cijena za region (3%). Najveći broj DESI indikatora (kompozitnih indikatora četiri aspekta digitalne ekonomije i društva), po metodologiji EUROSTAT-a, prvi put je za 2022. godinu, proizveo kroz istraživanje, Regionalni savjet za saradnju (5 indikatora odnosno 16%). 3 indikatora, koji su relevantni samo za države članice EU, preračunati su iz postojećih baza podataka (9%). Može se sumirati da je trenutno dostupno 26 indikatora (81%), a ako se uključe i nedostajuća tri indikatora koje posjeduje Uprava za statistiku i koje je potrebno pribaviti jer se ne objavljuju, dolazi se do visokog broja dostupnih indikatora evropske industrije na nivou od 91% odnosno 29 indikatora. Jedan indikator je u fazi proizvodnje od strane Uprava za statistiku, a samo dva indikatora nisu dostupna.

¹⁴ Commission Staff Working Document, Strategic dependencies and capacities, accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Updating the 2020 New Industrial Strategy: Building a stronger Single Market for Europe's recovery, SWD/2021/352 final 52021SC0352

https://commission.europa.eu/document/0a5bdf82-400d-4c9c-ad54-51766e508969_en

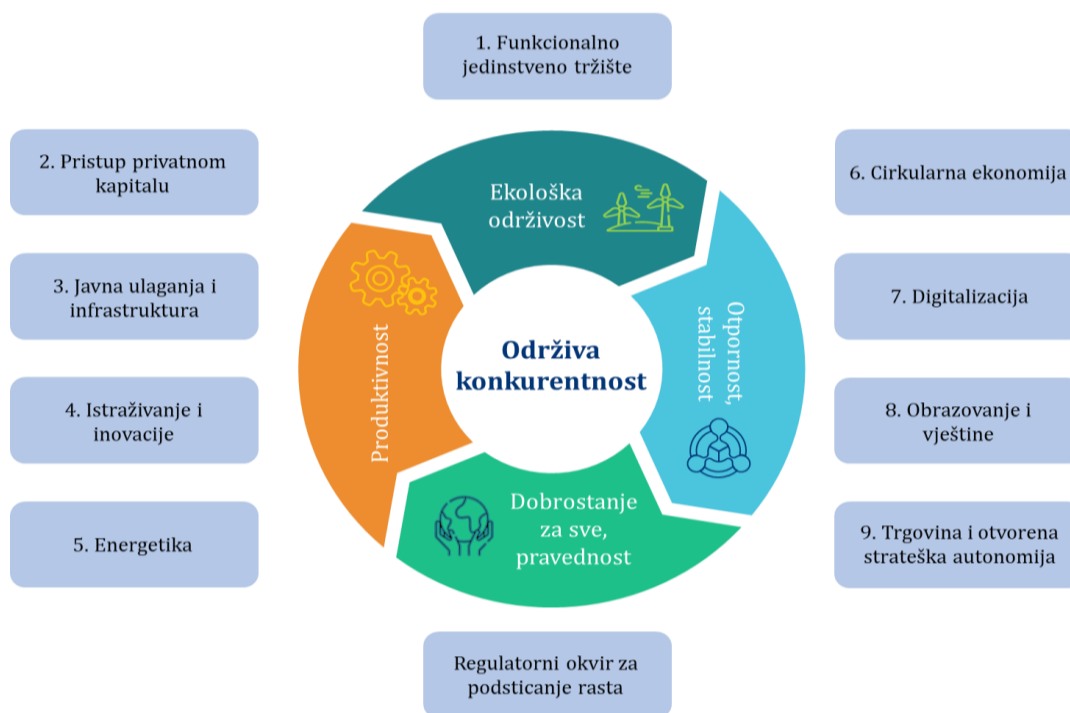
¹⁵ Commission Staff Working Document Towards competitive and clean European steel Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Updating the 2020 New Industrial Strategy: Building a stronger Single Market for Europe's recovery, SWD/2021/353 final

¹⁶ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, **Long-term Competitiveness of the EU: looking beyond 2030**, COM(2023)168 final, 06/03/2023; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2023:168:FIN>

¹⁷ Saopštenje Komisije Evropskom parlamentu, Evropskom savjetu, Savjetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona, **Industrijski plan u okviru Zelenog plana za doba nulte neto stope emisija**, COM/2023/62 final, 1.2.2023.

EU¹⁸ i privatno finansiranje), vještine i mjere za njihovo unaprjeđenje, i otvorena trgovina za otporne lance snabdijevanja.

Grafik 4. Područja devet pokretača dugoročne konkurentnosti EU

6. „Godišnji izvještaj o jedinstvenom tržištu“ (2023)¹⁹ – daje sažet pregled statusa implementacije **Nove industrijske strategije za Evropu u periodu 2020-2023. godine** u devet ključnih oblasti intervencija (1. Dublje i digitalnije jedinstveno tržište, 2. Očuvanje globalnog nivoa ravnopravnih uslova, 3. Podrška industriji ka klimatskoj neutralnosti, 4. Stvaranje „cirkularnije“ ekonomije, 5. Unošenje duha industrijske inovacije, 6. Sticanje kvalifikacija i prekvalifikacija, 7. Investiranje i finansiranje tranzicije, 8. Jačanje industrijske i strateške autonomije Evrope, i 9. Partnerstvo u pristupu upravljanju), kao i status implementacije **Ažurirane nove industrijske strategije iz 2021. godine** u njena tri ključna područja djelovanja (jačanje otpornosti jedinstvenog tržišta, rješavanje zavisnosti i otvorena strateška ekonomija u praksi, te ubrzanje dvostruke tranzicije);

7. „Pregled stanja jedinstvenog tržišta“ (Single Market Scoreboard)²⁰ prati učinak zemalja u primjeni četiri ekonomske slobode i proširuje obuhvat na Evropski ekonomski prostor (EU 27, Island, Lihtenštajn, Norveška i Švajcarska – **31 zemlja**). Tabela rezultata, odnosno Pregled jedinstvenog tržišta mjeri učinak i rezultate jedinstvenog tržišta u različitim oblastima politike i korišćenim instrumentima (alatima). Pruža detaljne informacije o: 1. sredstvima (alatima) za sprovođenje zajednički utvrđenih pravila jedinstvenog tržišta, 2. uslovima poslovanja i 3. ishodima i ocjeni konkurentnosti u odnosu na postavljene specifične ciljeve politika.

Pregledom evropskih strateških dokumenata i velikog broja važnih indikatora koji prate ostvarenje postavljenih ciljeva, možemo zaključiti sljedeće:

¹⁸ RePowerEU plan za smanjenje zavisnosti od uvoza fosilnih goriva iz Rusije i ubrzanje zelene tranzicije, InvestEU program, Inovacioni fond, Fond za evropsku suverenosti, dodatna sredstva kroz Novu generaciju EU i dr.

¹⁹ European Commission, 2023 Annual Single Market Report: Single Market at 30, Commission SWD (2023) 26 final, 31.1.2023. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52023SC0026>

²⁰ https://single-market-scoreboard.ec.europa.eu/indicators_en

- EU je posljednjih godina razvila obuhvatan set strateških dokumenata evropske industrije – **paket Nove industrijske politike**, kog prate brojni akcioni planovi i ključni indikatori performansi;
- **Veliki broj indikatora je uspostavljen i značajno proširen**; Stepen preklapanja indikatora upućuje na njihovu važnost, kao i snažnu vezu sa postavljenim ciljevima politike;
- Iako je u fokusu **Jedinstveno tržište sa oko 450 mil stanovnika**, u pregledu stanja jedinstvenog tržišta prati se 31 zemlja – EU + EFTA (Island, Norveška, Švajcarska, Lihtenštajn), što čini tržište od oko 465 mil stanovnika, uz obavezu zemalja proširenja da osnove industrijske politike EU prenesu u svoje nacionalne strateške dokumente. Sa Zapadnim Balkanom oko 17,5 mil i Pristupnim triom Ukrajine, Moldavije i Gruzije od oko 47 mil stanovnika, evropsko tržište dostiže gotovo 530 miliona stanovnika. Sa Turskom EU ima carinsku uniju još od 1995. godine (85 mil stanovnika), kao i poseban ugovor sa Ujedinjenim kraljevstvom (67 mil stanovnika), što nas dovodi do tržišta od preko **680 mil stanovnika**²¹. Stoga se često, umjesto EU, koristi odrednica „evropsko tržište“, „evropsko strateško partnerstvo“, „evropska autonomija“, „evropska suverenost“ i slično;
- Navedeni strateški dokumenti orjentir su i izuzetno važan input u razvoju **Industrijske politike Crne Gore** za period 2024–2028. godine.

3.3. Regionalni kontekst

Noviji regionalni razvojni dokumenti, sa kojima se strateški dokument IP 2028 usaglašava su sljedeći:

Strategija jugoistočna Evropa 2030²²: Cilj strategije JIE 2030 je postizanje regionalno održivog ekonomskog rasta koji dijele svi, a polazi se od preuzimanja UN ciljeva održivog razvoja na regionalni nivo. Strategija ima za cilj smanjenje siromaštva i nejednakosti, osnaživanje žena, poboljšanje socijalne uključenosti, usporavanje depopulacije regiona kroz poboljšanje kvaliteta života građana i ubrzanje zelene i digitalne tranzicije, bez širenja socio-ekonomskih nejednakosti i narušavanja konkurentnosti i privatnog sektora, i uz snažniji razvoj ključnih ekonomskih sektora, kroz istinski regionalni politički proces. IP 2028 komplementarna je sa prvom dimenzijom SEE 2030 koja se odnosi na ekonomski prosperitet regiona.

Zelena agenda za Zapadni Balkan (Green Agenda for Western Balkans, GAWB, 2020)²³ sa **Akcionim planom (2021)**: predstavlja novu strategiju rasta za Zapadni Balkan, koja prelazi sa tradicionalnog ekonomskog modela na održivu ekonomiju, u skladu sa Evropskim zelenim dogovorom. U skladu s ambicijom EU da postane klimatski neutralna do 2050. godine, region se takođe obavezuje na postizanje klimatske neutralnosti do 2050. i usklađivanje s ključnim elementima Evropskog zelenog dogovora odobravanjem GAWB na samitu u Sofiji 2020. godine, a potom i GAWB akcionog plana, na samitu Brdo u oktobru 2021. godine. Četiri od šest prioriteta Ekonomskog investicionog plana IPA III su ključni stubovi Zelene agende za Zapadni Balkan (saobraćaj, energija, životna sredina i razvoj privatnog sektora), dok su za IP 2028 važna i preostala dva stuba EIP, a to su digitalna infrastruktura i shema zapošljavanja Garancije za mlade. Akcioni plan GAWB predviđa 58 akcija i 7 mapa puta za implementaciju koje su fokusirane na: Klimatsku politiku, Održivu energiju, Održivu mobilnost, Cirkularnu ekonomiju, Smanjenje zagađenja, Održivu poljoprivredu i snabdijevanje hranom i Zaštitu prirode i biodiverziteta. Između ostalog, Plan predviđa usvajanje ciljeva energetske i klimatske politike do 2030. koji će uključivati cijene ugljenika, planove za postupno izbacivanje uglja, kontrolu zagađenja,

²¹ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00001/default/table?lang=en&category=t_demo.t_demo_pop

²² Regional Cooperation Council, The SEE 2030 Strategy, <https://www.rcc.int/see2030/files/SEE-2030-strategy.pdf>

²³ Commission Staff Working Document, **Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans** Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions An Economic and Investment Plan for the Western Balkans, SWD/2020/223 final, Brussels, 6.10.2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020SC0223>

zaštitu prirode i biodiverziteta, regionalnu integraciju i indikativni vremenski okvir za usklađivanje sa sistemom trgovanja emisijama EU.

Nova agenda rasta za Zapadni Balkan (2023)²⁴: U okviru paketa proširenja 2023 predstavljena je i Komunikacija Komisije o novom Planu rasta za Zapadni Balkan koji je zasnovan je na četiri stuba, čiji je cilj:

1. **Unaprjeđenje ekonomske integracije sa jedinstvenim tržištem EU** (sedam prioriternih akcija: Slobodno kretanje robe; Slobodno kretanje usluga i radnika; Pristup jedinstvenom području plaćanja u eurima (SEPA, *Single European Payment Area*); Olakšavanje drumskog transporta; Integracija i dekarbonizacija energetskih tržišta; Jedinstveno digitalno tržište; Integracija u industrijske lance vrijednosti);
2. **Jačanje ekonomske integracije unutar ZB kroz zajedničko regionalno tržište**, zasnovano na pravilima i standardima EU;
3. **Ubrzanje temeljnih reformi**, uključujući Klaster osnove; i
4. **Povećanje finansijske pomoći za podršku reformama kroz Instrument za reformu i rast za ZB za period 2024-2027**²⁵, prijedlog novog instrumenta vrijednog 6 milijardi eura, koji se sastoji od 2 milijarde eura u grantovima i 4 milijarde eura u koncesijskim zajmovima, uz plaćanje uslovljeno ispunjavanjem konkretnih socio-ekonomskih i temeljnih reformi od strane partnera iz regije.

Akcioni plan za zajedničko regionalno tržište 2021-2024 (*Action Plan for the Common Regional Market*, AP CRM) koji je usvojen u okviru inicijative Berlinski proces na Samitu u Sofiji, novembra 2020. godine i Nacrt AP CRM za period 2025 – 2028 koji će biti predstavljen na desetom samitu Berlinskog procesa, na jesen 2024. godine. Akcioni plan 2021- 2024 se sastoji od konkretnih akcija u četiri ključne oblasti:

1. **Regionalna zona trgovine**: slobodno kretanje roba, usluga, kapitala i ljudi, uključujući međusektorske mjere kao što su Zeleni koridori, kako bi se osiguralo poštovanje EU standarda i pravila i pružile mogućnosti kompanijama i građanima;
2. **Regionalna zona za investicije**, radi usaglašavanja investicionih politika sa EU standardima i najboljom međunarodnom praksom i promovisao region stranim investitorima;
3. **Regionalna digitalna zona**, kako bi se Zapadni Balkan integrisao u pan-evropsko digitalno tržište;
4. **Regionalna industrijska i inovaciona zona**, kako bi se transformisali indutrijski sektori, oblikovali lanci vrijednosti kojima pripadaju i pripremili se za stvarnost današnjice i izazove sutrašnjice.

Instrumenti finansijske podrške Zelenoj agendi za Zapadni Balkan, Agendi rasta i Akcionom planu za zajedničko regionalno tržište, uključujući Zapadnobalkanski investicioni okvir: 1. IPA III predviđa poseban programski okvir za implementaciju Zelene agende i održivo povezivanje („prozor 3“), dok je za IP 2028 značajan i okvir za konkurentnost i inkluzivni rast odnosno „prozor 4“; 2. Evropske banke, posebno EIB, koji postaje“ evropska banka klime“ 3. EU će nastaviti da koristi mješovite finansijske instrumente za podsticanje zelenog i digitalnog rasta, gdje je najznačajniji Zapadnobalkanski investicioni okvir. WBIF je već aktivan u sektoru životne sredine, saobraćaja i energetike. U okviru MFF 2021-2027, WBIF treba da obezbijedi investicione grantove i izgradnju kapaciteta u ovim oblastima. Dva postojeća WBIF mješovita instrumenta posebno se fokusiraju na obnovljivu energiju i energetska efikasnost, i mogu se dalje mobilizirati. To su: Fond za zeleni razvoj (Green for Growth Fund, GGF),

²⁴ Regulation of the European Parliament and of the Council on establishing the Reform and Growth Facility for the Western Balkans, Brussels, 8.11.2023. COM(2023)692 final proposal.

https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=comnat%3ACOM_2023_0692_FIN

²⁵ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/2023-regulation-proposal-reform-and-growth-facility-western-balkans_en

strukturiran kao javno-privatno partnerstvo, fokusiran na zelene investicije²⁶, dok Regionalni program energetske efikasnosti²⁷ (Regional Energy Efficiency Program, REEP) podržava transpoziciju i implementaciju pravne tekovine EU o energetskej efikasnosti u kombinaciji sa finansiranjem javnih i privatnih preduzeća koja sprovode ulaganja u energetske efikasnost, kao i samih domaćinstava.; 4. Finansiranje će takođe biti ključno za istraživanje i inovacije. Evropski savet za inovacije (EIC) je najambicioznija inicijativa EU za značajne i prodorne inovacije i u potpunosti uključuje Zapadni Balkan²⁸. 5. Konačno, proširenje Garantnog fonda za Zapadni Balkan (EFSD+) doprinosi privlačenju privatnih sredstava za povećanje zelenih investicija u relevantnim područjima na Zapadni Balkan, podstičući konkurentnost regije i otvaranje novih radnih mjesta. Upotreba ovih garancija mogla bi biti posebno relevantna za implementaciju Zelene agende (za investicije u infrastrukturu u oblasti životne sredine, reciklaže, energetske efikasnosti i obnovljive energije, kao i manje projekte JPP gde je to izvodljivo), kao i za tzv. „zeleno preduzetništvo“ i cirkularnu tranziciju. Garancijama EU se smanjuju troškovi finansiranja i javnih i privatnih investicija i smanjuje se rizik za investitore. Procjena je da se na ovaj način može mobilisati i do 20 mlrd € dodatnih investicija u narednoj deceniji. AP CRM 2021-2024 podržava se iz IPA III regionalne komponente (npr. za rad CEFTA Sekretarijata i za rad Regionalnog savjeta za saradnju), uz kredite evropskih banaka za infrastrukturu, donacije drugih međunarodnih organizacija i kofinansiranje CEFTA strana. Predlog Regulative Evropskog parlamenta i Savjeta o uspostavljanju Instrumenta za reformu i rast za Zapadni Balkan usaglašen je početkom aprila 2024. godine.

Makroregionalna strategija EU za Dunavski region (EU Strategy for Danube Region, EUSDR²⁹) – u kontekstu podrške razvoju crnogorske industrije prepoznaju se sljedeće oblasti djelovanja: a) povezivanje Dunavskog regiona u dijelu podsticanja održive energije, promovisanja kulture i turizma, b) zaštita životne sredine Dunavskog regiona kroz restauraciju i održavanje kvaliteta voda, upravljanje rizicima životne sredine, c) izgradnja prosperiteta u Dunavskom regionu razvojem društva znanja kroz naučna istraživanja, obrazovanje i informacione tehnologije, podrška konkurentnosti preduzeća, uključujući i razvoj klastera, ulaganje u ljude i vještine.

Makroregionalna strategija EU za jadransko-jonski region (EU Strategy for Adriatic Ionian Region, EUSAIR³⁰) - je bazirana na četiri tematska stuba: plavi rast, povezivanje regiona (transport i energija), kvalitet životne sredine i održivi turizam. Pored toga „Unapređivanje istraživanja i razvoja, inovacije i MSP“ i „Jačanje kapaciteta uključujući komunikaciju“ predstavljaju dva unakrsna aspekta koji presijecaju svaki od stubova. Industrijska politika Crne Gore je usklađena sa aspektima razvoja EUSAIR strategije u više navedenih oblasti.

²⁶ GGF posluje na 19 tržišta širom jugoistočne Evrope, uključujući Tursku, Evropsku regiju istočnog susjedstva, Bliski istok i Sjevernu Afriku. <https://www.ggf.lu/>

²⁷ REEP je uspostavljenu unutar WBIF-a 2012. godine. REEP povezuje Energetsku zajednicu, Evropsku banku za obnovu i razvoj, Evropsku komisiju i KfW bankarsku grupu, obezbjeđujući investicije, u kombinaciji sa grantovima WBIF-a. <https://www.wbif.eu/reep>

²⁸ Evropski savjet za inovacije (EIC) osnovan je u okviru programa EU Horizon Europe. Ima budžet od 10,1 mlrd € za podršku značajnim inovacijama cijelog životnog ciklusa proizvoda, od istraživanja u ranoj fazi, do dokaza koncepta, transfera tehnologije i finansiranja i proširenja novoosnovanih i MSP, https://eic.ec.europa.eu/index_en

²⁹ Evropska komisija, Strategija EU za Dunavski region, COM(2010) 715/4. Strategija za Dunavski region obuhvata aktivnosti u devet država članica EU (AT, BG, HR, CZ, DE; HU, RO, SK, SI), zemlje proširenja (BA, ME, RS) i susjedne zemlje (MD, UA).

³⁰ Communication concerning the European Union Strategy for the Adriatic and Ionian Region - 17.06.2014 - COM(2014) 357 final.

II. ANALIZA STANJA

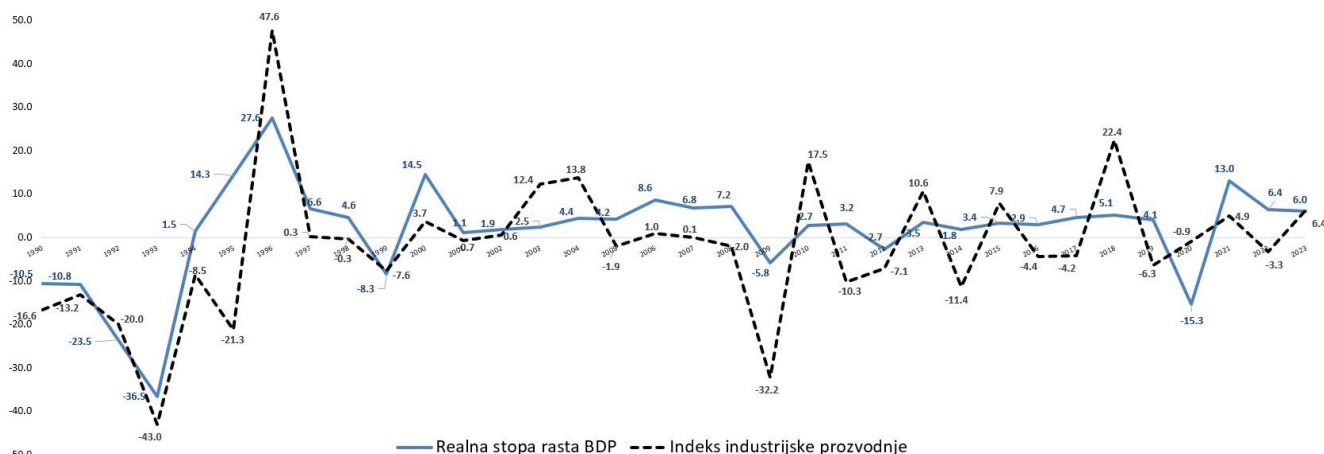
1. Pozicija industrije u privredi Crne Gore

1.1. Trendovi razvoja i promjena strukture privrede

U uslovima tranzicije, mali i otvoreni privredni sistemi, poput crnogorskog, intenzivno mijenjaju svoju privrednu strukturu. Na početku tranzicione recesije '90tih godina, privredna struktura Crne Gore, razvijana u okviru SFRJ, bila je bazirana na konceptu industrijalizacije kao modela razvoja, a učešće industrijske proizvodnje u DP 1990. godine iznosilo je 35%. Tadašnja privredna struktura bila je pretežno orjentisana na proizvodnju sredstava za reprodukciju za veliko jugoslovensko tržište i finalnu preradu u drugim republikama, uz slabu izveznu orjentisanost i visoku uveznu zavisnost ključnih proizvodnih inputa. Prema podacima UNSTAT-a, učešće prerađivačke industrije u Bruto dodatoj vrijednosti (BDV) 1990. godine bilo je 12.1%, da bi sa postepenim ekonomskim oporavkom, prema podacima MONSTAT-a, njeno učešće u BDV padalo na 10.3%, 8.9%, 4.2%, 4.9% i 4.6% u 2000., 2005., 2010., 2015 i 2022. godine respektivno. Posljednjih godina prerađivačka industrija zadržava se na nivou od 4.7% učešća u BDV-u.

Sve ono što se tokom '90-tih godina dešavalo na ovim prostorima (raspad zemlje i tržišta, rat u okruženju, hiperinflacija, sankcije UN i EU, te konačna odluka o preuzimanju postepenih nadležnosti u oblasti monetarne, carinske i spoljnotrgovinske politike) – potvrdili su svu ranjivost industrijskog sektora i radikalnu promjenu privredne strukture, sa prestankom dominacije velikih lanaca vrijednosti u metalnom sektoru i energetici, te dinamičnim rastom sektora usluga na račun poljoprivrede i industrije. U ovom dijelu stoga je korisno podsjetiti se osnovnih kretanja BDP-a i industrijske proizvodnje u periodu od raspada ex-jugoslovenskog tržišta do danas.

Grifik 5. Realna stopa rasta BDP-a i indeks industrijske proizvodnje u Crnoj Gori 1990-2023. godine

Izvor: UNSTAT i MONSTAT za referentne godine;

Turbulentne razvojne periode, pratio je, poput kretanja BDP-a, jednako negativan trend pada industrijske proizvodnje, ali i smanjenja njenog učešća u BDV-u. Oporavak industrije u periodima povoljnijih ekonomskih kretanja, zaostaje za dinamikom oporavka ukupne ekonomije, a posljednjih godina, međusobna veza ova dva indikatora i slabi, u skladu sa smanjenim doprinosom rastu koji dolazi iz sektora industrijske proizvodnje. Poslije ekonomske krize sa dvostrukim dnom, BDP je zabilježio negativnu stopu samo 2020. godine prvenstveno zbog pandemije, dok je industrijska proizvodnja bilježila negativna kretanja čak u šest od deset godina, u periodu od 2014. do 2023. godine. Drugim

riječima, pored ukupnih ekonomskih prilika koje opredjeljuju kretanje realne stope rasta BDP-a, na kretanja industrijske proizvodnje, utiče i značajan broj drugih faktora, koji opredjeljuju njen trend.

U posmatranoj tranzicionoj perspektivi, a na bazi opštih razvojnih karakteristika i kretanja izabranih indikatora, možemo razlikovati sljedeće potperiode:

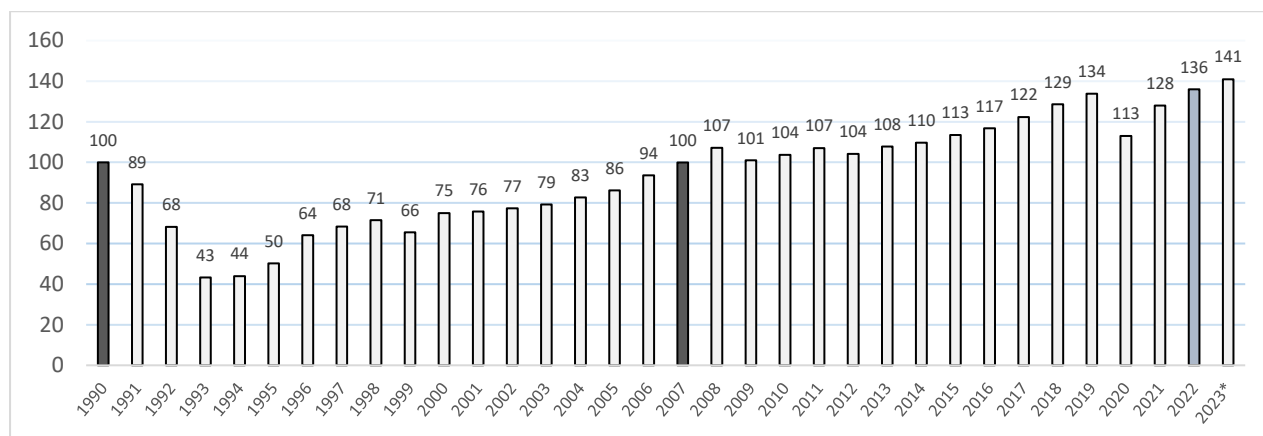
Tabela 1. Periodizacija, prosječne stope rasta i učešće prerađivačke industrije u BDV-u za izabrane godine

Periodizacija	prosječne stope rasta		Učešće industrije i posebno prerađivačke industrije u BDV-u za izabrane godine	C %	B, C, D, E %
	realna stopa rasta BDP	indeks industrijske proizvodnje			
Tranziciona recesija 1990-1999	-3.5	-8.3	1990	12.1	21.3
Postepeni ekonomski oporavak 2000-2005	4.8	4.7	2000	10.3	16.6
Investicioni bum 2006-2008	7.5	-0.3	2005	8.9	15.1
Ekonomska kriza sa dvostrukim dnom 2009-2012	-0.6	-8.0	2010	4.2	12.9
Postepeni ekonomski oporavak uz deficitno finansiranje velike investicije - prve dionice autoputa 2013-2019	3.6	2.1	2011	4.9	11.0
COVID 19 pandemija	-15.3	-0.9	2016	3.8	10.1
Post-COVID oporavak sa novim eksternim šokovima 2021-2023	8.5	2.7	2022	4.8	9.5

Izvor: UNSTAT podaci za period 1990-1999. i MONSTAT za 2000-2023;

Konačno, u analiziranom tranzicionom periodu BDP je „obnovio“ svoju realnu vrijednost tek 2007. godine, uu 2022. godini dostiže realni rast od 136 u odnosu na baznu 1990. godinu i nastavlja rasti.

Grafik 6. Realni BDP Crne Gore u periodu 1990-2022. godine (stalne cijene iz 2015. godine, 1990=100)

Izvor: <https://unstats.un.org/unsd/snaama/CountryProfile>

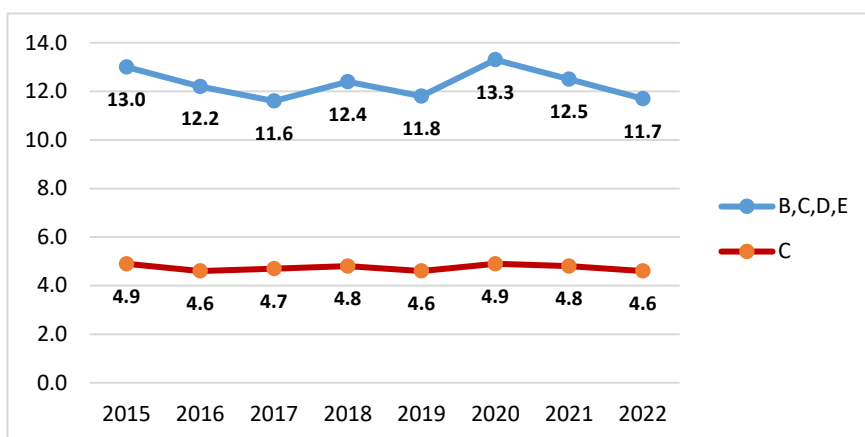
Od obnove nezavisnosti (2006), ekonomski razvoj Crne Gore obilježili su, između ostalog, i ekspanzija građevinarstva i pritisci uzrokovani unutrašnjim migracijama. Preovlađuje model rasta vođen stranim direktnim investicijama fokusiran na turizam i povezane usluge, kao antipod modelu rasta koji se bazira na jačanju (robnog) izvoza. S obzirom da „jedan model ne odgovara svima“, Crna Gora treba težiti balansu ova dva modela, kako bi na optimalan način valorizovala raspoložive razvojne potencijale, uključujući i potencijale za revitalizaciju industrijskog sektora.

1.2. Izabrani indikatori industrije

Industrijska proizvodnja predstavlja važan ekonomski indikator u kreiranju ekonomske politike, praćenju trenda ekonomske aktivnosti i naročito za potrebe nacionalnih računa.

Na narednim graficima data je struktura BDP i BDV industrije (NACE sektori B, C, D i E) i posebno prerađivačke industrije (C) u periodu 2015-2022. godine.

Grafik 7. Učešće industrije i posebno prerađivačke industrije u BDV-u Crne Gore 2015-2022. godine

Industrija u BDV Crne Gore bilježi u posmatranom periodu prosječno učešće od 12.3%, a sama prerađivačka industrija od 4.7% (2021 – 12.5% i 4% respektivno).

Grafik 8. Struktura BDV Crne Gore u periodu 2015 – 2022. godine

U strukturi BDV, najzastupljenije su usluge, koje su 2022. godine 76.5%, a sa građevinarstvom dostižu 80.9%, dok je poljoprivreda 7,3% (smanjenje od 2.5 p.p. u odnosu na 2015. godinu).

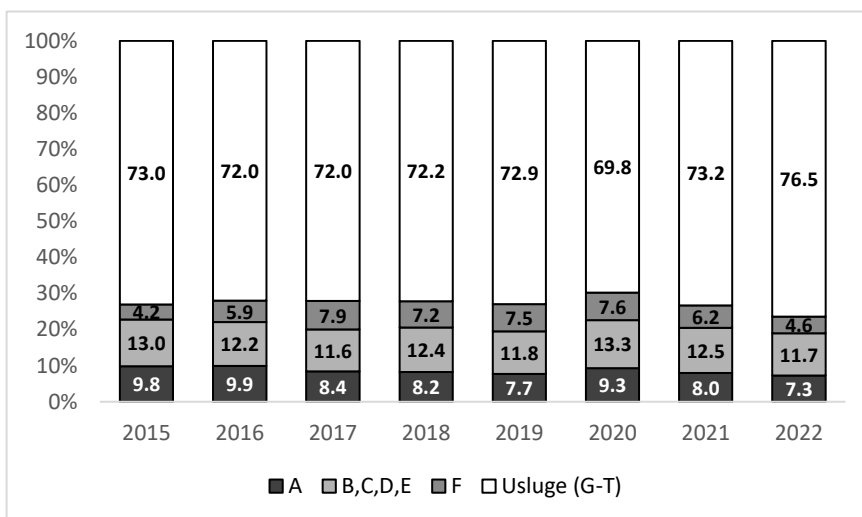

Tabela 2. BDP po stanovniku sektora industrije i podsektora prerađivačke industrije

	B	C	D	E	B,C,D,E	BDP/pc	B,C,D,E/pc	C/pc
2015	41,521	149,422	126,112	70,109	387,164	5,874	622	240
2016	42,229	147,711	141,118	69,535	400,593	6,354	644	237
2017	59,443	165,395	97,239	75,600	397,677	6,907	639	266
2018	50,434	185,761	164,175	76,295	476,665	7,495	766	299
2019	61,760	184,071	151,220	83,178	480,229	7,959	772	296
2020	66,112	172,041	154,034	77,356	469,543	6,737	756	277
2021	53,081	190,916	174,096	82,608	500,701	8,002	809	308
2022	63,730	231,469	158,975	83,669	537,843	9,598	871	375

Izvor: Uprava za statistiku, 2023.

BDP po glavi stanovnika u sektoru industrije u 2022. godini iznosi 871 euro, a isti indikator za prerađivačku industrije je 375 eura.

U periodu 2015-2022. godine, **BDP industrije** porastao je 13%, izraženo u prosječnim cijenama iz 2010. godine (422,1 mil eura). Najveći rast ostvaren je u sektoru B i C, 19% i 18% respektivno. Ukupni BDP porastao je 20%, izraženo u prosječnim cijenama iz 2010. godine.

Zaposlenost (LFS) je porasla 13%, a u industriji 4%, pa je ukupna **produktivnost rada** u periodu 2015-2022. godine porasla svega 6%, dok je produktivnost rada industrije porasla **8.7%**, sa 15,532 eura na 16,884 eura.

Tabela 3. BDP (prosječne cijene 2010. g.), zaposlenost (ARS) i produktivnost rada 2015-2022. godine

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	'22/'15
BDP – industrija (B-E), 000 eur, u prosječnim cijenama 2010. g.	374,333	365,122	359,673	430,772	422,990	403,219	425,797	422,088	13%
B. Vađenje rude i kamena	34,671	30,161	42,290	36,903	41,925	44,280	37,876	41,271	19%
C. Prerađivačka industrija	151,755	145,524	159,382	173,722	172,011	157,545	172,367	178,804	18%
D. Snabdijevanje el.energijom, gasom i parom	127,202	131,654	99,267	160,913	146,822	144,559	156,847	139,907	10%
E. Snabdijevanje vodom	60,705	57,783	58,734	59,234	62,232	56,835	58,707	62,106	2%
ARS – zaposlenost (000)	221.7	224.2	229.3	237.4	243.8	219.4	212.6	251.2	13%
ARS – zaposlenost(B-E) (000)	24.1	22.1	21.8	23.4	23.2	22.1	21.8	25.0	4%
ARS – zaposlenost B (000)	1.7	1.7	1.6	1.5	1.4	1.4	1.5	1.5	-12%
ARS – zaposlenost C (000)	14.8	12.6	12.7	14.4	14.6	13.4	12.7	15.6	5%
ARS – zaposlenost D (000)	2.7	2.7	2.5	2.6	2.5	2.6	2.6	2.9	7%
ARS – zaposlenost E (000)	4.9	5.1	5.0	4.9	4.7	4.7	5.0	5.0	2%
Produktivnost rada (BDP/zaposlenost ARS), euro	15,424	15,702	16,077	16,317	16,534	15,561	18,153	16,348	6%
Produktivnost rada, industrija, €	15,532	16,521	16,499	18,409	18,232	18,245	19,532	16,884	8.7%
B. Vađenje rude i kamena - produktivnost rada	20,395	17,742	26,431	24,602	29,946	31,629	25,251	27,514	34.9%
C. Prerađivačka industrija – produk.	10,254	11,550	12,550	12,064	11,782	11,757	13,572	11,462	11.8%
D. Snabdijevanje el.energijom, gasom i parom - produktivnost	47,112	48,761	39,707	61,890	58,729	55,600	60,326	48,244	2.4%
E. Snabdijevanje vodom – produkt.	12,389	11,330	11,747	12,089	13,241	12,093	11,741	12,421	0.3%
Prosječna neto zarada u industriji, €	576	592	588	609	602	631	631	803	39%
B. Vađenje rude i kamena	562	600	599	675	672	703	716	890	58%
C. Prerađivačka industrija	430	431	426	411	399	412	392	576	34%
D. Snabdijevanje el.en, gasom i p.	850	874	858	869	858	916	924	1100	29%
E. Snabdijevanje vodom	461	461	470	479	480	492	492	645	40%
% u odnosu na prosječnu neto zaradu u CG	120%	119%	115%	119%	117%	120%	119%	113%	

Izvor: Uprava za statistiku, 2023.

Prosječna neto zarada u sektoru industrije u 2022. godini iznosi 803 eura i veća je 13% u odnosu na isti indikator ukupne privrede (712 eura). Ona međutim varira unutar podsektora, pa je iznad prosjeka industrije u sektorima B (11%) i D (37%), dok je ispod prosjeka industrije u sektorima C (-28%) i E (-20%). Rast neto zarada u posmatranom periodu iznosio je 48% na nivou privrede, dok je rast prosječnih nominalnih neto zarada u sektoru industrije bio 39%.

Prosječna neto zarade u sektoru industrije u **2023. godini** iznosi 891 euro i takođe je veća oko 13% u odnosu na prosječnu neto zaradu od 792 eura. Prosječna neto zarada prerađivačke industrije u 2023. godini iznosi 625 eura (uz godišnji rast od 8.5% i dalje je 30% ispod prosjeka B-E).

Iz navedenih pokazatelja i trendova zaključujemo da **rast zarada** na nivou industrije (B-E) od **39%** u periodu 2015-2022., **ne prati kretanje produktivnosti rada**, koja je porasla za svega 8.7% (na 16,884 eura). Drugim riječima, veća dinamika zapošljavanja, u odnosu na rast BDP-a, uslovlila je skroman rast produktivnosti rada u industriji. Rast produktivnosti rada u prerađivačkoj industriji bilježi bolji trend (rast 11.8% u posmatranom periodu), jer je zaposlenost u prerađivačkoj industriji porasla svega 5%.

U prerađivačkoj industriji **registrovana zaposlenost** u 2023. godini je 14,766 radnika, a u industriji B-E je 25,730 radnika, što čini 6% odnosno 10.5% ukupne registrovane zaposlenosti u 2023. godini. U odnosu na 2015.g. bilježi se blagi trend smanjenja ovog učešća.

Tabela 4. Zaposlenost iz administrativnih izvora u oblastima sektora prerađivačke industrije 2021-2023. g.

	Oblasti prerađivačke industrije, zaposlenost	2021	2022	2023	2023,%	trend 23/21	promjena
C10	Proizvodnja prehrambenih proizvoda	4,118	4,845	5,188	35.1%	1.26	1,070
C16	Prerada drveta i proizvodi od drveta, plute, slame i pruca	1,840	2,186	2,433	16.5%	1.32	593
C25	Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i uređaja	900	996	1,275	8.6%	1.42	375
C23	Proizvodnja proizvoda od ostalih nemetalnih minerala	797	865	850	5.8%	1.07	53
C31	Proizvodnja namještaja	596	688	809	5.5%	1.36	213
C33	Popravka i montaža mašina i opreme	415	518	645	4.4%	1.55	230
C11	Proizvodnja pica	369	455	621	4.2%	1.68	252
C18	Štampanje i umnožavanje audio i video zapisa	499	571	600	4.1%	1.20	101
C24	Proizvodnja osnovnih metala	487	436	369	2.5%	0.76	-118
C32	Ostale prerađivačke djelatnosti	233	263	288	2.0%	1.24	55
C14	Proizvodnja odijevnih predmeta	180	225	243	1.6%	1.35	63
C28	Proizvodnja mašina i opreme na drugom mjestu nepomenute	235	232	223	1.5%	0.95	-12
C22	Proizvodnja proizvoda od gume i plastike	185	201	222	1.5%	1.20	37
C21	Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i preparata	204	208	216	1.5%	1.06	12
C13	Proizvodnja tekstila	169	197	215	1.5%	1.27	46
C20	Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda	160	199	212	1.4%	1.33	52
C17	Proizvodnja papira i proizvoda od papira	170	176	189	1.3%	1.11	19
C27	Proizvodnja elektricne opreme	48	56	63	0.4%	1.31	15
C26	Proizvodnja kompjutera , elektronskih i optickih proizvoda	32	37	43	0.3%	1.34	11
C30	Proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava	18	27	34	0.2%	1.89	16
C15	Proizvodnja kože i predmeta od kože	19	19	22	0.1%	1.16	3
C12	Proizvodnja duvanskih proizvoda	61	26	6	0.04%	0.10	-55
	Ukupno sektor prerađivačke industrije	11,735	13,426	14,766	100%	1.26	3,031

Izvor: Uprava za statistiku, 2024.

Prvih pet oblasti zapošljava preko 70% zaposlenih i u posmatranom periodu registruje se rast zaposlenosti u prerađivačkoj industriji od 25%. Registrovana zaposlenost značajno se povećala u proizvodnji prehrambenih proizvoda, metalnih proizvoda, proizvodnji drveta, namještaja, popravci mašina i proizvodnji pića. Značajan pad zaposlenosti bilježi proizvodnja osnovnih metala i duvanskih proizvoda.

Posmatrano sa aspekta strukture **fizičkog obima industrijske proizvodnje**, u periodu 2015-2023., kontinuirano je prisutno dominantno učešće prerađivačke industrije, ali sa tendencijom smanjenja učešća (prosječno 54%, a u 2023. godini 48.5%), dok je učešće proizvodnje električne energije bilo prosječno 37%, te vađenja ruda i kamena 9%. Struktura fizičkog obima industrijske proizvodnje nije stabilna i godišnje proporcije podliježu dejstvu većeg broja faktora, zavisno od kvaliteta ponude i promjene broja aktera, performansi samih privrednih subjekata, promjene tražnje, različitih eksternih šokova, pa do vremenskih prilika koje utiču za obim proizvodnje električne energije iz obnovljivih izvora. Oblast proizvodnje osnovnih farmaceutskih proizvoda i preparata poslednjih godina bilježi najveći rast u strukturi fizičkog obima industrijske proizvodnje (2023 – 10%) i veće je nego učešće prehrambene industrije (9.6%). Slijede proizvodnja proizvoda od ostalih nemetalnih minerala i proizvodnja osnovnih metala (8.1% i 7.8% respektivno).

Indeksi industrijske proizvodnje u sektoru prerađivačke industrije u periodu 2015-2023. godine, bilježe rast samo u 2015., 2018. i 2021. godini, dok su pozitivni i u 2023. godini na nivou B-E zahvaljujući većoj proizvodnji električne energije (indeks D – 126.2).

Uprava za statistiku, uzoračkim istraživanjem³¹, prati količine proizvodnje industrijskih proizvoda na teritoriji Crne Gore, prodane količine proizvoda i vrijednosti njihove realizacije (prate se naturalni

³¹ Termin PRODCOM potiče iz francuskog jezika "PRODUCTION COMMUNAUTAIRE" - proizvodnja zajednice i odnosi se na proizvodnju u sektorima Vađenje ruda i kamena i Prerađivačka industrija po Klasifikaciji djelatnosti 2010 (KD 2010).

pokazatelji u odgovarajućoj jedinici mjere i vrijednosni pokazatelji realizacije, odnosno prodaje industrijskih proizvoda. Podaci se prikupljaju godišnjim istraživanjem o industrijskoj proizvodnji (IND-21). U narednom tabelarnom pregledu dati su fizički obimi industrijske proizvodnje u odgovarajućim jedinicama mjere za izabrane proizvode. U prerađivačkom industriji, najveći rast proizvodnje zabilježen je u proizvodnji svježeg mesa, proizvodnji rezane građe i različitih proizvoda od drveta, te papirne ambalaže i proizvodnje mermera.

Tabela 5. Proizvodnja važnijih industrijskih proizvoda (PRODCOM)

PROIZVODNJA VAŽNIJIH INDUSTRIJSKIH PROIZVODA	Naziv proizvoda	Jedinica mjere	2015	2022	Indeks 22/15
Sektor B - Vađenje ruda i kamena					
05. Vađenje uglja	Lignit	t	1,734,769	1,722,534	0.99
07. Vađenje ruda metala	Crveni boksit	t	50,369	442,067	8.78
Sektor C - Prerađivačka industrija (KD 2010)					
10. Proizvodnja prehrambenih proizvoda	Svježe meso	t	2,405	4,986	2.07
	Pasterizovano mlijeko	hl	41,780	31,800	0.76
	Pšenično brasno	t	26,680	4,522	0.17
11. Proizvodnja pića	Lozova rakija	hl	3,304	1,951	0.59
	Prírodna vina	hl	113,241	78,521	0.69
	Pivo	hl	357,804	327,773	0.92
16. Prerada drveta i proizvodi od drveta, slame i pruća, osim namještaja	Rezana građa smrče i jele	m3	81,853	118,496	1.45
	Rezana građa bukve	m3	7,792	159	0.02
	Balkonska vrata, kompletna i ostala vrata	kom.	226	5,090	22.52
	Bukov parket	m2	-	2,434	1.65
17. Proizvodnja papira i proizvoda od papira	Ambalaža od valovite lepenke	t	649	1,352	2.08
18. Štampanje i umnožavanje audio zapisa	Novine i časopisi	t	1,075	328	0.31
	Knjige i brošure	t	438	432	0.99
20. Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda	Kiseonik, azot, acetilen	t	617	850	1.38
	Rastvori za infuziju	t	842	484	0.57
23. Proizvodnja od ostalih nemetalnih minerala	Rezane mermerne ploče	m2	54,641	76,490	1.40
	Amorfne i anodne mase	t	21,908	618	0.03
24. Proizvodnja osnovnih metala	Ingoti i brame od čelika	t	36,602		0.00
	Aluminijum u ingotima	t	42,499	43,196	1.02
Sektor D - Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija					
35. Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija	Hydro električna energija	MWh	1,442,083	1,398,045	0.97
	Termo električna energija	MWh	1,545,203	1,550,633	1.00

Najveći rast prodaje, odnosno realizacije, bilježi se kod svježeg i rashlađenog svinjskog mesa, kao i goveđeg i telećeg mesa. Više nego dvostruki rast prodaje ostvaren je kod plasmana ljekova, vode, peleta i briketa, kom su se nivu približili i sušeni i dimljeni proizvodi od svinjskog mesa. Pozitivni trendovi evidentiraju se i kod pekarske industrije, mljekarske industrije, proizvodnje kobasica i sličnih proizvoda od mesa, prerade kafe, kao i proizvodnje sirovog aluminijuma, nelegiranog. Plasman piva povećan je samo za 7%. Negativni trendovi zabilježeni su kod plasmana asfalta, svježeg betona, rude aluminijuma i plasmana vina.

Broj aktivnih poslovnih subjekata³² u Crnoj Gori u periodu 2015-2023. se više nego udvostručio (54,094), dok je u sektoru industrije B-E povećan za 67% (**3,857** u 2023.g.). U prerađivačkoj industriji se u 2023. godini registruju **3,432** poslovna subjekta, što čini 6.3% ukupnog broja. Učešće industrije B-E u ukupnom broju privrednih subjekata se u posmatranom periodu smanjilo za 1.8 procentnih poena, na 7.1%. Kad se posmatra broj zaposlenih po poslovnom subjektu, na nivou ekonomije, industrije i prerađivačke industrije, on je u 2023. g. 5, 7 i 4 radnika, respektivno, pa je prepoznat trend smanjenja prosječnog broja zaposlenih po poslovnom subjektu u periodu 2015-2023. preko jedne trećine.

[http://monstat.org/uploads/files/industrija/prodcom/Metodologija_%20Industrijska%20proizvodnja%20\(PRODCOM\)_2020.pdf](http://monstat.org/uploads/files/industrija/prodcom/Metodologija_%20Industrijska%20proizvodnja%20(PRODCOM)_2020.pdf) i podaci: <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=542&pageid=542>

³² <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=2236&pageid=98>

Kada se posmatra **struktura investicija u osnovna sredstva u sektoru industrije**, u periodu 2015-2022, kretala su se prosječno 105 mil eura godišnje, što čini 13% ukupnih investicija. Istovremeno, u BDP-u industrije, investicije su učestvovala prosječno sa 23%, što govori o većem intenzitetu ulaganja u ovaj sektor, u odnosu na druge sektore privrede.

Ulaganja u osnovna sredstva u prerađivačkoj industriji iznosila su 293.4 mil eura u posmatranom periodu, prosječno 36,7 mil eura godišnje, i predstavljaju svega 4.4% ukupnih ulaganja u osnovna sredstva.

U strukturi ukupnog izvoza u periodu 2015-2023. godine, **industrija** je značajno zastupljena, prosječno **97.4%** u posmatranom periodu, dok je sama prerađivačka industrija prosječno zastupljena oko **68.5%** u ukupnom crnogorskom izvozu. **Izvoz industrije B-E** porastao je za 1,2 puta, a u relativnoj strukturi porastao je za 4.3 p.p. na čak 99%. (2015 – 94.7%).

Tabela 6. Struktura izvoza za izabrane godine

Trgovinski tok	2015	2023		Izvoz 2023/2015	
	Izvoz	Izvoz	%	Index	p.p.
B - Vađenje ruda i kamena (KD 2010)	20,756,481	36,871,051	5.5%	1.78	-1.1%
05. Vađenje uglja	2,107,163	12,017,946	2%	5.70	1.1%
06. Vađenje sirove nafte i prirodnog gasa	0	0	0%	/	0.0%
07. Vađenje ruda metala	16,761,634	22,397,484	3%	1.34	-2.0%
08. Ostalo rudarstvo	1,887,685	2,455,621	0%	1.30	-0.2%
Sektor C - Prerađivačka industrija (KD 2010)	238,158,282	409,073,662	60.7%	1.72	-14.4%
10. Proizvodnja prehrambenih proizvoda	27,417,779	46,942,277	7.0%	1.71	-1.7%
11. Proizvodnja pića	21,244,877	41,907,009	6.2%	1.97	-0.5%
12. Proizvodnja duvanskih proizvoda	5,373,416	0	0.0%	0.00	-1.7%
13. Proizvodnja tekstila	281,255	844,223	0.1%	3.00	0.0%
14. Proizvodnja odjevnih predmeta	966,461	6,177,459	0.9%	6.39	0.6%
15. Proizvodnja kože i predmeta od kože	726,302	965,353	0.1%	1.33	-0.1%
16. Prerada drveta i proizvodi od drveta, slame i pruća,	20,577,064	49,681,760	7.4%	2.41	0.9%
17. Proizvodnja papira i proizvoda od papira	2,688,020	3,466,393	0.5%	1.29	-0.3%
18. Štampanje i umnožavanje audio zapisa	0	0	0.0%	/	0.0%
19. Proizvodnja koksa i derivata nafte	15,188,662	25,885,597	3.8%	1.70	-0.9%
20. Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda	5,703,378	9,659,561	1.4%	1.69	-0.4%
21. Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i preparata	6,629,755	42,010,522	6.2%	6.34	4.1%
22. Proizvodnja proizvoda od gume i preparata	1,492,806	5,019,674	0.7%	3.36	0.3%
23. Proizvodnja od ostalih nemetalnih minerala	1,047,213	6,079,529	0.9%	5.81	0.6%
24. Proizvodnja osnovnih metala	90,429,086	74,258,347	11.0%	0.82	-17.5%
25. Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i uređaja	6,522,674	11,752,237	1.7%	1.80	-0.3%
26. Proizvodnja kompjutera, elektronskih i optic.proizvoda	2,248,853	9,416,138	1.4%	4.19	0.7%
27. Proizvodnja električne opreme	2,587,798	7,473,232	1.1%	2.89	0.3%
28. Proizvodnja mašina i opreme na drugom mjestu nepomenute	15,302,621	23,735,562	3.5%	1.55	-1.3%
29. Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica	3,722,072	15,038,203	2.2%	4.04	1.1%
30. Proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava	5,583,867	15,345,246	2.3%	2.75	0.5%
31. Proizvodnja namještaja	883,218	1,889,913	0.3%	2.14	0.0%
32. Ostale prerađivačke djelatnosti	1,541,106	11,525,426	1.7%	7.48	1.2%
33. Popravka i montaža mašina i opreme	-	-	0.0%	/	0.0%
D - Snabdijevanje el.energijom, gasom, parom i klimatizacija	29,675,815	206,911,166	30.7%	6.97	21.3%
35. Snabdijevanje električnom energijom	29,675,815	206,911,166	31%	6.97	21.3%
E - Snabdijevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i slične aktivnosti	11,808,671	14,633,541	2%	1.24	-1.6%
38. Sakupljanje, obrada i odlaganje otpada; ponovno iskorišćavanje otpadnih materijala	11,808,671	14,633,541	2%	1.24	-1.6%
Ukupno B,C,D,E	300,399,249	667,489,420	99.0%	2.22	4.3%
Ukupno Crna Gora	317,171,875	674,272,162	100%	2.13	/

Izvor: Diseminaciona baza spoljne trgovine Uprave za statistiku i korelacione tabele CN_CPA Eurostata;

U posmatranom periodu **izvoz prerađivačke industrije** povećan je za 72% u apsolutnoj vrijednosti, ali je u strukturi smanjen za čak 14.4% poena, sa 75.1% na 60.7%.

U strukturi izvoza, **proizvodnje osnovnih metala** izgubila je svoj ubjedljivi primat (prosjeak perioda 2015-2022. bio je 28%, 25% u 2022.g., sa snačajnim padom učešća na svega 11% u 2023.g.). Druga oblast u strukturi izvoza je **drvoprerada** sa 7.4% učešća u izvozu u 2023. godini, dok je na trećem mjestu **proizvodnja prehrambenih** proizvoda sa 7%. **Farmaceutski proizvodi** i proizvodnja pića sa izjednačeni na nivou od 6.2% učešća u ukupnom izvozu.

U 2023. godini, u odnosu na 2015. godinu, najpovoljniji **trend u strukturi** izvoza prerađivačke industrije ostvario je relativni rast učešća izvoza u oblasti farmaceutskih proizvoda (rast od 4.1 p.p.), dok je najveće smanjenje u strukturi izvoza u posmatranom periodu registrovano kod izvoza proizvodnje osnovnih metala (-17.5 p.p.). U strukturi izvoza, relativno je pala i proizvodnja prehrambenih proizvoda (-1.7 p.p. u periodu 2015-2023).

Učešće proizvodnje **električne energije** raste u strukturi ukupnog izvoza industrije, sa 9.4% u 2015. godini na **30.7%** u 2022. godini, što govori o trendu smanjenja izvoznog potencijala prerađivačke industrije, u odnosu na rast izvoza električne energije.

I dalje evidentan nedostatak crnogorske industrije predstavlja odsustvo diverzifikacije, u smislu broja i vrste proizvoda koji se izvoze, kao i broja zemalja u koje se izvozi.

Tabela 7. Top 10 spoljnotrgovinskih partnera, EU i CEFTA u 2023. godini

TOP 10 - izvoz 2023 (000 EUR)			TOP 10 - uvoz 2023 (000 EUR)		
Srbija	190,823	28.3%	Srbija	661,659	17.4%
BiH	75,513	11.2%	Kina	424,656	11.2%
Slovenija	73,461	10.9%	Njemačka	368,213	9.7%
Češka	29,686	4.4%	Grčka	245,676	6.5%
Luksemburg	27,999	4.2%	Italija	234,027	6.1%
Kosovo	26,127	3.9%	Hrvatska	226,357	5.9%
Švajcarska	25,075	3.7%	Turska	195,067	5.1%
Albanija	22,344	3.3%	BiH	184,550	4.8%
Njemačka	21,442	3.2%	Francuska	90,604	2.4%
Italija	17,878	2.7%	Španija	75,902	2.0%
EU27	1,743,564	46%	EU27	243,459	36%
CEFTA	991,378	26%	CEFTA	326,666	48%

Uprava za statistiku, 2024.

Diverzifikacija industrije predstavlja veoma važan segment daljeg razvoja, u kom pravcu i planovi i projekcije razvoja treba da idu ka proizvodnji ekološke hrane i pića, građevinarstva, finansijskih usluga, proizvodnji proizvoda sa većim stepenom prerade. Potencijal leži i u ulaganjima u obnovljive izvore energije, gradnji zelenih zgrada, održivoj organskoj poljoprivredi, što podrazumijeva neophodnu podršku za eko-inovacije, unapređenje energetske efikasnosti i efikasnosti korišćenja resursa u MMSP i razvoj inovativnih preduzetničkih poduhvata u oblasti informacionih tehnologija i kreativnih industrija.

1.3. Dijagnostika prerađivačke industrije na bazi analize finansijskih iskaza u 2022. godini

Sektor prerađivačke industrije obuhvata 24 oblasti, sa 95 grana i 230 grupa djelatnosti po KD 2010. Za potrebe pripreme nove industrijske politike, sprovedeno je **mapiranje** sektora, na bazi finansijskih iskaza podnijetih za 2022. godinu.

Prioritetne oblasti prerađivačke industrije, na bazi sprovedene ekonomske analize, prepoznaju se analizom sljedećih kriterijuma: 1. broj zaposlenih i broj privrednih subjekata po oblastima, 2. bruto zarade, kao i 3. izvozna orijentacija i izvozni potencijal.

U sektoru prerađivačke industrije, finansijske iskaze za 2022. godinu podnijelo je **2,258 privrednih subjekata**, od kojih je najveći broj iz prehrambene industrije (588 - 26%), drvoprerade (331 - 14,7%), proizvodnje metalnih proizvoda (224 – 9.9%), popravke i montaže mašina i opreme (176 – 7.8%) i proizvodnje namještaja (148 – 6,6%). Ovih pet oblasti pokrivaju 1,467 poslovnih subjekata sektora odnosno 65%.

Tabela 8. Izabrani indikatori oblasti prerađivačke industrije u Crnoj Gori u 2022. – zaposlenost i zarade

	Oblast	broj kompanija		broj zaposlenih		prosj.br. zaposenih	prosječne bruto zarade
		broj	%	broj	%		
10	10 - Proizvodnja prehrambenih proizvoda	588	26	4,375	35.6	7	537
11	11 - Proizvodnja pića	74	3.3	450	3.7	6	1,071
12	12 - Proizvodnja duvanskih proizvoda	2	0.1	24	0.2	12	1,784
13	13 - Proizvodnja tekstila	44	1.9	143	1.2	3	536
14	14 - Proizvodnja odjevnih predmeta	77	3.4	184	1.5	2	441
15	15 - Proizvodnja kože i predmeta od kože	7	0.3	11	0.1	2	369
16	16 - Prerada drveta i proizvodi od drveta, plute, slame i pruća	331	14.7	2,154	17.5	7	531
17	17 - Proizvodnja papira i proizvoda od papira	30	1.3	144	1.2	5	543
18	18 - Štampanje i umnožavanje audio i video zapisa	131	5.8	515	4.2	4	512
19	19 - Proizvodnja koks i derivata nafte	3	0.1	3	0	1	433
20	20 - Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda	35	1.6	189	1.5	5	774
21	21 - Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i preparata	2	0.1	205	1.7	103	1,144
22	22 - Proizvodnja proizvoda od gume i plastike	46	2	187	1.5	4	518
23	23 - Proizvodnja proizvoda od ostalih nemetalnih minerala	146	6.5	831	6.8	6	841
24	24 - Proizvodnja osnovnih metala	23	1	368	3	16	785
25	25 - Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i uređaja	224	9.9	891	7.3	4	570
26	26 - Proizvodnja kompjutera, elektronskih i optičkih proizvoda	16	0.7	33	0.3	2	490
27	27 - Proizvodnja električne opreme	18	0.8	49	0.4	3	583
28	28 - Proizvodnja mašina i opreme na drugom mjestu nepomenute	29	1.3	223	1.8	8	1,006
29	29 - Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica	4	0.2	5	0	1	455
30	30 - Proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava	17	0.8	21	0.2	1	389
31	31 - Proizvodnja namještaja	148	6.6	635	5.2	4	539
32	32 - Ostale prerađivačke djelatnosti	87	3.9	186	1.5	2	578
33	33 - Popravka i montaža mašina i opreme	176	7.8	452	3.7	3	754
	SEKTOR C: PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA	2,258	100	12,278	100	5	616

Najveći broj **zaposlenih**, prema finansijskim iskazima je takođe u oblasti prehrambene industrije (4,375 – 35,6%), drvoprerade (2,154 - 17,5%), proizvodnje metalnih proizvoda (891 – 7.3%). Slijedi, međutim oblast proizvodnje proizvoda od ostalih nemetalnih minerala (831 – 6.8%) i oblast proizvodnje namještaja (635 – 5.2%). Ovih pet oblasti zapošljavaju 8,886 zaposlenih sektora C (72%).

Prosječni broj zaposlenih po poslovnom subjektu je 5, a najviše prosječno zaposlenih je u farmaceutskoj industriji i proizvodnji osnovnih metala. **Prosječna bruto zarada** u 2022. godini bila 616 eura, a najveća je ostvarena u oblastima duvanske i farmaceutske industrije, proizvodnji pića, proizvodnji mašina i opreme, kao i u oblasti proizvodnje osnovnih metala. Ispod prosjeka sektora, nalazi se 14 oblasti prerađivačke industrije.

Možemo konstatovati **značajnu koncentraciju poslovnih subjekata i zaposlenih** u navedenim oblastima, ali i značajne razlike u prosječnom broju zaposlenih po poslovnom subjektu, te prosječnim bruto zaradama.

Prema finansijskim iskazima, prioritetne oblasti **po broju zaposlenih** su sljedeće:

1. prehrambena industrija (35,6%),
2. drvoprerade (17.5%)
3. proizvodnja metalnih proizvoda (7.3%),
4. proizvodnja nemetalnih minerala (6.8)% i
5. proizvodnja namještaja (5.2%).

Ovih pet oblasti čine **72% zaposlenih**. Ako uzmemo i kriterijum broja kompanija, tu je i sektor popravke i montaže mašina i opreme.

Tabela 9. Izabrani finansijski indikatori

Oblast	Prihod 2022		Neto rezultat		Stalna imovina	
	eur	%	eur	%	eur	%
10 - Proizvodnja prehrambenih proizvoda	435,407,374	36	14,906,107	22.4	211,772,932	25.5
11 - Proizvodnja pića	44,410,189	3.7	-49,983	-0.1	54,573,706	6.6
16 - Proizvodi od drveta, plute i sl	120,171,216	9.4	9,391,709	14.1	76,942,104	9.3
20 - Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda	15,185,640	1.3	1,002,728	1.5	15,967,366	1.9
21 - Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i preparata	35,900,825	3	1,340,546	2	14,264,860	1.7
22 - Proizvodnja proizvoda od gume i plastike	14,480,823	1.2	942,047	1.4	6,465,824	0.8
23 - Proizvodnja proizvoda od ostalih nemetalnih minerala	140,215,839	11.6	12,087,255	18.2	149,342,892	18
24 - Proizvodnja osnovnih metala	201,698,703	16.7	23,048,992	34.7	124,673,692	15
25 - Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i uređaja	70,890,594	5.9	4,776,018	7.2	49,251,751	5.9
28 - Proizvodnja mašina i opreme na drugom mjestu nepomenuto	12,515,374	1	-2,311,852	-3.5	19,346,822	2.3
31 - Proizvodnja namještaja	29,993,640	2.5	875,315	1.3	13,208,601	1.6
33 - Popravka i montaža mašina i opreme	31,814,288	2.6	-1,769,046	-2.7	60,891,260	7.3
SEKTOR C: PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA	1,209,006,880	100	65,447,260	100	831,782,919	100

Najveći prihod ostvaruju: prehrambena industrija (36), proizvodnja osnovnih metala (16.7), proizvodnja proizvoda od ostalih nemetalnih minerala (11.6), drvoprerađivačka (9.4) i proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i uređaja (5.9%). Ukupno oko **80%** prihoda sektora prerađivačke industrije u 2022. godini.

Isti sektori ostvaruju i najveće neto dobitke, ali drugim redosledom. Najveći neto rezultat ostvaren je u sektoru proizvodnje osnovnih metala – 34.7%. Slijedi prehrambena industrija (22.4%), proizvodnja proizvoda od ostalih nemetalnih minerala (18.2%), te drvoprerađivačka 14.1% i proizvodnja metalnih proizvoda 7.2%, što čini ukupno oko **81%** neto dobiti sektora prerađivačke industrije. Najveću vrijednost **stalne imovine** imaju poslovni subjekti u oblasti prehrambene industrije (25.5), zatim proizvodnje proizvoda od ostalih nemetalnih minerala (18) i proizvodnje osnovnih metala (15). Slijede oblast drvoprerađivačka (9.3) i oblast popravki i montaže mašina i opreme (7.3). Ukupno ovih pet oblasti raspoloživo sa **75%** stalne imovine sektora prerađivačke industrije.

Prema metodologiji izvoznog potencijala koju je razvio Međunarodni trgovinski centar³³, **industrijski proizvodi sa najvećim izvoznim potencijalom iz Crne Gore** u svijet su električna energija; rude i koncentri bakra i rude i koncentri aluminijuma. Najveću apsolutnu razliku između potencijalnog i stvarnog izvoza u vrijednosnom smislu pokazuje električna energija, ostavljajući prostor za realizaciju dodatnog izvoza u vrednosti od 138 miliona dolara. Pored navedenih proizvoda sektora B i D, a kada je riječ o sektoru **prerađivačke industrije (C)**, proizvodi sa najvećim izvoznim potencijalom su:

- legure aluminijuma, farmaceutske komponente, otpaci od gvožđa i čelika, proizvodnja kućišta za mašine i proizvodnja mješalica za beton (miksera);
- slijedi drvo niske faze prerade, vino i proizvodi mesne industrije, posebno sušeni ili dimljeni proizvodi od svinjskog mesa.

Konačno, kada je riječ o **izvozu, trendu izvoza i izvoznom potencijalu**, izdvajamo sljedeće oblasti:

1. proizvodnja osnovnih metala
2. drvoprerađivačka
3. prehrambena industrija
4. farmaceutska industrija i
5. proizvodnja mašina i opreme na drugom mjestu nepomenute.

³³ **Indikator izvoznog potencijala** je relativni indikator koji izračunava potencijalnu izvoznu vrijednost proizvoda X koji određena zemlja C može isporučiti na tržište M, u dolarima. Izračunava se kao ponuda × potražnja (korigovano za pristup tržištu) × bilateralna lakoća trgovine. Ponuda i tražnja se projektuju na osnovu BDP-a i predviđanja stanovništva, elastičnosti potražnje i tarifa. Metodologija obuhvata i procjenu realizovanog i nerealizovanog izvoznog potencijala u odnosu na ukupni izvoznog potencijal; (<https://exportpotential.intracen.org/en/>);

Navedenih pet oblasti kreiraju **72%** ukupnog izvoza prerađivačke industrije u 2022. godini.

Mapiranje preduzeća prerađivačke industrije treba sprovoditi periodično i u narednom periodu, kao analitičku aktivnost za potrebe kreiranja politike podsticaja, kako bi se moglo pratiti kretanje izabranih indikatora na nivou poslovnih subjekata relevantnih za određenu oblast. Time bi se preduzeća mogla lakše pratiti u svom razvoju i pronalaziti način da se podrže rastuće biznisi. Drugim riječima, tako bi se lakše prepoznale rastuće, brzorastuće industrije ili tzv. zvijezde u usponu, u odnosu na tzv. zrele industrije, koje su već prepoznate i koje ostvaruju održivo i značajno učešće u zaposlenosti, neto dobiti, stalnoj imovini, ukupnom prihodu, a neka preduzeća i u izvozu. Konačno, prati se trend i kod industrija u zaostajanju, što treba da posluži za podsticanje diversifikacije djelatnosti u pojedinim područjima, kao što su npr. aktuelni zahtjevi pravedne tranzicije (napuštanja prljavih industrija i pronalaženje alternativnih i perspektivnih djelatnosti u određenoj regiji).

Unaprijediti pravni osnov koji reguliše kvalitet i obaveznost podnošenja finansijskih iskaza privrednih subjekata, uz jačanje nadzora Uprave prihoda. U uvodnom dijelu dijagnostike sektora prerađivačke industrije sumirana je problematika heterogenosti kvaliteta izvještavanja po finansijskim iskazima u CRPS, same strukture CRPS i prakse izostanka sankcija za nepodnošenje finansijskih iskaza, zbog slabog inspeksijskog nadzora, dužine eventualnog upravnog spora i izvjesnosti zastarjevanja prekršajnih kazni za nepoštovanje odredbi Zakona o računovodstvu u vezi sa podnošenjem finansijskih iskaza.

Prerađivačke oblasti često su „sakrivene“ iza osnovnih djelatnosti privrednih subjekata, na osnovu kojih se vrši klasifikacija djelatnosti po sektorima. Zato je svaka sektorska klasifikacija u određenom dijelu uslovna odnosno nedovoljno precizna. Pretežne djelatnosti određuju se ponekad i zbog drugih razloga (npr. uslov za dobijanje koncesije, uslov za dobijanje namjenskih kredita kod komercijalnih banaka, konkurisanje za neke druge subvencije ili poreske olakšice i sl.), pa se neki brendovi u proizvodnji, nalaze u drugim sektorima (npr. 13.jul Plantaže nije u proizvodnji pića, već je razvrstan u sektor proizvodnje hrane, odnosno proizvodnje grožđa, jer je navedeno da je to pretežna djelatnost privrednog subjekta). Često se i tokom godine mijenja pretežna djelatnost privrednog subjekta (npr. sa proizvodnje asfalta na građevinarstvo i sl.). Stoga bi bilo potrebno **naći model da se takvi privredni subjekti ne isključuju sa potencijalnih budućih javnih poziva.** S obzirom na ovu uslovnu sektorsku podjelu privrednih djelatnosti, predložiti npr. da se pored osnovne, odnosno pretežne djelatnosti, u finansijskim iskazima, odnosno u napomenama ili drugim djelovima finansijskog izvještavanja (posebno kod velikih, srednjih i malih privrednih subjekata) navode i druge djelatnosti koje su u toj godini bile značajan osnov prihoda, a čiju djelatnost bi trebalo podržati odgovarajućom linijom za jačanje prerađivačke industrije. Time bi se potvrdila veza (i opravdanost) da se javni poziv učini fleksibilnijim u korist takvih privrednih subjekata, a u cilju podržavanja prerađivačke industrije u cjelini.

2. Ključni efekti i rezultati implementacije Industrijske politike Crne Gore u periodu 2019-2023. godine

Industrijska politika u implementacionom ciklusu 2019-2023. godine bila je usmjerena na razvoj međusobno povezanih sektora kao što su energetika, saobraćaj i ICT, inovacije, preduzetništvo, obrazovanje, regionalni razvoj i druge, koje imaju uticaj na konkurentnost industrije, uz fokus na horizontalnom usaglašavanju sa drugim relevantnim krovnim nacionalnim strategijama. Takođe, na liniji usklađivanja sa prioritetima Strategije pametne specijalizacije (S3), kroz snažnije povezivanje industrijskog razvoja sa S3 obezbijedena je potrebna sinergija i realizacija aktivnosti podrške daljoj modernizaciji industrije. Dodatno, tokom realizacije u kontinuitetu se obezbjeđuje komplementarnost sa prioritetnim oblastima i mjerama Programa ekonomskih reformi u segmentu strukturnih reformi.

Pored opštih globalnih izazova u uslovima COVID-19 pandemije i potrebnog oporavka u postpandemijskom periodu, kao i situacije na tržištu uzrokovane ratom u Ukrajini, implementacija aktivnosti Industrijske politike u toku petogodišnjeg perioda praćena je i različitim izazovima posebno u oblastima vezanim za transformaciju industrije ka inovativnijoj, zelenoj i cirkularnoj, digitalnoj transformaciji i unapređenju vještina i potrebi realizacije investicija i razvojnih projekata za modernizaciju i diverzifikaciju postojeće industrijske proizvodnje i kreiranje novih proizvoda i usluga zasnovanih na znanju, sa ciljem stvaranja industrije koja doprinosi većoj produktivnosti.

2.1. Ostvarenje izabranih ekonomskih indikatora i indikatora međunarodne konkurentnosti

U periodu implementacije Industrijske politike 2019-2023. godine, realizacija velikog broja razvojnih, investicionih i infrastrukturnih projekata, doprinijela je rastu određenih **ekonomskih indikatora**, dok je kod određenog broja zabilježena stagnacija:

Tabela 10. Izabrani ekonomski indikatori 2019-2023. godine

Ekonomski indikatori	Polazna vrijednost 2018	Ostvarena vrijednost 2023
BDV industrije (B, C, D, E sektori, stalne cijene)	466.017.000	498.571.000 (2022)
Udio industrije u BDV-u (B, C, D, E sektor, stalne cijene, %)	12.5%	11.7% (2022)
Izvoz sektora industrije (B-E), CPA klasifikacija	386,487,000	558,909,000 (2023 ³⁴)
Vrijednosti dodijeljenih kredita privrednim društvima u privatnom vlasništvu	1.040.042.000	1.275.701.000 (2022)
Investicije u osnovna sredstva (B-E)	121.591.000	113.654.000 (2022)
Broj zaposlenih u sektoru industrije (B-E)	21.584	25.730
Broj zaposlenih u sektoru prerađivačke industrije C	12.295	14.766 (2022)
Produktivnost rada u prerađivačkoj industriji (€)	15.109	17.240
Indeks industrijske proizvodnje, IPI, (B,C,D), godišnja stopa	23.1	6.3

Izvor: Uprava za statistiku, CBCG, 2024.

Analiza odabranih ekonomskih indikatora ukazuje da se učešće industrije u Bruto dodatoj vrijednosti smanjilo, sa 12,5% u 2018. na 11,7% u 2022.godini. Izvoz sektora industrije, po CPA klasifikaciji povećan je sa 96,7% na preko 99% u ukupnom robnom izvozu. Vrijednosti dodijeljenih kredita privrednim društvima u privatnom vlasništvu **porasla je 23%, dok su investicije u osnovna sredstva smanjene za 6%. Broj zaposlenih u industrijskom sektoru** porastao je za 4,146 (19%), ali se smanjio u strukturi ukupne zaposlenosti za 0,8%. **Produktivnost rada** je značajno poboljšana. Isti trend je

³⁴ Prikazani podaci po CPA klasifikaciji obuhvataju period 10 mjeseci 2023, po dobijanju podataka od Monstata isti će biti ažurirani.

zabilježen i u učešću industrije u ukupnom izvozu (sa 96.6% na gotovo 99%). Indeks industrijske proizvodnje značajno je smanjen i dostiže svega 6.3% u 2023. u odnosu na 2022. godinu.

Analiza trendova međunarodnih indikatora konkurentnosti, korišćenih za ocjenu napretka indikatora uticaja i učinka, ukazuje na napredak u indikatorima, GII - Globalni indeks inovacija, World Bank Trade Logistics Index i četiri indikatora SME Policy Index.

Tabela 11. Analiza međunarodnih indikatora konkurentnosti 2019-2023. godine

Indikatori konkurentnosti	Početna vrijednost 2019	Prelazna vrijednost 2020	Ostvarena vrijednost 2023
1. Inovacije: Global Innovation Index, GII, rangiranje	45./126 (2019)	49./131 (2020)	36./132
2. Kvalitet usluga trgovinske logistike: World Bank Trade Logistics Index, rangiranje	77./160 (2018)	n/a	73./140
3. Finansije: IESE Venture Capital & Private Equity Country Attractiveness Index, VCPE indeks, rangiranje	85./125 (2018)	77./125	92./125
4. Digitalizacija: Index online usluga (OSI)	0,6667 (2018)	n/a	0,55 (2022)
5. Akt o malim preduzećima: SME Policy index–Preduzetničko učenje –poddimenzija 1.1.	4,08 (2019)	n/a	4,61 (2022)
6. Akt o malim preduzećima SME Policy index–Preduzetničke vještine, poddimenzija (8a)	2,35 (2019)	n/a	3,28 (2022)
7. Akt o malim preduzećima: SME Policy index–Usluge podrške za MSP, poddimenzija (5a2)	3,83 (2019)	n/a	4,69 (2022)
8. Akt o malim preduzećima: SME Policy index–Integracija preduzeća u globalne lance vrijednosti, poddimenzija (10.2)	3,09 (2019)	n/a	3,58 (2022)

Index online usluga (OSI) i VCPE Index atraktivnosti ulaganja u rizični kapital, pokazuju trend pogoršanja, kao rezultat nedovoljnog ulaganja u mjere pružanja online usluga i ulaganja u rizični kapital. Evidentna je i nedostupnost određenog broja međunarodnih indikatora (Izveštaj Svjetskog ekonomskog foruma (WEF), Izveštaji Svjetske banke o lakoći poslovanja (Doing business, Global Enabling Trade Index), što je uslovalo analizu raspoloživim indikatorima uticaja i učinka.

2.2. Stepen realizacije Industrijske politike 2019-2023. po izvorima finansiranja i godinama

Analiza planiranih i realizovanih sredstava po izvorima finansiranja (Nacionalni budžet, Javni sektor, IPA, Donatori i Privatni sektor) za petogodišnji period realizacije, pokazuje da je od planiranih 1,494 mil. € za sprovođenje akcionih planova i realizaciju različitih programa, projekata i instrumenata podrške za razvoj industrije, utrošeno 1,284 mil. €, što predstavlja **85,95%** realizacije. Najveći procenat sredstava je iskorišćen iz javnih izvora, dok je najmanje sredstava utrošeno iz IPA i donatorskih sredstava.

Tabela 12. Presjek troškova po izvorima finansiranja 2019-2023. godine

Izvor finansiranja	Planirano	Utrošeno	Procentualno učešće
Nacionalni budžet	189.311.357,59	146.791.950,83	11,43%
Javni sektor	749.607.056,00	659.877.579,73	51,38%
IPA	47.595.354,08	35.792.900,28	2,79%
Donatorski programi	51.190.917,06	43.107.908,07	3,36%
Privatni sektor	456.543.149,19	398.705.840,68	31,05%
UKUPNO €	1.494.247.833,92	1.284.276.179,59	

Analiza realizacije sredstava po godinama pokazuje visok stepen realizacije koji se kreće od 77,32% do 93,28% ili 85,95% realizacije, prosječno.

Tabela 13. Pregled ukupno planiranih i utrošenih sredstava 2019-2023.godine

Godina	Planirano	Utrošeno	Procenat
2019.	410.341.268,93	351.847.149,52	85,75%
2020.	397.639.308,56	349.016.978,48	87,77%
2021.	235.244.763,13	197.064.486,68	83,77%
2022.	215.402.759,81	166.557.819,09	77,32%
2023.	235.619.733,49	219.789.745,82	93,28%
	1.494.247.833,92	1.284.276.179,59	85,95%

Najveći stepen realizacije ostvaren je u 2023. godini i generalno se nivo utrošenih sredstava u odnosu na planiranje može smatrati zadovoljavajućim u posmatranom periodu.

2.3. Pregled ključnih rezultata i postignuća za period 2019-2023. godine

Sumiranjem realizacije Industrijske politike 2019-2023. godine, evidentan je fokus na aktivnostima investicija u sektorima energetike, ICT infrastrukture, finansijske podrške u vidu kredita, faktoringa i garantnih šema, grantova za samozapošljavanje. Značajna ulaganja su izvršena i u jačanje prerađivačkih kapaciteta i modernizaciju industrije, obrazovanje i sticanje vještina za konkurentnost industrije, razvoj inovacione infrastrukture, grantove za saradnju privrede i nauke i podršku za start up preduzeća.

U cilju usklađivanja sa EU Industrijskom politikom i relevantnim saopštenjima, implementirane su aktivnosti podrške razvoju zelene, klimatski neutralne i cirkularne ekonomije i unaprijeđena je digitalna transformacija preduzeća. Ponuda i razvoj inovativnih turističkih proizvoda i usluga i infrastrukture je obezbijedena, kao i podrška sektoru kreativnih industrija i pristupu tržištu kroz pojednostavljenje trgovinskih procedura i smanjenje tehničkih barijera trgovine.

Tabela 14. Pregled ključnih dostignuća indikatora rezultata za period 2019-2023. godine³⁵

STRATEŠKI CILJ 1: Unapređenje infrastrukture i poslovnog ambijenta za efikasniji industrijski razvoj	STRATEŠKI CILJ 2: Unapređenje investicija i finansija za modernizaciju industrije	STRATEŠKI CILJ 3: Podsticanje inovacija, transfera tehnologije i razvoja preduzetništva	STRATEŠKI CILJ 4: Unapređenje pristupa tržištu
<ul style="list-style-type: none"> • Obezbijedena je rekonstrukcija i modernizacija HE Piva i Perućica, ekološka rekonstrukcija TE Pljevlja, rekonstrukcija i izgradnja mHE, VHE i stvoreni uslovi za igradnju SE. • U 2023. godini 78% preduzeća imaju pristup mrežama nove generacije sa brzinama većim od 30Mbps u odnosu na 2019. godini kada je taj procenat iznosio 43%. • Broj skupova podataka na portalu otvorenih podataka 197 u odnosu na 37 u 2018. • Urađeno i usvojeno 153 standarda zanimanja u oblasti industrije kao i 70 obrazovnih programa. • Programima obrazovanja i osposobljavanja obuhvaćena su ukupno 821 nezaposlena lica koja se pripremaju za zapošljavanje u sektoru industrije, od čega 108 žena u 2023. • Za razvoj preduzetništva i usklađivanje obrazovne ponude za potrebe tržišta rada, organizovano je 405 programa obuke, tematskih događaja i okruglih stolova sa 16.582 učesnika. 	<ul style="list-style-type: none"> • Broj podržanih preduzeća kroz kreditne aranžmane, faktoring i garancije je 1.279 u iznosu od 558,6 mil. €, od čega je 37 preduzeća u vlasništvu žena u iznosu od 8,29 mil. € u 2023. • Odobreno 339 grantova u iznosu 2,229 mil. € za sektor industrije i sektorima koji podržavaju industrijski razvoj. Podržano 8 preduzeća u vidu malih kredita u okviru Programa podsticanja zapošljavanja u industriji u iznosu 0,065 mil.€ i 13 otvorenih radnih mjesta. • Po osnovu realizacije Programa za unapređenje konkurentnosti privrede podržano je 1.366 prijava preduzeća u iznosu od 9.089.572,60€. • Programom razvoja prerađivačke industrije obezbijedena je finansijska podrška za 35 privrednih subjekata u iznosu od 1,371 mil. €. • Programom za razvoj i promociju zanatstva podržano je 54 zanatlija u iznosu od 0,323 mil. €, od čega 5 žena u iznosu od 0,031 mil. € u 2023. • Obezbijedena je bespovratna podrška za ulaganje u više faza prerade i marketing prehrambenih proizvoda IPARD II mjera 1 i 3, i isplaćeno 257 projekata u iznosu podrške od 18,55 mil. €, od čega 11 preduzeća su za žene u iznosu od 1,024 mil. € u 2023. 	<ul style="list-style-type: none"> • Uspostavljena je funkcionalnost Fonda za inovacije Crne Gore. Operativan je IPC Tehnopolis, dva centra izvrsnosti. Intenzivirani radovi na izgradnji Naučno-tehnološkog parka. • Za projekte sufinansiranja inovativne djelatnosti kolaborativnih grantova, podrške preakceleraciji, ranofazi razvoja start-up-ova, grantove za S3, IPA grant šeme, podsticanje inovativne kulture i programe edukacije odobreno 5,63 mil. €. • Biznis centri Bar i Berane su pružili 367 konsultantskih usluga, 478 usluga podrške stanarima inkubatora, broj stanara 31, pružene mentorske usluge za 110 preduzeća. • Obezbijedeni su finansijski podsticaji za nabavku električnih i hibridnih vozila i fotonaponskih sistema u iznosu od 0,814 mil. €. • Realizovani su projekti snaacije i remedijacije deponija industrijskog otpada. • Organizovano 1.796 događaja u okviru podsticajnih mjera u oblasti turizma, odobrena su 322 projekta u iznosu od 2,38 mil. €. • Programom razvoja kreativnih industrija podržan je 91 projekat u iznosu od 0,59 mil. €. 	<ul style="list-style-type: none"> • Stvoreni uslovi za implementaciju programa ovlašćenih privrednih subjekata OPS i komjuterizovanog tranzitnog sistema NCTS. • Realizovan je program podsticaja za usaglašavanje sa zahtjevima međunarodnih standarda poslovanja, podržano 307 preduzeća/1,102 mil. €. • Donijeto 2.361 MEST standarda. • NCAGE kod je dobilo 119 crnogorskih preduzeća, a 158 proizvoda crnogorskih proizvođača kodifikovano i dodijeljen im NSN broj. • Obezbijedjen je značajan obim tržišnih informacija i savjetodavnih usluga, organizovani su poslovni forumi i B2B susreti, učešća na sajmovima, zaključeno 74 ugovora o poslovnoj saradnji itd.

³⁵ Indikatori orodnjavanja obuhvataju 2023. godinu.

2.4. Nalazi procesa evaluacije Industrijske politike 2019- 2023. godine

U cilju obezbjeđenja neophodnog kontinuiteta u sprovođenju Industrijske politike u skladu sa Planom monitoringa i evaluacije, kao i ispunjavanja preporuka u pregovaračkom poglavlju 20 Preduzetništvo i industrijska politika, da Crna Gora procijeni rezultate svoje strategije industrijske politike 2019-2023. i pripremi i usvoji novu Industrijsku politiku, sprovedena je nezavisna eksterna evaluacija implementacije politike, u završnoj 2023. godini implementacije. Proces evaluacije je predstavljao sveobuhvatnu procjenu njene implementacije u svakoj fazi ciklusa politike, bolje razumijevanje sprovedenih aktivnosti, postignute rezultate i izgleda za uticaj i održivost, kao i ograničenja i koristi Industrijske politike. U okviru metodološkog pristupa evaluacije integrisane su najbolje prakse i uključene preporuke DG NEAR "Smjernice o povezivanju planiranja/programiranja, monitoringa i evaluacije" kao i alati u skladu sa EK preporukama „Alati za bolje upravljanje-tehnički vodič za evaluaciju“, a takođe i kriterijumi OECD-DAC, kao i revidirane DAC smjernice „Bolji kriterijumi za bolju evaluaciju i relevantni Priručnik za evaluaciju strateških dokumenata“ Generalnog sekretarijata Vlade Crne Gore.

U nastavku je dat pregled ključnih nalaza i zaključaka evaluacije u skladu sa definisanim kriterijumima procjene:

Tabela 15. Pregled ključnih nalaza po kriterijumima evaluacije IP 2019-2023. godine

<p>RELEVANTNOST Da li su izazovi i problemi identifikovani u Industrijskoj politici dovoljno analizirani i razjašnjeni da opravdaju izbor strateških prioriteta?</p>	<p>Izbor strateških prioriteta je opravdan u odnosu na vrijeme u kojem je nastala IP 2019-2023, kao i prethodna Industrijska politika u Crnoj Gori.</p> <p>Naknadni razvoj industrijske politike EU, zajedno sa uticajima Covid-19, rata u Ukrajini i domaćom političkom neizvjesnošću, sugerise potrebu za potencijalnim revidiranjem strateških prioriteta u pripremi IP 2024-2028. kako bi se osigurala stalna relevantnost i veći fokus na poslovnu otpornost, ozelenjavanje poslovanja i digitalizaciju.</p>
<p>KOHERENTNOST U kojoj mjeri je Industrijska politika Crne Gore interno i eksterno koherentna, komplementarna i efikasno koordinisana?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Postoje dokazi o dobroj unutrašnjoj koherentnosti i efikasnoj koordinaciji u okviru implementacije IP 2023. • Uočena je potreba za poboljšanjem koordinacije sa drugim srodnim strategijama, prije svega S3. • Radna grupa za Poglavlje 20 pokazuje dobro razumijevanje da su industrijska politika i strategija u kontekstu pregovaračkog poglavlja šire od same implementacije IP 2019-2023.
<p>EFIKASNOST U kojoj mjeri su ciljevi Industrijske politike postignuti?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • U sprovođenju planiranih aktivnosti ostvaren je dobar opšti nivo, razvijeni su efektivni preduslovi za podršku industriji, poboljšani odgovarajući kapaciteti za programsku podršku industriji koji su rezultirali direktnom podrškom. • Predložen je i sproveden odgovarajući niz različitih vrsta mjera. Više od 90% svih planiranih aktivnosti je u potpunosti ili djelimično realizovano u periodu 2019-2022. • Set indikatora performansi kroz lanac rezultata pruža generalno dobru osnovu za mjerenje efekata industrijske politike. Definisan je logičan i konzistentan skup indikatora sa polaznim i ciljnim vrijednostima na nivou uticaja, učinka i rezultata. • Postoji zadovoljavajući nivo dostizanja indikatora učinka za svaki od operativnih ciljeva. Ažuriranje indikatora bi trebalo da omogući dodatnu usklađenost sa indikatorima industrijske politike EU (objavljeni 2021.g.).
<p>EFEKTIVNOST U kojoj mjeri i kako je Industrijska politika mogla biti sprovedena na efikasniji način?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Izvještavanje se vrši na godišnjem nivou o planiranim i ostvarenim troškovima po izvorima sredstava i po strateškom cilju. Dosljedno je analizirana procjena stepena realizacije finansijskih sredstava i prikazano narativno objašnjenje. • Postoje jasne sugestije i preporuke za naredni period u slučajevima kada aktivnosti nijesu u potpunosti realizovane. Planiranje, monitoring i izvještavanje su se blagovremeno sprovodili.

<p>UTICAJ Šta se desilo kao rezultat implementacije Industrijske politike? Da li su identifikovani rezultati/efekti/uticaji mogli biti postignuti bez intervencije Vlade Crne Gore?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Na osnovu indikatora definisanih u IP 2019-2023, evidentan je napredak u vezi sa svim operativnim ciljevima, kao i djelimično ili potpuno dostizanje planiranih ciljeva. • Postoje dobri dokazi o brzom oporavku ključnih ekonomskih indikatora nakon pandemije Covid-19 (BDV, investicije, doprinos BDV-u, rast produktivnosti itd.). • Industrija pruža stabilizirajući efekat na glavne ekonomske indikatore koji obezbjeđuje određeni stepen otpornosti cjelokupnoj crnogorskoj ekonomiji. • Generalno, postoje dobri dokazi da su Vladine intervencije snažno podržale dostizanje indikatora rezultata i indikatora uticaja. • Kada se uporedi period prije prve Industrijske politike sa sadašnjošću, jasno je da je urađen veliki napredak.
<p>ODRŽIVOST Da li je i u kojoj mjeri obezbijeđen nastavak sprovođenja mjera, aktivnosti i efekata Industrijske politike i nakon prestanka finansiranja?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Postoje jaki dokazi da Koordinaciono tijelo za izradu i implementaciju Industrijske politike 2019-2023. godine zadovoljavajuće funkcioniše u predviđenom formatu i mandatu. Postoji opšti konsenzus o njegovoj efikasnosti. • Znanja i kompetencije koje su razvijene treba da se osiguraju i da doprinesu daljem unapređenju kroz nastavak rada funkcionalne strukture i u narednom periodu.

2.4.1. Percepcija zainteresovanih strana u implementaciji Industrijske politike 2019- 2023. godine

Konsultativni proces je, kao kontinuiran proces za usaglašavanje i reviziju industrijske politike, sproveden kroz niz mehanizama i dvosmjernih procesa povratnih informacija sa javnim i privatnim sektorom, kroz formalne procese konsultacija u procesu izrade i implementacije Industrijske politike 2019-2023. godine u okviru Koordinacionog tijela, kao i kroz događaje koji promovišu dostupnu podršku industriji, ali i sa Evropskom komisijom putem uspostavljenih procesa dijaloga o politici.

U istraživanju koje je sprovedeno direktnim i grupnim intervjuima za potrebe evaluacije Industrijske politike Crne Gore 2019 – 2023. godine, učestvovali su članovi Koordinacionog tijela koji su bili uključeni u pripremi i/ili implementaciji Industrijske politike. U nastavku je dat pregled ključnih nalaza sprovedenih intervjuja:

Tabela 16. Pregled rezultata intervjuja članova KT u skladu sa kriterijumima procjene

<p>RELEVANTNOST</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Svi članovi KT, smatraju da (IP 2019-2023) reflektuje šire strateške investicione i reformske prioritete koji se odnose na industrijski razvoj. 75,5%, navodi da su mjere i aktivnosti IP 2019-2023 usklađene sa potrebama ciljnih grupa. • Oko 80% članova KT je navelo da su zainteresovane strane bile uključene u kreiranje strateških ciljeva i mjera industrijske politike i formulisanje i sprovođenje godišnjih akcionih planova.
<p>KOHERENTNOST</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 75,5% članova KT smatra da je IP 2019-2023 koherentna i koordinirana sa drugim relevantnim politikama i intervencijama Vlade Crne Gore koje imaju slične ciljeve. • 63,3% članova KT smatra da je IP 2019-2023 usklađena sa referentnim zahtjevima <i>acquis</i> za zatvaranje Poglavlja 20.
<p>EFIKASNOST</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Prema mišljenju 68,8% članova KT, u potpunosti i u najvećem obimu su postignuti zacrtani ciljevi industrijske politike. • Oko 52,5% članova KT smatra da su ostvareni efekti IP 2019-2023 doprinijeli rastu konkurentnosti ciljnih grupa/preduzeća.
<p>EFEKTIVNOST</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 69,4% članova KT navodi da su za aktivnosti planirane IP 2019-2023 i godišnjim AP bila na raspolaganju potrebna, razumna i realistična finansijska sredstva. • 53,1% članova KT je mišljenja su troškovi sprovođenja industrijske politike proporcionalni ostvarenim učincima i rezultatima. • 81,6% ispitanika smatra da je KT obezbijedilo odgovarajuće preporuke, smjernice i povratne informacije institucijama koje sprovode IP 2019-2023.

UTICAJ	<ul style="list-style-type: none"> 50% članova KT smatra da je IP 2019-2023 podstakla tranziciju ka industrijskoj modernizaciji i razvoju u sektorima privrede vođenim inovacijama i izvozom. 44,9% članova KT smatra da je spovođenje mjera i aktivnosti IP 2019-2023 i godišnjih AP uticalo na poboljšanje investicione klime za industrijski razvoj.
ODRŽIVOST	<ul style="list-style-type: none"> 79,6% ispitanika smatra da im je članstvo u KT pomoglo da razviju kompetencije za planiranje, sprovođenje, praćenje i koordinaciju evaluacije industrijske politike. 73,4% ispitanika smatra da na nivou njihove institucije/organizacije postoje kapaciteti za efikasno planiranje i obezbeđivanje finansijskih sredstava za sprovođenje nove Industrijske politike tokom sledećeg ciklusa politike.

Dodatno, u sklopu procesa evaluacije Industrijske politike 2019-2023. godine, održane su fokus grupe sa predstavnicima preduzeća iz različitih oblasti industrijskog sektora i regionalne raspoređenosti, sa ključnim rezultatima i preporukama.

Tabela 17. Pregled rezultata fokus grupa sa predstavnicima privrede

OPŠTE INFORMACIJE	<ul style="list-style-type: none"> Gotovo svi učesnici fokus grupa su upoznati s postojanjem dokumenta "Industrijska politika Crne Gore 2019-2023" i svjesni su da je reč o ključnom dokumentu na osnovu kojeg Vlada oblikuje i razvija industrijsku politiku Crne Gore.
KLJUČNE PREPORUKE	<ul style="list-style-type: none"> Potreba da nova Industrijska politika dalje podstiče nove investicije i podržava razvoj preduzetništva, ulaganja u obuke i nova znanja, itd. Postojanje programa podrške za konkurentnost i prerađivačku industriju unutar MER, se smatra stvarnom prilikom da se ostvari finansijsku i nefinansijsku podršku za očuvanje postojeće konkurentne prednosti i dalji razvoj, uz veću promociju i povećanje iznosa podrške.

2.5. Preporuke procesa evaluacije Industrijske politike 2019- 2023. godine

Na osnovu nalaza i zaključaka iz sprovedenog procesa eksterne evaluacije Industrijske politike 2019-2023. godine, definisane su ključne preporuke kako bi se omogućilo pravovremeno korišćenje nalaza evaluacije u procesu izrade nove Industrijske politike za period implementacije 2024-2028. godine.

Tabela 18. Pregled ključnih preporuka za izradu Industrijske politike 2024-2028. godine:

<ul style="list-style-type: none"> Prioritizovati razvoj zasnovan na zelenom i održivom poslovanju, promovisati prednosti koncepta cirkularne ekonomije sa aspekta resursne efikasnosti, čistije proizvodnje i smanjenja otpada, digitalizaciju i povećanje poslovne otpornosti, u skladu sa ključnim dokumentima ažurirane EU Industrijske politike. Jačati postojeću koordinaciju u planiranju Reformske agende Crne Gore 2024-2028. godine (Plan rasta), Programa ekonomskih reformi, S3 strategije sa Industrijskom politikom, Koristiti set indikatora Industrijske politike EU, jačati veze između Single Market programa i Horizon Europe u cilju većeg učešća u EU programima podrške, naročito preduzeća u sektoru industrije; Integrirati mehanizme UN i EU bolje regulative u dizajn Industrijske politike, implementaciju i upravljanje kako bi se smanjila administrativna opterećenja; Obezbediti postojanje adekvatnih administrativnih kapaciteta za implementaciju unapređenja dizajniranja politike i budžetiranja u svakoj fazi ciklusa politike i dr.
--

3. Izabrani ekonomski indikatori: komparativni pregled

Šest zemalja regiona Zapadnog Balkana predstavljaju tržište od oko 17.2 mil stanovnika (2023) koje je ekonomski snažno integrisano kroz sporazume o stabilizaciji i pridruživanju sa EU, prema jedinstvenom evropskom tržištu, a kroz CEFTA 2006 sporazum o slobodnoj trgovini ekonomski snažno povezano u regionu.

Crna Gora čini 3.5% stanovništva, 5% BDP-a i 7% teritorije regije, dok bi po podacima za 2023. godinu, WB6 integracijom u EU doprinijele da stanovništvo EU poraste za 3.9%, BDP za svega 0.8%, dok bi se teritorija Unije povećala za 5.1%.

Ekonomska integracija u EU podstiče konvergenciju i infrastrukturalni razvoj novih država članica. Slovenija i Hrvatska pristupile su EU 2004. odnosno 2013. godine, pripadaju Šengenu i Eurozoni i njihov BDP se dinamično povećavao poslije ostvarenja članstva, posebno mjereno BDP per capita u paritetu kupovne moći, koji je 2022. godine dostigao 92 za Sloveniju i 73 za Hrvatsku u odnosu na EU prosjek (100).

Tabela 19. Izabrani makroekonomski indikatori – WB6

	Realni rast BDP		BDP		BDP/pc, PPS, 2022	Inflacija 2023	Stopa nezap. ARS, 2023	Bilans tekuć. računa, % BDP, 2023	Javni dug, % BDP, 2023*	Neto SDI, % BDP, 2023*
	2022	2023*	2023*	%						
AL	4.8	3.4	17,940	14%	34	4.8	11.2	-0.9	59.2	5.9
BA	3.8	1.6	23,317	18%	35	6.1	13.2	-2.8	26.9	3.3
KS	4.3	3.3	8,955	7%	27	8.9	12.6	-11.4	17.2	6.8
ME	6.4	6.0	5,924	5%	50	9.6	13.1	0.7	60.3	6.3
MK	2.2	1.0	12,898	10%	43	12.4	13.2	-2.6	50.0	3.8
RS	2.5	2.5	60,368	47%	44	4.9	9.5	-7.6	52.0	6.1

Izvor: Candidate Countries Economic Quarterly, IQ 2024, DG EcFin.

U pregledu izabranih makroekonomskih ekonomskih indikatora, Crna Gora ima najbolji indikator BDP po stanovniku, izražen u paritetu kupovne moći, u odnosu na sve zemlje regiona. Ostvarila je najdinamičniji rast BDP 2022-2023. Sa druge strane, ima drugu najveću stopu inflacije u regiji, najveći deficit tekućeg računa i javni dug u BDP-u, izgubivši tradicionalno prvo mjesto u učešću neto SDI u BDP-u u 2023. godini.

Tabela 20. Izabrani indikatori industrije

	BDV E-D u BDP-u, 2022 ³⁶	BDV sektora C u BDP-u, 2022	Indeks povjerenja - industrija, 2023 ³⁷	Indeks obima industrijske proizvodnje, 2023 ³⁸	Ulaganja u osnovna sredstva, % BDP, GFCP, 2023	Robni deficit, % BDP, 2023*
AL	13%	8%	8.4	-11.6	6.4	-21.4
BA	25%	18%	n.a.	-3.9	2.0	-20.8
KS	25%	17%	n.a.	n.a.	3.0	-47.6
ME	13%	5%	5.4	6.4	4.8	-43.6
MK	19%	15%	-2.0	0.6	5.4	-18.9
RS	21%	16%	-0.9	2.4	3.8	-9.6
EU 27	21%	17%	-6.0	0.6	22.7	0.2

Najveće učešće industrije u BDV-u ostvaruje Bosna i Hercegovina, i Kosovo, dok je Srbija po ovom indikatoru na nivou EU prosjeka. Albanija ima značajno učešće poljoprivrede u BDP-u od 21%, pa je

³⁶ [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/page/NAMA_10_A10\\$DEFAULTVIEW](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/page/NAMA_10_A10$DEFAULTVIEW) (tekuće cijene, EUR);

³⁷ https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-forecast-and-surveys/business-and-consumer-surveys/download-business-and-consumer-survey-data/time-series_en

³⁸ Candidate Countries Economic Quarterly, IQ 2024, DG EcFin; EU podaci – EUROSTAT, maj 2024;

učepće industrije u BDV samo 13%, koliko je i u Crnoj Gori. Naviše učešće BDV prerađivačke industrije takođe je u BiH, dok je ovaj indikator za EU, BA i KS na nivou od 17%, a u MK i RS 15% i 16% respektivno. Najniže učešće prerađivačke industrije u BDV-u je u Albaniji i Crnoj Gori, 8% i 5% respektivno.

Indeks povjerenja u kretanja u oblasti prerađivačke industrije u 2023. godini, koju podržava DG EcFin, znatno je povoljniji u Albaniji i Crnoj Gori, nego u ostalim ekonomijama. Istovremeno, indeks obima industrijske proizvodnje u odnosu na prethodnu godinu, i pored svih izazova, najveći je bio u Crnoj Gori. Ulaganja u osnovna sredstva u EU, znatno su veća nego u regiji, a robni deficit u 2023. godini, najveći je na Kosovu i u Crnoj Gori (47.6% i 43.6% BDP-a respektivno).

Tabela 21. Izvoz po sektorima i oblastima KD (proizvodni princip) za izabrane zemlje u 2022. godini

Izvoz po sektorima i oblastima	Crna Gora		BiH		Srbija		Hrvatska		Slovenija	
	000 EUR	% izvoza	000 EUR	% izvoza	000 EUR	% izvoza	000 EUR	% izvoza	000 EUR	% izvoza
B - Vađenje ruda i kamena (KD 2010)	38,615	5.51	122,913	1.3	1,789,400	6.5	1,784,293	7.3	241,883	0.4
C - Prerađivačka industrija (KD 2010)	466,078	66.6	8,054,667	87.6	23,405,100	84.8	18,885,601	77.8	49,440,705	74.4
10. Proizvodnja prehrambenih proizvoda	43,157	6.2	457,906	5	2,731,300	9.9	1,813,285	7.5	1,405,903	2.1
11. Proizvodnja pića	17,930	2.6	41,953	0.5	389,800	1.4	231,283	1	189,545	0.3
12. Proizvodnja duvanskih proizvoda	131	0	1,132	0	429,700	1.6	201,670	0.8	1,925	0
13. Proizvodnja tekstila	2,352	0.3	72,128	0.8	273,700	1	217,204	0.9	447,975	0.7
14. Proizvodnja odjevnih predmeta	3,532	0.5	349,804	3.8	783,500	2.8	902,793	3.7	351,067	0.5
15. Proizvodnja kože i pred. od kože	1,345	0.2	456,352	5	510,000	1.8	465,883	1.9	267,978	0.4
16. Prerada drveta i proizvodi od drveta, slame, osim namještaja	48,117	6.9	523,140	5.7	363,400	1.3	1,200,841	4.9	1,034,030	1.6
17. Proizvodnja papira i proizvoda od papira	3,980	0.6	236,863	2.6	706,100	2.6	479,274	2	947,132	1.4
18. Štampanje i umnož audio zapisa	23	0	123	0	700	0	2,503	0	985	0
19. Proizvod. koksa i derivata nafte	27,696	4	293,483	3.2	638,200	2.3	1,592,775	6.6	2,553,945	3.8
20. Proizvodnja hemikalija i hem. pro	7,437	1.1	553,001	6	1,854,200	6.7	1,209,782	5	2,871,297	4.3
21. Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i preparata	33,119	4.7	68,081	0.7	368,400	1.3	1,055,393	4.3	14,653,517	22.1
22. Proizvodnja proizvoda od gume i preparata	5,098	0.7	419,490	4.6	2,186,600	7.9	753,375	3.1	2,169,954	3.3
23. Proizvodnja od ostalih nemetalnih minerala	4,183	0.6	160,587	1.7	353,700	1.3	742,978	3.1	839,967	1.3
24. Proizvodnja osnovnih metala	177,657	25.4	1,105,030	12	2,051,400	7.4	1,037,386	4.3	3,384,880	5.1
25. Proizvodnja metalnih proizvoda	12,827	1.8	1,099,753	12	1,220,200	4.4	1,475,509	6.1	2,093,257	3.2
26. Proizvodnja kompjutera, elektronskih i optičkih proizvoda	9,001	1.3	34,061	0.4	466,600	1.7	630,520	2.6	1,716,992	2.6
27. Proizvodnja električne opreme	5,953	0.9	634,939	6.9	2,774,800	10.1	1,766,075	7.3	4,235,383	6.4
28. Proizvodnja mašina i opreme na drugom mjestu nepomenute	30,769	4.4	546,535	5.9	1,615,800	5.9	1,300,757	5.4	3,859,326	5.8
29. Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica	15,838	2.3	278,417	3	2,386,100	8.6	673,230	2.8	4,388,452	6.6
30. Proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava	8,672	1.2	25,892	0.3	414,300	1.5	560,686	2.3	510,417	0.8
31. Proizvodnja namještaja	1,921	0.3	589,803	6.4	682,300	2.5	327,218	1.3	507,120	0.8
32. Ostale prerađivačke djelatnosti	5,340	0.8	106,194	1.2	204,300	0.7	245,181	1	1,009,658	1.5
D - Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizac.	170,166	24.3	549,462	6	856,100	3.1	192,794	0.8	1,009,658	1.5
E - Snabdijevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama i slične aktivnosti	19,213	2.7	280,715	3.1	203,400	0.7	1,431,651	5.9	1,468,798	2.2
Ukupno B,C,D,E	694,073		9,007,757		26,254,000		22,294,339		52,161,044	
% izvoza industrije u ukupn. izvozu	99.10%		98.00%		95.10%		91.80%		78.50%	
% izvoza prerađivačke industrije u uk.izvozu	66.60%		87.60%		84.80%		77.80%		78%	
Ukupno izvoz roba (000 EUR)	700,252		9,189,827		27,604,700		24,284,200		66,410,600	
BDP	5,924,018		23,317,300		60,367,900		66,939,000		58,988,500	
Izvoz prerađivačke industrije u % BDP-a	7.90%		34.50%		38.80%		33.30%		83.80%	

Izvor: Podaci Eurostata i zavoda za statistiku izabranih zemalja, 2024.

Najveće učešće prerađivačke industrije u ukupnom izvozu u 2022. godini ostvarila je Slovenija³⁹ (78%), slijedi BiH⁴⁰ (87.6%), Srbija⁴¹ (84.8%), Hrvatska⁴² sa 77.8% i Crna Gora⁴³ sa 66.6%.

Po strukturi Crna Gora oko polovinu izvoza ostvarila je kroz izvoz proizvodnje osnovnih metala i električne energije, dok se drvoprerađivačka i prehrambena industrija kreću na nivou od 6.9% i 6.2% u strukturi izvoza. Stoga govorimo o visokoj koncentraciji izvoza i potrebi da se mapiraju potencijali za rast, ali i disperziju proizvoda koji su potencijalni izvozni proizvodi. Istovremeno, dok je Crna Gora izvozila četvrtinu izvoza kroz izvoz električne energije, u svim drugim zemljama taj procenat je jednocifren, i ne prelazi 6%.

Bosna i Hercegovina oko četvrtinu izvoza ostvaruje kroz izvoz proizvoda od metala i metalnih proizvoda, dok se na nivou 5-7% u strukturi izvoza nalaze i prehrambeni proizvodi, električni proizvodi i druge mašine. **Srbija** ima veći stepen disperzije izvoza sektora prerađivačke industrije, gdje su u 2022. godini najviše bili zastupljeni prehrambeni proizvodi (9.9%) i izvoz proizvodnje električne opreme (10.1%). Slijede proizvodi od gume, osnovnih metala, proizvodnja motornih vozila, hemijska sredstva i izvoz drugih mašina.

Hrvatska takođe nema dominantnu izvoznu oblast u prerađivačkoj industriji, ali izvozi najviše električnu opremu, prehrambene proizvode, naftne derivate, kao i proizvode sektora B i E. Sa druge strane, Slovenija, ima visok stepen koncentracije izvoza u sektoru farmaceutske industrije u 2022. godini (22.1%), uz godišnji rast od 79%. Slijedi izvoz motornih vozila, električnih proizvoda i drugih mašina, koji su u strukturi izvoza zastupljeni između 5.8 i 6.6%.

Tabela 22. Indeks održive konkurentnosti za 2023. godinu (GSCI)

Indeks i stubovi	Indeks održive konkurentnosti		Prirodni kapital		Resursni intenzitet		Društveni kapital		Intelektualni kapital		Ekonomska održivost		Efikasnost upravljanja	
	Rang	Skor	Rang	Skor	Rang	Skor	Rang	Skor	Rang	Skor	Rang	Skor	Rang	Skor
Opis	Mjerenje ESG učinka zemlje na globalnom nivou.		Dostupnost resursa i stepen iscrpljenosti.		Efikasnost korišćenja raspoloživih resursa.		Percepcija: zdravlje, sigurnost, sloboda, jednakost i zadovoljstvo životom, olakšavanje razvoja.		Sposobnost stvaranja bogatstva i radnih mjesta kroz inovacije industrije sa dodatnom vrednošću na globalizovanim tržištima.		Stvaranje ekonomskog bogatstva kroz održivi ekonomski razvoj.		Efikasnost alokacije resursa, infrastruktura, tržište i zapošljivost.	
Zemlja	Rang	Skor	Rang	Skor	Rang	Skor	Rang	Skor	Rang	Skor	Rang	Skor	Rang	Skor
Slovenija	10	55.7	88	44.2	63	44.9	3	63.7	25	55.0	1	61.6	12	69.7
Hrvatska	23	52.9	17	55.6	72	44.2	28	55.8	46	46.4	19	53.2	28	64.7
Albanija	34	49.8	11	57.6	112	40.0	20	57.3	88	39.6	55	46.0	70	53.9
Srbija	55	46.3	18	54.6	180	25.5	38	52.7	79	41.0	41	48.5	54	57.9
Crna Gora	56	46.2	71	46.1	73	44.2	36	53.0	120	36.1	75	42.8	53	58.0
BiH	52	46.4	20	54.3	143	34.5	44	51.9	131	34.0	66	44.0	60	55.5
S. Makedonija	62	45.3	104	41.7	158	30.8	9	60.8	134	33.5	103	40.2	47	59.0

<https://solability.com/the-global-sustainable-competitiveness-index/the-index/downloads>

Indeks održive konkurentnosti (Global Sustainable Competitiveness Index, GSCI) je prvi indeks za mjerenje ESG učinka zemlje na globalnom nivou (Environmental, Social, Governance kriterija – uključuje u rangiranje ne samo ekonomske rezultate, nego i ekološke, društvene i kriterijume upravljanja određenom ekonomijom, za 180 zemalja). GSCI 2023 najbolji je u Sloveniji.

³⁹ <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/en/Data/-/2490521S.px/table/tableViewLayout2/>

⁴⁰ https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2023/ETR_00_2022_TB_1_BS.pdf;

https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2022/ETR_00_2021_TB_1_BS.pdf;

⁴¹ <https://www.stat.gov.rs/oblasti/spoljna-trgovina/>

⁴² <https://podaci.dzs.hr/2023/hr/58311>

⁴³ Diseminaciona baza spoljne trgovine Uprave za statistiku i korelacione tabele CN_CPA Eurostata;

4. Izazovi Industrijske politike u narednom periodu

Kontinuirana deindustrijalizacija, u proteklih nekoliko decenija, u pravcu ekonomije kojom dominira sektor usluga, značajno je povećala rizike neuravnoteženog razvoja pojedinih sektora ekonomije, nedovoljno diverzifikovane privredne strukture, koja je značajno osjetljiva na promjene eksterne tražnje i ekonomske šokove. Niska produktivnost rada u industriji, struktura izvoza koji je koncentrisan na mali broj tradicionalnih tržišta, kao i nedovoljan rast industrije u sektorima koje karakteriše intenzivno korišćenje tehnologija, odnosno savremenih proizvodnih procesa, predstavljaju ključne strukturne neuravnoteženosti crnogorske ekonomije, odnosno njenih industrijskih sektora i oblasti.

Osnovne prepreke za rast crnogorske konkurentnosti u kontekstu IP 2028 su:

- **Deindustrijalizacija:** mjerena indikatorima zaposlenosti i BDV industrije u strukturi (BDV E-D i BDV C u periodu 2015-2022 smanjen sa 13% na 11.7% odnosno sa 4.9% na 4.6%), zaposlenost B-E i C 2015-2023 relativno smanjena u strukturu sa 11.9% na 10.5% i sa 6.4% na 6%);
- **Dominantna uloga tradicionalnih sektora u izvozu:** osnovni metali i dalje spadaju u najvažnije izvozne proizvode, uz proizvode iz drvne i prehrambene industrije; nedovoljan nivo iskorišćenosti izvoznih potencijala, posebno u proizvodnji hrane, energetskom sektoru i njegovoj zelenoj tranziciji, kao i stepenu finalizacije proizvoda u svim izvoznim obalastima;
- **Niska iskorišćenost naučnoistraživačkog potencijala i nivo digitalizacije ekonomije:** I pored postignutih rezultata na polju istraživačkog rada još uvijek se ne bilježi rast u korišćenju specijalističkog (naučnoistraživačkog) znanja za inovacije u preduzećima, uz nizak nivo digitalizacije u svim sektorima industrijske djelatnosti;
- **Regionalne nejednakosti:** regioni Crne Gore imaju različite obrasce industrijskog razvoja, sa prisutnim zaostajanjem u razvoju sjevernog regiona;
- **Nedovoljno ulaganje u razvoj malih i srednjih preduzeća:** na nivou svih segmenata poslovnog sektora, mala i srednja preduzeća (i preduzetnici) obezbjeđuju najveći udio u prometu. Investicije u osnovna sredstva industrije B-E u periodu 2015-2023. su oscilirale, ali se oporavljaju u pospandemijskom periodu i imaju stabilno učešće od 27-28% u strukturi ukupnih investicija u osnovna sredstva, dok su ulaganja u osnovna sredstva sektora C smanjila smanjila učešće u ukupnim investicijama u osnovna sredstva u periodu 2015-2023. sa 6.4% u 2015. godini na 3.3% u 2023. godini;
- **Programi konkurentnosti i mjere podsticaja za razvoj industrije:** Iako postoji visok stepen korelacije programa za razvoj prerađivačke industrije i mapiranih industrijskih potencijala, obuhvat i vrijednost godišnjih programa su nedovoljni za podsticanje ulaganja privatnog sektora u nove prerađivačke pogone, nabavku opreme, istraživanje tržišta i internacionalizaciju;

U tom smislu, nameće se potreba za umanjnjem pomenutih prepreka kroz dobro planiran proces revitalizacije industrijskog sektora i bolje valorizacije raspoloživih resursa. Postojeće stanje crnogorske industrije ukazuje na neophodno efikasnije korišćenje raspoloživog potencijala, podizanje nivoa konkurentnosti na nivou preduzeća, kroz investicije usmjerene na uvođenje novih tehnologija, digitalnu i zelenu tranziciju, inovacione aktivnosti, povećanje kapaciteta i zadovoljavanje standarda i sertifikata za unapređenje proizvodnje i izvoza. Crnogorska ekonomija je već prepoznata u sektoru usluga, prije svega turizma, ali i energetike i saobraćaja, i potrebno je usmjeriti se na diverzifikaciju izvora ekonomskog rasta kako bi se smanjio uticaj eksternih faktora. Proizvodna diverzifikacija predstavlja jednu od važnijih preporuka za dalji održivi ekonomski razvoj industrije.

U skladu sa novim izazovima industrijske politike EU i savremenim trendovima u međunarodnim ekonomskim odnosima, a zasnovano na realnoj procjeni stvarnog potencijala crnogorske ekonomije, neophodno je integrisati, u mjeri mogućeg, nove oblasti inovirane EU industrijske politike (digitalna i

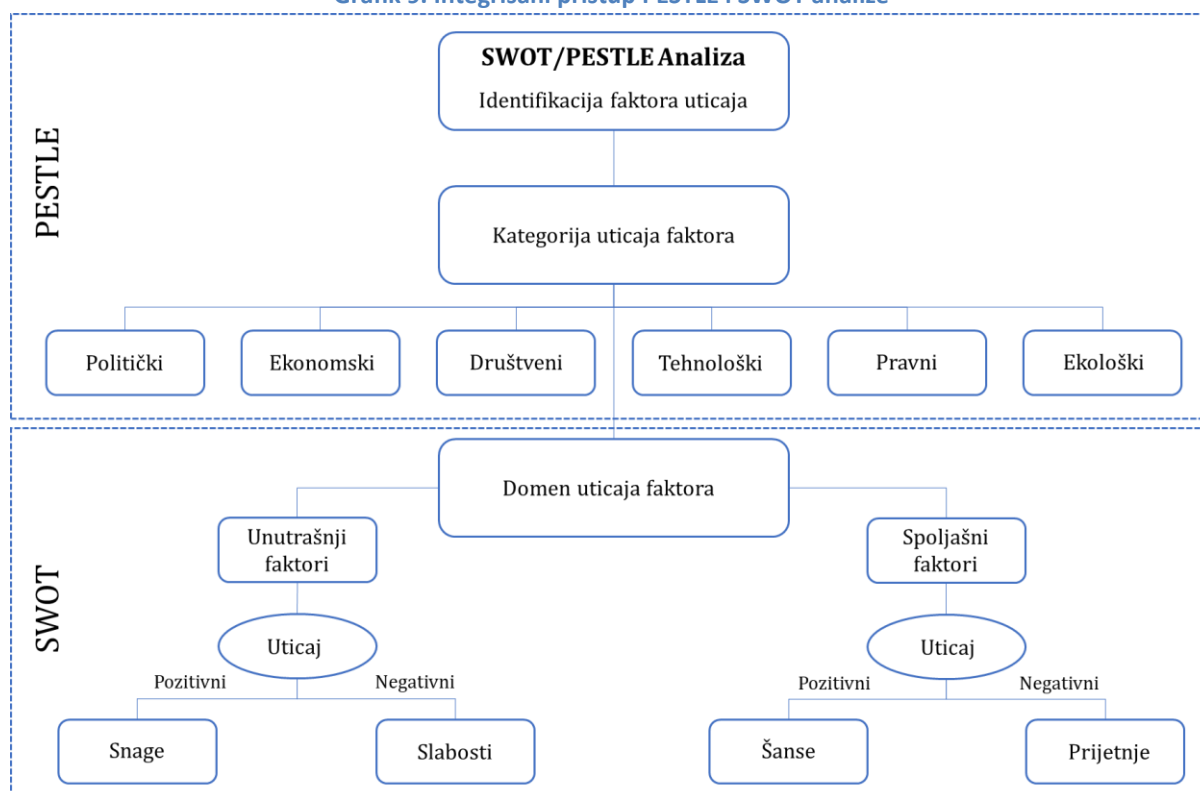
zelena tranzicija, niskougljenični razvoj, cirkularna ekonomija, inovacije, internacionalizacija i globalna konkurentnost, evropska autonomija i strateško partnersko u sirovinama, otpornost evropske ekonomije i ljudski potencijal). .

4.1. SWOT i PESTLE analiza prerađivačke industrije

Nakon osvrta na glavne karakteristike crnogorske ekonomije, odnosno industrije, kao i konkretnih oblasti koje su prepoznate kao nedovoljno valorizovane, izražene ključnim indikatorima performansi (KPIs), na jednoj i utvrđenih strateških i sektora koji ih podržavaju, na drugoj strani, u nastavku je dat prikaz osnovnih ograničenja ali i mogućnosti za razvoj industrije metodom kombinovanja odnosno integrisanja SWOT i PESTLE analize.

Integrirani pristup PESTLE⁴⁴–SWOT-a⁴⁵ se može primjeniti⁴⁶ kod analize potencijala prerađivačke industrije, kako bi se prepoznali faktori koji utiču podsticajno ili ograničavajuće na sistem, te fokus stavio na najsnažnije uticaj i prevenciju negativnih posljedica, prilikom kreiranja industrijske politike.

Grafik 9. Integrirani pristup PESTLE i SWOT analize

Kod SWOT analize prednosti i slabosti odnose na pretežno na unutrašnje faktore, a mogućnosti i prijetnje na uticaj spoljnih faktora.

Cilj PESTLE analize je da identifikuje i procijeni prvenstveno spoljašnje faktore koji bi mogli značajno uticati na industrijsku politiku i njenu implementaciju. To uključuje razumijevanje političke dinamike koje bi mogle uticati na industrijsku politiku (politički faktori, stabilnost vlade i njen regulatorni okvir),

⁴⁴ PESTLE - Political, Economic, Technical, Social, Legal, and Environmental aspects of analysis – Politički, ekonomski, tehnološki, društveni, pravni i aspekt zaštite životne sredine

⁴⁵ SWOT - Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats, - snage, slabosti, mogućnosti/šanse i prijetnje.

⁴⁶ Shradha Mishra, Surya Prakash Singh, John Johansen, Yang Cheng, Sami Farooq, (2018) "Evaluating indicators for international manufacturing network under circular economy", Management Decision, <https://doi.org/10.1108/MD-05-2018-0565>;

ekonomskih trendova koji bi mogli oblikovati tržišne uslove (makroekonomska stabilnost, društvenih promjena koje utiču na tržište rada i potrošače, tehnoloških napredaka koji predstavljaju i šanse i izazove, pravnog okvira koji upravljaju radom industrije, i ekoloških trendova koja su sve kritičniji u globalnom kontekstu.

a) Politički faktori u PESTLE analizi

Kod političkih faktora fokus je na ocjeni političkog ambijenta i političke stabilnosti; strateškog okvira za vođenje vladinih politika i njihova koordinacija; kao i strateško opredjeljenje za EU integracije i jačanje regionalne ekonomske saradnje.

U Crnoj Gori, **politički ambijent** ima značajan uticaj na industrijski sektor, pri čemu državne politike i politička stabilnost predstavljaju temelj na kojem počiva ukupna, pa i prerađivačka industrija. Dok Crna Gora prolazi kroz višegodišnji period političke nestabilnosti i institucionalnih izazova, od suštinskog je značaja razumjeti implikacije ovih političkih faktora na sektor industrije, posebno na konkurentnost i efikasnost preduzeća sa većinskim državnim vlasništvom, sa fokusom na privlačenje novih investicija i upravljanje ljudskim resursima na principima meritokratije.

Post pandemijski oporavak karakteriše kontinuirana **politička nestabilnost**, česti izborni ciklusi na svim nivoima, česte promjene zakonodavnog okvira koji opredjeljuje atraktivnost i stabilnost poslovnog ambijenta i nivo SDI i dr. Takva nestabilnost ima potencijal da prekine kontinuitet i dosljednost realizacije politika u svim sektorima industrije, kao i samog regulatornog okvira, koji je pretpostavka za dugoročno planiranje i investicije, posebno u prerađivačkoj industriji. Politička (ne)stabilnost u zemlji, zajedno sa čestom promjenom ambijenta i uslova ulaganja, odražava se i na priliv neto SDI.

Industrijska politika Crne Gore podržana je i oslanja se na postojeći **strateški okvir** definisam nizom strateških dokumenata koji teže ka podsticanju ekonomskog razvoja sa fokusom na zelenu i digitalnu ekonomiju, uz neophodno usklađivanje javnih politika sa okvirom politika Evropske unije, kako je i predstavljeno u uvodnom poglavlju. Ovi dokumenti označavaju posvećenost Crne Gore strukturiranom i strateškom pristupu industrijskom razvoju, težeći sinergiji između nacionalnih ciljeva i evropske integracije, odnosno ciljeva industrijske politike EU koja prevazilazi granice jedinstvenog tržišta i jača Uniju kao globalnog ekonomskog aktera, u savremenim ekonomskim i geopolitičkim uslovima. **Reformska agenda** u svojim ekonomskim stubovima daje obuhvatan pregled ključnih reformi u prioritetnim sektorima, koji će opredjeljivati i ulaganja u industriju.

Ozbiljni hakerski napadi na vladine sisteme, u produženom trajanju, istakli su ranjivosti u **sajber bezbjednosti** Crne Gore, oblast koja je sve veća briga za industrijski sektor, koji sve više zavisi od digitalnih tehnologija i čvrste zaštite podataka.

Uprkos unutrašnjim političkim izazovima, Crna Gora je intenzivirala **proces evropskih integracija** povrativši lidersku poziciju u regionu, a dinamiziranje procesa je od ključnog značaja za prerađivačku industriju, koja može iskoristi pristup evropskim tržištima, fondovima i mrežama inovacija.

Crna Gora igra pozitivnu ulogu u regionalnim inicijativama i posebno u oblasti **jačanja regionalne ekonomske saradnje**, kroz sprovođenje CEFTA 2006 sporazuma, drugih bilateralnih sporazuma o slobodnoj trgovini (EFTA, Turska itd.), sporazuma o slobodnoj trgovini sa EU, kao trgovinskog dijela SSP-a, a aktivna je i u sprovođenju Akcionog plana za zajedničko regionalno tržište 2021-2024, i drugih inicijativa u okviru Berlinskog procesa. Potpisana su prva četiri sporazuma o mobilnosti radne snage unutar Berlinskog procesa. Sa druge strane, ubrzana liberalizacija doprinosi i rastu konkurentnosti na lokalnom tržištu, pa se kreira dodatni pritisak na lokalna MMSP i preduzetnike.

b) Ekonomski faktori PESTLE analize

Kod ekonomskih faktora, analiziramo makroekonomske trendove, dinamiku ekonomskog rasta i rasta zaposlenosti, strukturu i nivo ulaganja, izvozni potencijal i pristup kapitalu, kao osnove rasta konkurentnosti svih sektora, sa fokusom na sektor industrije. Detaljna analiza makroekonomskih indikatora data je u prethodnim poglavljima.

Uprkos brojnim eksternim i internim šokovima, Crna Gora bilježi dinamičan postpandemski oporavak, uz solidne perspektive rasta u srednjem roku. Povoljnim privrednim trendovima doprinio je veliki priliv nerezidenata u Crnu Goru (prvenstveno uzrokovanim agresijom Rusije na Ukrajinu), uz snažne efekte na privatnu potrošnju, turizam, sektor nekretnina, bankarske parametre i zaposlenost. I pored navedenih trendova, industrija bilježi relativno smanjenje učešća u BDV-u, zaposlenosti i ulaganjima u osnovna sredstva.

Uprkos brojnim rizicima po makroekonomski rast i finansijsku stabilnost, projektovana dinamika rasta u srednjem roku mogli bi podržati proces evropskih integracija, kroz Novi plan rasta za Zapadni Balkan i povećanje dostupne finansijske pomoći u okviru Instrumenta za reforme i rast, koji treba da podrži brži pristup tržištu EU i jačanje regionalne ekonomske saradnje. Planirane aktivnosti date su u Reformskoj agendi 2024-2027. godine.

Sa druge strane, bankarski sistem u Crnoj Gori je stabilan i likvidan, ali kvalitet bilansa banaka zahtijeva pažljivo praćenje u uslovima rastućih kamatnih stopa. Kreditna aktivnost je i u 2023 nastavila je da raste, podržavajući posebno korporativni sektor. Strožija monetarna politika na evropskom i globalnom nivou, odrazila se na povećanje kamatnih stopa i u Crnoj Gori.

Iako postoji napredak u nekim oblastima, postoje izazovi kao što su upravljanje javnim dugom u srednjem roku, trgovinski deficit i potreba za kontinuiranim strukturnim reformama. Ovi faktori su ključni za dublje razumijevanje ekonomske situacije u Crnoj Gori i njihov uticaj na PESTLE analizu.

c) Društveni faktori PESTLE analize

Kod društvenih faktora analiziraju se demografski trendovi, migracije, raspoloživi radni kontigent, kulturološki stavovi, kao i značaj obrazovanja, obuka i vještina.

Tržište rada Crne Gore je pokazalo znake oporavka nakon pandemije, sa smanjenjem prosječne stope registrovane nezaposlenosti na 17.7% u 2023. godini (ARS – 13.1%). Zaposlenost je u periodu 2015-2023. povećana za 40%, a stopa zaposlenosti iznosi 55,6% (ARS). Tržište rada je usljed rasta privredne aktivnosti, priliva nerezidenata i smanjenja sive ekonomije kao rezultat reforme poreske politike, nastavilo da bilježi izrazito povoljne trendove, ali ovaj indikator u sektoru industrije, kako je već navedeno, nije proporcionalan rastu ukupne zaposlenosti. Bilježi se konstantno smanjenje broja registrovanih nezaposlenih u Crnoj Gori, ali se paralelno bilježi i značajan **deficit radne snage** kada su u pitanju sezonski poslovi i cjelokupna servisna industija na kojoj, uz privlačenje stranih direktnih investicija, počiva razvojna politika zemlje.

Migracije radne snage sve su evidentnije, kako po pitanju odliva deficitarnog kadra, tako i po pitanju priliva deficitarnih zanimanja sa bližih, ali i udaljenih destinacija. Posljednjih godina, u periodu pristupanja EU, bilježi se rast broja izdatih boravišnih dozvola građana naše regije u zemljama EU27. Najčešći razlog je traženje posla, zatim nastavak obrazovanja i spajanje porodica, a preferirane destinacije su Njemačka, Hrvatska i Slovenija.

Analiza sektora obrazovanja Evropske komisije za period 2015-2020. godine istakla je probleme u školskoj infrastrukturi, nastavnom planu i programu, kvalifikacijama nastavnika i kvalitetu nastave. Postoji značajan nesklad vještina, posebno kod diplomaca srednjeg i visokog obrazovanja. Tržište rada

se bori da apsorbuje broj diplomaca tercijarnog obrazovanja u određenim oblastima, ukazujući na jaz između obrazovnog ishoda i potreba tržišta.

Uprkos sveukupnom poboljšanju stope zaposlenosti, izazovi mladih i dugoročne nezaposlenosti i dalje su prisutni. Takođe, kapacitet državne administracije za zapošljavanje, posredovanje u zapošljavanju i praćenje politika treba konstantno jačati. Nesklad vještina, posebno u sektoru prerađivačke industrije, sugeriše na jaz u sposobnosti obrazovnog sistema da pripremi srednjoškolce i studente za tržište rada.

Društveni faktori kao što su demografija tržišta rada, kulturološki stavovi, obrazovanje i obuka igraju ključnu ulogu u oblikovanju ekonomskog pejzaža Crne Gore. Razlike u regionalnim stopama zaposlenosti, rodne razlike u učešću na tržištu rada i nesklad između obrazovanja i potreba tržišta rada su ključna područja koja zahtijevaju pažnju. Rješavanje ovih izazova je suštinski važno za održivi ekonomski rast i snažan sektor prerađivačke industrije. Naporima usmjerenim na usklađivanje obrazovanja sa tržišnim zahtjevima i politikama koje promovišu jednaku učešću oba pola ključni su za zdravo i dobro funkcionišuće tržište rada.

d) Tehnološki faktori PESTLE analize

Kod tehnoloških faktora, akcenat je na ocjeni tehnološke infrastrukture (proizvodnja, internet, komunikacije), inovacijama (nivo istraživanja i razvoja u zemlji i efekat na industriju), kao i usvajanje novih tehnologija. Crna Gora je pokazala napredak u digitalizaciji, ali politička neizvjesnost i sajber napadi u drugoj polovini 2022. godine usporili su reforme digitalne transformacije. Iako je postignut napredak, infrastruktura u domenu informacionih tehnologija i komunikacija zaostaje za neophodnim tempom razvoja. Ovo usporavanje može imati značajan uticaj na proizvodne industrije, posebno one koje se oslanjaju na napredne tehnologije.

Crna Gora ulaže značajno manje u istraživanje i razvoj u odnosu na prosjek EU, sa ulaganjem od samo 0,36% BDP-a u 2019. godini. Ova niska stopa ulaganja u istraživanje i razvoj ukazuje na potencijalno slabu podršku inovacijama u proizvodnoj industriji. Slabe veze između akademske zajednice, istraživačkih instituta i privrede dodatno ograničavaju inovativni potencijal zemlje.

Iako Crna Gora napreduje u pravcu digitalizacije, usvajanje novih tehnologija u proizvodnim industrijama može biti ograničeno zbog nedostatka infrastrukture i investicija. Uvođenje 5G tehnologije i obaveza pokrivanja svake opštine 5G mrežom do kraja 2024. godine predstavlja pozitivan korak. Međutim, potrebno je dodatno ulaganje kako bi se osigurala brza adaptacija i integracija ovih tehnologija u industrijskim procesima.

Ulaganja u infrastrukturu, koja povećavaju produktivnost, ostaju niska i nedovoljna. Dio SDI je dominantno usmjeren na nekretnine, a ne na tehnološki razvoj, što može ograničiti mogućnosti za poboljšanje produktivnosti i tehnološke inovacije u industriji.

Tehnološki faktori igraju ključnu ulogu u razvoju proizvodnih industrija Crne Gore. Niska ulaganja u istraživanje i razvoj, slabije veze između istraživačkih institucija i industrije, kao i potreba za modernizacijom tehnološke infrastrukture, predstavljaju značajne izazove. Potrebno je ojačati tehnološku infrastrukturu i ubrzati digitalnu transformaciju kako bi se podstakao inovativni potencijal proizvodnih industrija. Usvajanje naprednih tehnologija, kao što su 5G mreže, može pružiti značajne prednosti za proizvodne sektore, pod uslovom da postoji odgovarajuća infrastruktura i investicije.

e) Pravni okvir PESTLE analize

Kod pravnog okvira, akcenat je na ocjeni propisa i stepenu usklađenosti sa pravnom tekovinom EU i međunarodnim standardima (regulatorno okruženje za proizvodnju, uključujući zdravstvene,

bezbjednosti i propise u vezi sa zaštitom životne sredine). U ovu kategoriju ulaze i propisi u oblasti zaštite intelektualne svojine.

Crna Gora je uspostavila solidan zakondovni okvir u cilju unapređenja ukupnog ambijenta za rast i ulaganja u privredne subjekte u Crnoj Gori, uključujući i jačanje ambijenta za dalji razvoj prerađivačkih oblasti, ali ga je neophodno dalje kontinuirano razvijati, u skladu sa potrebama tržišta, kao i zahtjevnim planovima agende evropskih integracija zemlje. Crnogorsko zakonodavstvo i institucije koje sprovode politike, orjentišu se u skladu sa EU okvirom industrijske politike, a to je jačanje zelene, digitalne, konkurentnije i otpornije ekonomije za Evropu 2030. Na bazi postavljenog strateškog okvira, unapređuje se i zakonodavni za jačanje sektora poljoprivrede sa prehrambenom industrijom, šumarstva sa drvopreradom, građevinarstva sa energetske efikasnim zgradarstvom, turizma, energetike i saobraćaja, dok se teži kreiranju povoljnijeg ambijenta za jačanje cirkularne ekonomije i reciklaže. Međutim, reforme u oblasti preduzeća sa većinskim državnim vlasništvom je neophodno ubrzati.

Crna Gora je napredovala u oblasti intelektualne svojine, usvajanjem zakona i pristupanjem međunarodnim sporazumima. To uključuje izmjene zakona o autorskim i srodnim pravima, pridruživanje Evropskoj patentnoj organizaciji, i usvajanje novih zakona usklađenih sa pravnom tekovinom EU. Ovo poboljšanje zakonodavstva treba da ojača zaštitu intelektualne svojine, što je ključno za inovacije i razvoj u proizvodnim industrijama.

Vlada Crne Gore kontinuirano sprovodi finansijske i nefinansijske programe za razvoj preduzetništva, programe za rast konkurentnosti, rast prerađivačke industrije posebno, za cirkularnu ekonomiju, energetske efikasnost, podsticanje proizvodnje energije na bazi održivih izvora energije, raspisuje javne pozivne za različite subvencije i stimuliše kreiranje povoljnijih kreditnih linija koje stimulišu smanjenje GHG emisija, kao i različite linije za rast inovacija. To uključuje podršku za mlade preduzetnike i žene u poslovanju. Fond za inovacije ima rastući budžet i upravlja programima kolaboracionih grantova i inovacionih vaučera, kako bi podstakao saradnju između privatnog sektora i istraživačkih institucija u razvoju inovativnih projekata i proizvoda.

Pravni faktori u Crnoj Gori, uključujući regulatorne propise, zakone o intelektualnoj svojini i podršku inovacijama, od suštinskog su značaja za razvoj proizvodnih industrija. Usklađivanje sa EU standardima i unapređenje zakonodavnog okvira, ključni su za podsticanje inovacija i konkurentnosti industrije. Međutim, potrebno je dalje jačati i implementirati ove reforme kako bi se postigao puni potencijal u proizvodnim sektorima.

f) Ekološki faktori PESTLE analize

Kod ekoloških faktoru, u fokusu su propisi o zaštiti životne sredine, klimatskim promjenama, i dobrim praksama održivosti.

Oblast zaštite životne sredine i klimatskih promjena obuhvata **deset posebnih politika** (horizontalno zakonodavstvo, kvalitet vazduha, upravljanje otpadom, kvalitet vode, očuvanje biodiverziteta, kontrola industrijskog zagađenja i upravljanja rizikom, oblast hemikalija, oblast buke, oblast civilne zaštite, i klimatske promjene) u kojima Crna Gora kontinuirano radi na unapređenju pravnog i institucionalnog okvira, kao i jačanju sredstava za investicije, kako iz budžeta, tako podstičući i ulaganja privatnog sektora, različite donatorske programe, EU pretpristupnu podršku i kreditne linije međunarodnih finansijskih institucija i razvojnih banaka. Posebno važne oblasti su ulaganja u mjere mitigacije i adaptacije, kao i izrada novog državnog plana upravljanja otpadom, sa definisanim prioritetnim ulaganjima.

Imajući u vidu navedene međunarodno preuzete obaveze po pitanju zaštite životne sredine i borbe protiv klimatskih promjena, kao i potrebe transparentnog izvještavanja o stanju životne sredine u zemlji, pored pripreme standardnih izvještaja prema UN, EU i Energetskoj zajednici, Crna Gora treba da pripremi Nacionalni energetska i klimatski plan (NECP) i Nacionalni plan prilagođavanja klimatskim promjenama, kao i Strategiju niskougljeničnog razvoja.

U navedenim dokumentima neophodno je postići društveni konsenzus o prioritetima ulaganja u energetska sektor, te pripremiti neophodnu projektnu dokumentaciju i preduslove za investiranje, kako bi se na pravi način iskoristili finansijski instrumenti Zelene agende za Zapadni Balkan 2021-2027, kao i novog Instrumenta rasta i reformi 2024-2027 koji je ponudila EU zemljama regije.

Nadalje, **kapaciteti i potrebe finansiranja u oblasti zaštite životne sredine i borbe protiv klimatskih promjena** u Crnoj Gori mogu se ocjeniti kao veoma niski; sadašnji finansijski resursi nisu dovoljni za postizanje ciljeva i prioriteta u oblasti mitigacije klimatskih promjena (MKP) i/ili adaptacije na klimatske promjene (AKP); izvori finansiranja u oblasti MKP i/ili AKP ne bilježe stabilan, održiv i rastući trend poslednjih godina; nema inicijativa za održivo finansiranje; ni javni ni privatni sektor ne bave se u dovoljnoj mjeri na sistematizovan način ESG kriterijima u svojoj djelatnosti (environmental, social and governance).

Ostvarivanje višeg nivoa kapaciteta institucija (ali i samih privrednih subjekata) za klimatsko finansiranje nije moguće bez **dodatne mobilizacije sredstava**, kao i pripreme **potencijalnih projekata** za finansiranje mjera mitigacije i adaptacije, koji bi bili dostupni potencijalnim donatorima i kreditorima na nivou projekata.

g) SWOT analiza industrijske politike

U narednom dijelu sumirana je SWOT analiza crnogorske industrije: prvo unutrašnje faktore, snage i slabosti, čiji je uticaj pozitivan, odnosno negativan, a zatim spoljašnje faktore, šanse i prijetnje, čiji uticaj je takođe pozitivan u slučaju šansi, a negativan kad su u fokusu prijetnje.

Tabela 23. SWOT analiza industrijskog razvoja Crne Gore u kontekstu ukupne ekonomije – unutrašnji faktori

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> • Povoljan geografski položaj i blizina evropskog tržišta • Bogatstvo prirodnim resursima (mineralne sirovine, drvo, voda, energija) • Relativno jeftina i kvalitetna domaća sirovina • Relativno jeftina i kvalitetna radna snaga, uz moguće prilive radne snage regiona i širih migratornih trendova, ka zemlji • Povoljna investiciona klima (podsticaji i poreske olakšice za investitore) • Razvijen i konkurentan sektor turizma i usluga • Dobra morska transportna povezanost i značaj Luke Bar • Primjena Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju EU i značajno iskustvo u procesu pristupanja EU • Članstvo u WTO i primjena CEFTA 2006 sporazuma • Primjena Sporazuma o slobodnoj trgovini (EFTA, Turska, Ukrajina i dr.), ekonomskoj 	<ul style="list-style-type: none"> • Upotreba energetska intezivne i često zastarjele tehnologije i opreme • Niska stopa produktivnosti u industriji • Visoko učešće proizvoda nižih faza prerade u izvozu, postojeći prirodni resursi često se izvoze kao sirovine • Slabi domaći lanci vrijednosti, mogu se naći i u prerađivačkim industrijama (npr. drvnoj industriji i industriji namještaja, ili poljoprivrednoj proizvodnji i prehrambenoj industriji), gdje se mnogi inputi uvoze, a neki od njih bi se mogli nabaviti i lokalno • Visoka uvozna zavisnost • Nedovoljna povezanost industrijskog sektora i naučnoistraživačkih institucija • Nedovoljno investiranje u istraživanje i razvoj • Neusklađenost tržišta rada i tržišta obrazovanja • Slaba povezanost industrijskog sa ostalim sektorima u privredi • Mali broj MMSP koji razvoj baziraju na inovacijama

<p>saradnji kao i uzajamnom podsticanju i zaštiti investicija sa drugim zemljama</p> <ul style="list-style-type: none"> • Članstvo u NATO • Značajni potencijali kulturnih i kreativnih industrija 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedovoljno razvijena putna i željeznička saobraćajna infrastruktura • Slaba ponuda specijalnih finansijskih instrumenata i rizičnog kapitala • Nedovoljno razvijena svijest o značaju i efektima uvođenja mjera cirkularne ekonomije i zelene ekonomije • Nedovoljno ulaganje u mjere mitigacije na klimatske promjene (smanjenje GHG emisija) i mjere adaptacije (prilagođavanja klimatskim promjenama koje već živimo) • Mali robni izvoz, visok robni deficit (niska integracija industrije ka globalnom tržištu) • Udio emisija iz industrijskih procesa u GHG inventaru Crne Gore se sa 30% u 2000. godini smanjio na nivo od oko 10% ukupnih emisija poslednjih godina, te bilježi opadajući trend, ali ne zahvaljujući mjerama mitigacije i ekološkim investicijama u rekonstrukciju postrojenja, već prvenstveno smanjenju obima same industrijske proizvodnje
--	---

Može se zaključiti da su glavne snage Crne Gore u onome što nudi njena priroda, raspoloživi resursi i sam geografski položaj. Osnovne slabosti ogledaju se u upotrebi energetske intezivne i često zastarjele tehnologije i opreme, usljed kojeg industrijsku proizvodnju karakteriše visoko učešće proizvoda nižih faza prerade i velika uvozna zavisnost, kao i nedovoljna povezanost sektora industrije sa naučnoistraživačkim institucijama i ostalim sektorima u privredi.

Tabela 24. SWOT analiza industrijskog razvoja Crne Gore u kontekstu ukupne ekonomije – spoljni faktori

ŠANSE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> • Razvijanje proizvoda i usluga sa većom dodatnom vrijednošću • Osavremenjavanje proizvodnih procesa kroz uvođenje novih tehnologija i inovacija • Usaglašavanje sa zahtjevima međunarodnih standarda poslovanja i prihvatanje EU standarda • Obezbeđenje resursne efikasnosti kroz održivo upravljanje i korišćenje resursa i očuvanje kvaliteta životne sredine • Internacionalizacija preduzeća i veći priliv SDI • Integracija u EU programima i projektima za razvoj industrije (IPA III, Horizon Europe, Single Market Programme, EASI program za zapošljavanje i socijalne inovacije i dr.) • Efikasno korišćenje javno-privatnih partnerstava • Smanjenje barijera za razvoj biznisa i pristup tržištu • Veća uvezanost preduzeća i naučnoistraživačkih institucija • Digitalizacija privrede i društva • Razvoj finansijskog tržišta i mogućnost pristupa kapitalu za srednje i visoko-tehnološke oblasti • Razvoj kulturnih i kreativnih industrija 	<ul style="list-style-type: none"> • Limitirana sredstva za ulaganje u infrastrukturu i tehnologiju • Usporavanje procesa strukturnih reformi • Nedostatak kapitala za razvoj industrijskog sektora • Administrativne barijere za investicije i razvoj biznisa • Nedovoljna ulaganja u edukaciju i trening zaposlenih • Usporavanje reformi tržišta rada i obrazovanja • Slabi administrativni kapaciteti za apsorpciju dostupnih pretprijetnih instrumenata • Jaka inostrana konkurencija prisutna na lokalnom tržištu • Troškovi i procedure u domaćem i međunarodnom prevozu • Emisija CO₂ po stanovniku⁴⁷ u Crnoj Gori od 3.7 t CO_{2e} godišnje u 2022. , veća je od one u Albaniji i Sjevernoj Makedoniji (1,7 t i 3.6 t), a manja od GHG emisija po stanovniku na Kosovu, u Srbiji i BiH (4.8 t, 6 t i 6.1 t respektivno).

⁴⁷ <https://ourworldindata.org/grapher/co-emissions-per-capita>

Šanse za otklanjanje navedenih slabosti se ogledaju prvenstveno u razvijanju proizvoda i usluga sa većom dodatom vrijednošću, podsticanju inovacija i uvođenju novih tehnologija kroz saradnju industrije sa naučnoistraživačkom zajednicom, digitalnom transformacijom, poboljšanjem saradnje između sektora, intenziviranjem saradnje sa inostranstvom kroz integracije u EU, ali i investicione tokove sa drugim zemljama. Dodatno, postepeno uvođenje principa cirkularne i niskougledne ekonomije u značajnoj mjeri mogu doprinijeti daljem razvoju resursno efikasnije ekonomije i dobrog upravljanja životnom sredinom.

Prijetnje u valorizaciji pomenutih šansi, osim onih koje se odnose na svjetske i regionalne ekonomske trendove, na koje Crna Gora ne može uticati, su u nedostatku sredstava za ulaganje u infrastrukturu i tehnologiju, usporavanju procesa strukturnih reformi, posebno onih koje se odnose na tržište rada, kao i administrativne barijere za investicije i trgovinu.

4.2. Analiza zainteresovanih strana u pripremi i implementaciji Industrijske politike 2024-2028. godine

Priprema i implementacija Industrijske politike 2024-2028. godine i godišnjih/dvogodišnjih Akcionih planova uključuje identifikaciju i procjenu svih zainteresovanih strana u industrijskom ekosistemu, čije su uloge od ključnog značaja za uspješno planiranje i ostvarivanje ciljeva politike. Imajući u vidu da je proces multisektorski i višedimenzionalan, prepoznate su i definisane podjele nadležnosti resorno odgovornih ministarstava, institucija javnog sektora, predstavnika organizacija poslodavaca i privrede, od nacionalnog do lokalnog nivoa, međunarodnih organizacija i donatora i privrede, kao i krajnjih korisnika mjera implementacije Industrijske politike 2024-2028. godine.

Ključni akteri u izradi i implementaciji Industrijske politike, kao i njihove uloge i zadaci se mogu podijeliti na nekoliko nivoa:

Grafik 10. Ključni akteri saradnje u industrijskom ekosistemu

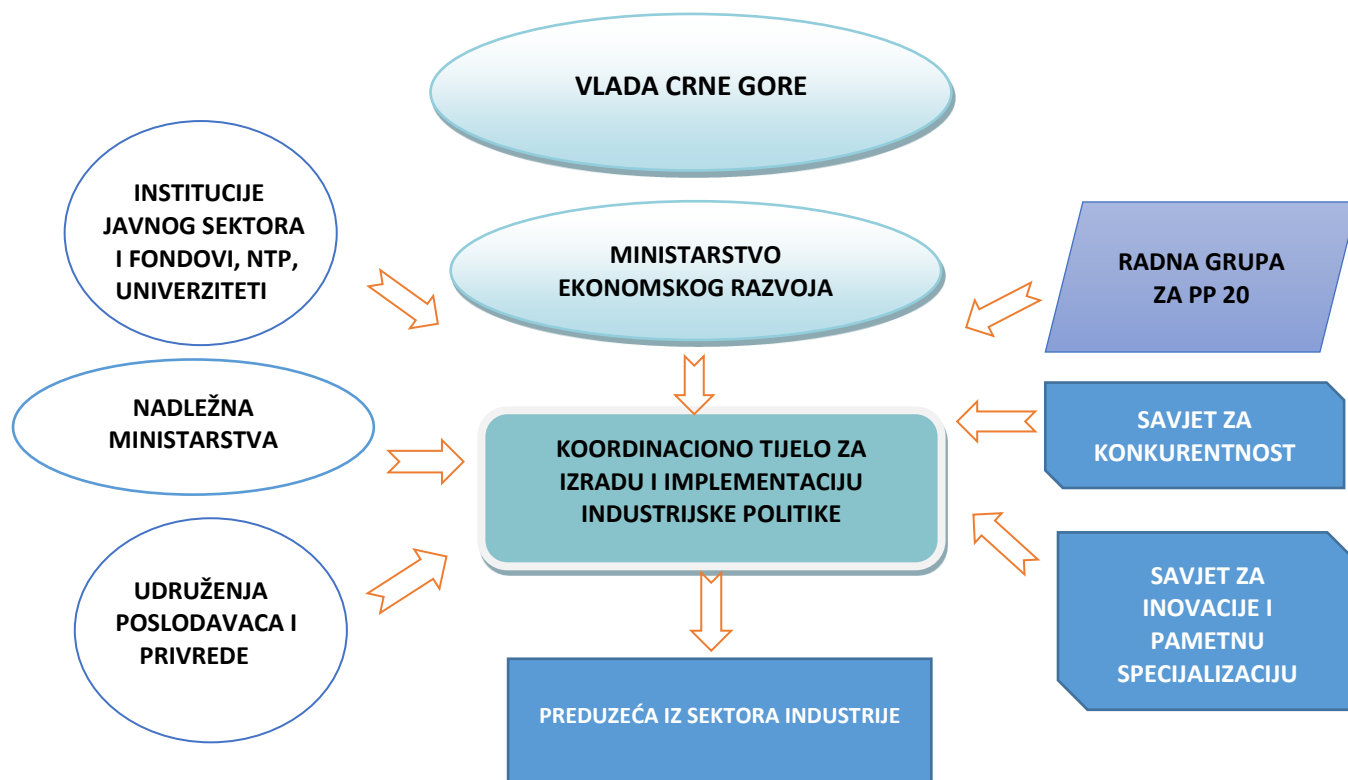
Ministarstvo ekonomskog razvoja upravlja cjelokupnim procesom kroz punu posvećenost efikasnu i efektivnu saradnju sa svim ključnim akterima, kroz timski rad, razmjenu znanja i iskustava u radu. Efikasnost koordinacije se, iz razloga kompleksnosti implementacije i obuhvata Industrijske politike 2024-2028. godine, obezbjeđuje funkcionisanjem međuresornog Koordinacionog tijela za izradu i implementaciju Industrijske politike, kao veoma funkcionalnog modela institucionalne strukture na dva nivoa, na upravljačkom nivou i operativnom nivou. Da bi proces upravljanja bio kvalitetan i obezbijeđena efikasnost, institucionalna i međuresorna saradnja ključnih zainteresovanih strana u

planiranju i odlučivanju, predviđeno je učešće predstavnika Kabineta predsjednika Vlade, nadležnih ministarstava i institucija i predstavnika udruženja privatnog sektora.

Važan institut koordinacije i praćenja sprovođenja kako prethodne IP 2023, tako i IP 2024-2028 čine sve institucije uključene u rad Pregovaračke radne grupe za pregovaračko poglavlje 20.

Koordinacija, ključni partneri i ciljne grupe za implementaciju Industrijske politike 2024-2028. godine su prikazane u okviru sljedeće šeme:

Grafik 11. Struktura ključnih aktera saradnje sa Koordinacionim tijelom za izradu i implementaciju Industrijske politike 2024-2028. godine

4.3. Proces konsultacija zainteresovanih strana u pripremi Industrijske politike 2024-2028. godine

Proces konsultacija svih zainteresovanih strana sprovodio se duži vremenski period tokom različitih faza u procesu kreiranja Industrijske politike 2024-2028. godine sa ciljem sagledavanja različitih perspektiva, potreba i inicijativa za razvoj industrije na pametan i održiv način, a u skladu sa EU smjernicama industrijskog razvoja.

I u samom procesu evaluacije koji je imao participativan pristup, sprovedene aktivnosti su kroz različite mehanizme (putem upitnika i strukturiranih individualnih i grupnih intervju sa ključnim akterima procesa, fokus grupa i sl.) uključile konsultacije o svim važnim segmentima za potrebno unapređenje procesa i poslužile pravovremenom obezbjeđenju nalaza u cilju boljeg razumijevanja efektivnosti i efikasnosti implementacije, uticaja i doprinosa prethodne Industrijske politike, koje su i bile osnov za definisanje ključnih preporuka za kreiranje nove Industrijske politike 2024-2028. godine.

Na Okruglom stolu koji je održan u novembru 2023. godine u Privrednoj komori, svim zainteresovanim stakeholderima su prezentirani rezultati iz Nacrta evaluacije IP 2023 i posebno razmotreni definisani

konsolidovani zaključci i preporuke za unapređenje okvira, prioriteta i dizajna Industrijske politike 2024-2028. godine i koordinacije njene implementacije, čime je već u ranoj fazi omogućeno učešće i prikupljanje svih korisnih inputa od strane privrede i drugih zainteresovanih strana za dalji proces izrade politike.

Posredstvom Ministarstva ekonomskog razvoja i Koordinacionog tijela za izradu i implementaciju Industrijske politike, sproveden je niz individualnih sasatanaka i konsultacija na nivou svih participirajućih ministarstava i institucija javnog sektora. U procesu su učestvovali i predstavnici privrednih asocijacija, akademske zajednice i drugi relevantni stakeholderi koji su pružili adekvatne inpute za kreiranje prioriteta, vizije, ciljeva i programa za implementaciju politike.

Dodatno, konsultacijama sprovedenim u okviru Savjeta za konkurentnost razmatran je Završni izvještaj o sprovođenju Industrijske politike i predstavljen inicijalni okvir prioriteta, strateških i operativnih ciljeva. U dodatnim konsultacijama članovi Savjeta za konkurentnost dostavili su konkretne predloge i komentare u cilju aktivnog uključenja privrede u izradu i implementaciju mjera Industrijske politike, i dodatnom unapređenju javno-privatnog dijaloga. Savjet za pametnu specijalizaciju svoj stav i doprinos u izradi implementaciji Industrijske politike 2024-2028. godine daje posebnim inicijativama i programima koji predstavljaju sinergiju industrije i inovacija i čijom se implementacijom daje doprinos ostvarivanju strateških i operativnih ciljeva i rezultata politike u segmentu pametnog razvoja industrije.

Akadska zajednica je svojom ekspertizom, idejama i predlozima dala poseban doprinos izradi nove politike u okviru Panel diskusija „Reindustrijalizacija i novi proizvodi u Crnoj Gori - šansa za održivi razvoj ekonomije“, što će se konkretizovati izradom studija o optimalnim pravcima razvoja oblasti prerađivačke industrije u zajedničkoj saradnji sa javnim i privatnim sektorom.

4.4. Pristup inoviranju Industrijske politike kroz prizmu novih izazova

Polazeći od preporuka procesa evaluacije Industrijske politike 2019-2023. po standardnim kriterijumima evaluacije i nalaza same evaluacije odnosno stepena implementacije Industrijske politike u prethodnom periodu, u odnosu na planirane aktivnosti, nadalje se analiziraju aktuelni izazovi industrijske politike koji su dati kroz novi paket industrijske politike EU, sumiraju se ocjene PESTLE i SWOT analize industrijske politike, kao i ključni ekonomski indikatori i ocjene trendova, te se na bazi svega navedenog, prepoznaju ključni izazovi industrijske politike Crne Gore u narednom periodu.

Uz prisutna ograničenja u finansiranju, veoma pozitivnu percepciju svih zainteresovanih strana o važnosti postojeće IP, kao i činjenicu da su određene inicijative za industrijsku politiku integrisane u postojeći strateški okvir, nije preporučena radikalna promjena u strateškim ciljevima, već njihovo prilagođavanje srednjoročnim i dugoročnim izazovima.

Imajući u vidu navedeno, definisane su ključne ocjene i preporuke za aktivnosti koje će se dalje sprovoditi, predlozi modifikacije industrijske politike i poboljšanja njene implementacije, uključujući i indikatore monitoringa i prepoznati su ključni pravci na bazi kojih se pristupa izradi industrijske politike za period do 2028. godine, kako bi se ujedno odgovorilo na izazove nove industrijske politike EU i izazove rasta njene konkurentnosti za period i poslije 2030. godine.

U dijelu **preporuka**, pored ostalog predloženo je da izrada IP 2028 uključuje:

- digitalnu i zelenu tranziciju, posebno koncept cirkularne ekonomije, čiste proizvodnje i smanjenja otpada, digitalizaciju i povećanje poslovne otpornosti, u skladu sa ključnim dokumentima nove industrijske politike EU;
- usklađenost mjera sa mjerama datim u Reformskoj agendi Crne Gore 2024-2028, programom ekonomskih reformi i mapom puta za pripremu nove strategije pametne specijalizacije;

- u najvećoj mjeri uskladiti indikatore uspjeha, indikatore učinka i indikatore rezultata sa ključnim indikatorima performansi EU i dostupnim međunarodnim indikatorima i bazama, a u skladu sa Metodologijom razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata GSV;

Imajući u vidu preporuke eksterne evaluacije IP 2019-2023 i uzimajući u obzir specifičnosti crnogorske ekonomije u aktuelnoj fazi evropskih integracija zemlje, IP 2028 je usmjerena, u mjeri mogućeg, ka **okviru industrijske politike koju razvija EU** u smislu integrisanja prioriteta dvostruke tranzicije i rasta konkurentnosti u regionalnom i globalnom kontekstu. Pri tome, **jačanje industrijskih sektora i dodatnih ulaganja u iste**, posebno u kapacitete prerađivačke industrije, prepoznato je kao primarni cilj koji u narednom periodu treba da omogući proizvodne procese zasnovane na savremenim tehničkim i tehnološkim dostignućima.

Jedan od ključnih izazova koje Crna Gora treba da riješi kako bi u narednom periodu unaprijedila industrijsku konkurentnost predstavlja efikasnije korišćenje faktora "inputa" i poboljšanje osnovnih infrastrukturnih preduslova za razvoj, te jačanje ljudskog kapitala, što je u skladu sa EU okvirom industrijske politike. U pogledu preduslova/input faktora, identifikuju se sljedeći izazovi u oblastima: a) **unaprjeđenja ambijenta za digitalnu i zelenu tranziciju industrije** (razvoj i unaprjeđenje digitalne infrastrukture, podsticanje energetske tranzicije i otpornosti u industriji, jačanje obrazovanja i vještina za tehnološki razvoj industrije i unaprjeđenje poslovnog ambijenta za podršku industrijskom razvoju), b) **rast investicija i modela finansiranja** (unaprjeđenje pristupa finansiranju za preduzeća u sektoru industrije, podrška industriji ka klimatskoj neutralnosti i podrška industriji za rast konkurentnosti preduzeća), c) **podsticanje inovacija** (unaprjeđenje institucionalne infrastrukture i podsticajnih mjera za inovacije i zeleni razvoj u industriji, jačanje industrijskih ekosistema na principima zelene tranzicije, podsticanje daljeg razvoja cirkularnog modela poslovanja i unaprjeđenje digitalne transformacije privrede) i d) **unaprjeđenje pristupa tržištu u EU i regionanlom kontekstu** (unaprjeđenje ambijenta za brzi pristup jedinstvenom tržištu EU i jačanje regionalne ekonomske saradnje, jačanje izvoznih sposobnosti preduzeća i uključivanje u otporne lance snabdijevanja). U isto vrijeme povećava se fokus na obezbjeđivanju boljih "output" performansi na nivou preduzeća kroz različite modalitete podrške i kreiranje povoljnog poslovnog okruženja za nove investicije, rast zaposlenosti, olakšane spoljnotrgovinske i carinske procedure, te sveukupnu internacionlanizaciju poslovanja i uključivanje u evropske lance vrijednosti.

Imajući u vidu navedeno, zaključuje se da industrijska politika zahtijeva fokus na **povećanju efikasnosti i produktivnosti**, zajedno sa efikasnijim i održivim korišćenjem raspoloživih prirodnih resursa, kretanju ka proizvodnim procesima veće dodatne vrijednosti, kao i na potrebe preduzeća koja će imati najveći uticaj na međunarodnu konkurentnost crnogorske ekonomije. Samo na taj način, kroz podršku preduzećima i povećanjem njihove konkurentnosti, omogućavajući bolji pristup finansijskim resursima, poboljšanjem poslovnog okruženja i boljom usklađenošću obrazovnog sistema sa potrebama tržišta rada, moguće je postići dugoročno održivi rast.

Polazeći od datih preporuka i izazova, kao i mogućih modela za njihovo prevazilaženje, kao pretpostavka strateškog dokumenta IP 2028 definisana je **Matrica logičke intervencije** koja identifikuje opšti cilj, ključne probleme i oblasti intervencije i predstavlja osnov za dalju detaljnu razradu strateških ciljeva i operativnih ciljeva, rezultata sprovođenja aktivnosti koji se mjere odgovarajućim indikatorima učinka.

Tabela 25. Matrica logičke intervencije

OPŠTI CILJ: PUT KA ODRŽIVOJ EKONOMIJI KROZ DVOSTRUKU TRANZICIJU			
<p>SC1. UNAPREĐENJE AMBIJENTA ZA DIGITALNU I ZELENU TRANZICIJU INDUSTRIJE: Bolji ambijent za industrijsku konkurentnost i održivost, na principima dvostruke tranzicije (digitalne i zelene).</p>	<p>SC2. RAST INVESTICIJA I MODELA FINANSIRANJA ZA DUGOROČNU KONKURENTNOST INDUSTRIJE: Unaprijeđena produktivnost i konkurentnost uz investicije za modernizaciju industrije.</p>	<p>SC3. PODSTICANJE INOVACIJA NA PRINCIPIMA PAMETNOG I ODRŽIVOG RAZVOJA INDUSTRIJE: Unaprijeđeni inovacioni potencijali preduzeća, razvoj zelene i cirkularne ekonomije, podsticanje digitalizacije društva i privrede.</p>	<p>SC4. UNAPREĐENJE PRISTUPA JEDINSTVENOM TRŽIŠTU EU I JAČANJE REGIONALNE EKONOMSKE SARADNJE: Pojednostavljenje procedura za trgovinu i poslovni pristup domaćem i međunarodnim tržištima.</p>
<p>Ključni problemi vezani sa SC1: - Nedovoljna mobilizacija finansijskih resursa za izgradnju bezbjedne i održive digitalne infrastrukture, uz jačanje sajberbezbjednosti - Ambiciozno postavljene klimatske i energetske ciljeve ne prati integrisani Nacionalni energetski i klimatski plan (NEKP) sa razrađenim mjerama za dvostruku tranziciju, koja uključuje i razvoj industrije za doba nulte neto stope emisija (obuhvat svih pet dimenzija Energetske unije) - Visoka zavisnost od fosilnih goriva upućuje na potrebu ubrzanja zelene tranzicije - Nedovoljna usklađenost tržišta rada i tržišta obrazovanja, potreba jačanja novih vještina i kompetencija - Neophodnost daljeg unapređenja regulatornog okvira i ukupnog poslovnog okruženja, potreba za pojednostavljenjem registracije, neophodnost strateškog investiranja.</p>	<p>Ključni problemi vezani sa SC2: - Postojeća raspoloživa finansijska sredstva i instrumenti nisu u potpunosti u skladu sa postojećom i potencijalnom tražnjom preduzeća - Potreba unapređenja regulatornog okvira u cilju implementacije novih finansijskih instrumenata, uključujući i Garantni fond - Nedovoljna raspoloživost finansijskih instrumenata za podsticanje klimatski neutralne ekonomije - Neodgovarajući nivo direktnih investicija u prioriternim sektorima za modernizaciju industrije - Nedovoljna ulaganja u osnovna sredstva u industriji, posebno u prerađivačkoj industriji, u odnosu na sektor usluga i diverezifikacija proizvodnje.</p>	<p>Ključni problemi vezani sa SC3: - Potreba za daljim razvoj inovacione infrastrukture i ulaganjima u razvoj startupova i preduzeća koja razvoj baziraju na inovacijama i novim tehnologijama - Saradnja preduzeća i nauke nije dostigla odgovarajući nivo koji omogućava značajnije inovacione rezultate - Nedovoljno razvijen regulatorni okvir i podsticajni ambijent za održivo upravljanje šumama i razvoj drvne industrije, građevinarstva, rudarstva - Nizak nivo konkurentnosti u prioriternim sektorima zbog orijentacije na primarnu preradu - Kapaciteti za povlačenje EU sredstava nijesu dovoljno razvijeni - Značaj koncepta razvoja zelene i cirkularne ekonomije nije dovoljno prepoznat - Nedovoljan stepen digitalizacije u poslovanju na nivou preduzeća.</p>	<p>Ključni problemi vezani sa SC4: - Visok spoljnotrgovinski deficit, ukazuje na slabu konkurentnost crnogorske ekonomije; na strani uvoza dominiraju proizvodi više faze prerade i dodate vrijednosti, a na strani izvoza dominiraju proizvodi niže faze prerade, uglavnom sirovine i poluproizvodi. - Nivo pokrivenosti uvoza izvozom, ukazuje da ne postoji odgovarajuća ponuda domaće robe na crnogorskom tržištu, koja u mnogim sektorima nije konkurentna ni kvalitetom, niti obimom i stalnošću snabdijevanja, niti cijenom - Neodgovarajuća izvozna sposobnost preduzeća i nepostojanje adekvatnih finansijskih instrumenata za podršku izvozu.</p>
<p>OBLASTI INVERVENCIJE: 1.1. Razvoj i unapređenje digitalne infrastrukture 1.2. Podsticanje energetske tranzicije i otpornosti u industriji 1.3. Jačanje obrazovanja i vještina za tehnološki razvoj industrije 1.4. Unapređenje poslovnog ambijenta za podršku industrijskom razvoju</p>	<p>OBLASTI INVERVENCIJE: 2.1. Unapređenje pristupa finansiranju za preduzeća u sektoru industrije 2.2. Podrška industriji ka klimatskoj neutralnosti 2.3. Podrška industriji za rast konkurentnosti preduzeća</p>	<p>OBLASTI INVERVENCIJE: 3.1. Unapređenje institucionalne infrastrukture i podsticajnih mjera za inovacije i tehnološki razvoj u industriji 3.2. Jačanje industrijskih ekosistema na principima zelene tranzicije 3.3. Podsticanje daljeg razvoja cirkularnih modela poslovanja 3.4. Unapređenje digitalne transformacije privrede</p>	<p>OBLASTI INVERVENCIJE: 4.1. Unapređenje ambijenta za brži pristup jedinstvenom tržištu EU i jačanje ekonomske saradnje i trgovine u regionu 4.2. Jačanje izvoznih sposobnosti preduzeća i uključivanje u otporne lance snabdijevanja.</p>
<p>Rezultati mjereni indikatorima</p>	<p>Rezultati mjereni indikatorima</p>	<p>Rezultati mjereni indikatorima</p>	<p>Rezultati mjereni indikatorima</p>

5. Aspekti rodnjenosti i uticaja na životnu sredinu u postavljanju ciljeva

Princip rodne ravnopravnosti ili orodnjavanje omogućava uključivanje različitih perspektiva, iskustava i ideja od strane žena u postavljanju jasnih i orodnjenih ciljeva politike. U procesu izrade dokumenta Industrijska politika 2024.-2028. godine i planiranja u okviru Akcionog plana za 2024. godinu, prepoznati su izazovi kreiranja programa za pospešivanje većeg učešća žena i uzeti u obzir dodatni kriterijumi orodnjenosti. Na taj način su, u okviru seta programskih i projektnih aktivnosti i inicijativa, uvedeni rodno senzitivni indikatori u cilju jačanje transparentnosti, vidljivost i praćenja informacija o podršci ženama kao ciljnoj grupi, čime se otvara prostor za preduzetništvo, kreativnost i inovacije, što može doprinijeti unapređenju zapošljavanja i izgradnji inkluzivne kulture za jačanje konkurentnosti.

Strateška analiza uticaja na životnu sredinu je veoma važan alat u procesu planiranja politika, jer omogućava identifikaciju rizika, njihov uticaj na životnu sredinu, odabir i usmjeravanje aktivnosti u procesu planiranja na način da podstiču ekološku održivost. Industrijska politika 2024-2028. godine, u definisanim ciljevima, aktivnostima i indikatorima u značajnoj mjeri uključuju proces dekarbonizacije i zaštite životne sredine, posebno za projekte izgradnje i rekonstrukcije u oblastima energetike, saobraćaja, cirkularne ekonomije, upravljanja otpadom i sl. Poseban akcenat je na poštovanju svih propisa, procedura i standarda u oblasti zaštite životne sredine i klimatskih promjena, implementaciji ekoloških standarda, podizanju svijesti o značaju posjedovanja sertifikata kojim se potvrđuje poslovanje u skladu sa održivim principima. Vodeći se navedenim, implementacija različitih programa i projekata omogućava podršku zelenoj tranziciji i kreiranju uslova za održivi industrijski razvoj za ublažavanje efekata klimatskih promjena i smanjenje emisije CO₂, povećanje energetske efikasnosti, optimizaciju upravljanja otpadom i recikliranje i razvoj ekološki održivih procesa, proizvoda ili usluga.

III. STRATEŠKI CILJEVI INDUSTRIJSKE POLITIKE 2024-2028. GODINE

Aktivnosti koje su sprovedene u dosadašnjem periodu u Crnoj Gori, a koje su za cilj imale povećanje konkurentnosti ekonomije, odnosno njene industrije, bile su pretežno usmjerene na unapređenje regulatornog okvira i poslovnog okruženja, podsticanje investicija za modernizaciju industrije, podsticanje inovacija i razvoja preduzetništva, kao i bolji pristup tržištu, što je bilo i osnovno uporište strateškog dokumenta Industrijska politika do 2023. godine. Slijedeći evaluaciju IP 2023, novi okvir industrijske politike, kao i aktuelne geopolitičke i ekonomske izazove sa kojim se suočavaju sve ekonomije Evrope, neophodno je dalje unapređenje ciljeva i instrumenata industrijske politiku, u određenim segmentima i to u vremenskom obuhvatu do 2028. godine.

Industrijsku politiku posmatramo kao kompozitnu politku *sui generis* horizontalno i vertikalno uvezanih strategija i mjera koje institucije izvršne vlasti i finansijskog sektora sprovode kako bi podržale, regulisale i oblikovale razvoj industrijskog sektora i njegovu konkurentnost. U navedenom kontekstu, vizija industrijske politike odnosi se na jasnu i obuhvatnu sliku kako bi trebao izgledati industrijski sektor u budućnosti, uz određene ciljeve, smjernice i prioritete čijem ostvarenju se teži. U smislu inoviranog pristupa industrijskoj politici, a u cilju povećanja industrijske produktivnosti, stimulanja preduzetništva i podsticanja inovativnosti i digitalne i zelene tranzicije, definiše se VIZIJA:

„Otvorena, regionalno konkurentna, investiciono aktivna, obrazovana, inovativna industrija Crne Gore, koja intenziviranjem digitalne i zelene tranzicije na putu evropskih integracija, snažno podržava privredni rast i podizanje kvaliteta života građana“.

Ova vizija uključuje različite elemente poput inovacija i tehnološkog napretka, zaštite životne sredine i borbe protiv negativnih efekata klimatskih promjena, rast konkurentnosti u regionalnom kontekstu i pristupanje evropskim lancima vrijednosti što vodi većoj autonomiji i otpornosti industrije, razvoj ljudskih resursa jačanjem obrazovanja, vještina i rastom zapošljivosti, smanjenje regionalnih razvojnih disproporcija, partnerstvo između javnog i privatnog sektora, kao i fleksibilnost i prilagodljivost samih instrumenata za sprovođenje industrijske politike.

Industrijska politika Crne Gore će kroz dalje unapređenje poslovnog okruženja, podržavajući preduzeća i preduzetništvo, stimulišući primjenu savremenih tehnologija u cilju otvaranja novih i kvalitetnijih radnih mjesta, stvoriti uslove za održivu revitalizaciju i modernizaciju industrije, zasnovanu na digitalnoj i zelenoj tranziciji, osnaženom pristupu finansijama i programima podrške, inovacijama iznanju, razvoju digitalne ekonomije i inovacijama i omogućiti veću integraciju na međunarodnom tržištu.

U skladu sa rezultatima evaluacije Industrijske politike 2019-2023., novim okvirom industrijske politike EU i utvrđenim ključnim preporukama preporučeno je strateški okvir i usmjerenje Industrijske politike:

- Unapređenje regulatornog ambijenta i institucionalne infrastrukture, bolji pristup finansijama i razvoj potrebnih novih znanja i vještina;
- Transformacija preduzeća ka zelenom, održivom poslovanju, resursnoj efikasnosti i cirkularnoj ekonomiji;
- Digitalna transformacija i unapređenje inovativnih performansi preduzeća usmjerenih ka rastu konkurentnosti u prioritetnim sektorima.

Opšti cilj je povećanje konkurentnosti crnogorske industrije kroz stimulanje privredne aktivnosti u sektoru industrije i proizvodnje proizvoda koji stvaraju veću dodatnu vrijednost, što će doprinijeti stvaranju konkurentnije industrijske baze za bolji pristup jedinstvenom tržištu EU i tržištu CEFTA regiona. Istovremeno, opšti cilj povećanja konkurentnosti crnogorske industrije ostvaruje se na

održivim osnovama uspješnom digitalnom i zelenom tranzicijom i intenziviranjem finalne faze pristupnih pregovora sa EU.

Na osnovu analize prioriternih oblasti industrije i prerađivačke industrije, zatim nalaza i preporuka evaluacije Industrijske politike 2019-2023. godine, uz potrebno dalje usklađivanje sa EU okvirom Industrijske politike, posebno ažuriranom Industrijskom strategijom “Kreiranje jačeg Jedinstvenog tržišta za oporavak Evrope” (COM 2021/350), „Dugoročna konkurentnost EU: perspektiva nakon 2030. godine“ (COM 2023/168), “Industrijski plan u okviru Zelenog plana za doba nulte neto stope emisija” (COM 2023/62), definisani su **strateški prioriteti nove Industrijske politike 2024-2028**: zelena i digitalna tranzicija industrije, pametni i održivi razvoj industrije, jačanje obrazovanja i vještina i inovacija za tehnološki razvoj, povećanje poslovne otpornosti i rast investicija za dugoročnu konkurentnost industrije, unapređenje poslovnog ambijenta, jačanje strateških zavisnosti i brža integracija sa jedinstvenim evropskim tržištem.

Strateški prioriteti oblikuju **četiri osnovna cilja industrijske politike Crne Gore** za period 2024-2028. godine:

1. Unapređenje ambijenta za digitalnu i zelenu tranziciju industrije
2. Rast investicija i modela finansiranja za dugoročnu konkurentnost industrije
3. Podsticanje inovacija na principima pametnog i održivog razvoja industrije
4. Unapređenje pristupa jedinstvenom tržištu EU i jačanje regionalne ekonomske saradnje

Utvrđeni ciljevi nove industrijske politike definisani su u pravcu digitalne transformacije i unapređenja inovativnih performansi preduzeća, kao i njihove transformacije ka zelenom, održivom poslovanju, resursnoj efikasnosti i cirkularnoj ekonomiji koji će omogućiti povećanje konkurentnosti crnogorske industrije za bržu integraciju sa jedinstvenim tržištem EU.

Instrumenti politike koji će se koristiti za realizaciju utvrđenih ciljeva politike obuhvataju razvoj i unapređenje digitalne i zelene infrastrukture, unapređenje regulatornog okvira, obrazovne programe, standarde kvalifikacija, obuke i treninge, kreditnu i faktoring podršku, finansijsku podršku za unapređenje konkurentnosti, grantove, garancije, jačanje inovacione infrastrukture i bespovratnu finansijsku podršku za unapređenje inovativnosti, digitalizaciju, trgovinske olakšice, primjenu međunarodnih standarda u proizvodnji i trgovini i različite druge aktivnosti i instrumente.

1. STRATEŠKI CILJ 1. UNAPREĐENJE AMBIJENTA ZA DIGITALNU I ZELENU TRANZICIJU INDUSTRIJE

Crna Gora je uspostavila solidan zakonodavni okvir u cilju unapređenja ukupnog ambijenta za rast i ulaganja u privredne subjekte, uključujući i jačanje ambijenta za dalji razvoj oblasti industrije, ali ga je neophodno dalje kontinuirano razvijati, u skladu sa potrebama tržišta, kao i zahtjevnim planovima agende evropskih integracija države. U tom smislu, zakonodavstvo i institucije koje sprovode politike, orijentišu se u skladu sa EU okvirom industrijske politike, a to je jačanje zelene, digitalne, konkurentnije i otpornije ekonomije za Evropu 2030.

Principi i mjere za dvostruktu tranziciji industrije (zelenu i digitalnu) koje su postavljene u ažuriranoj EU Industrijskoj politici, prepoznate su kao smjernice za unapređenje okvira za digitalnu tranziciju, ubrzanje uvođenja obnovljivih izvora energije i investicije u vještine za podršku zelenim i digitalnim tranzicijama, u cilju postizanja održive konkurentnosti crnogorske industrije.

Dalje unapređenje poslovnog okruženja, podsticanje razvoja privatnog sektora, unapređenje zelene i digitalne tranzicije i razvoj ljudskog kapitala, ključni su strukturni izazovi s kojima se Crna Gora

suočava. Takođe su prisutni izazovi za rješavanje slabosti u regulatornom okruženju, neformalnoj ekonomiji, teškoće u pristupu finansijama i izazovi u nadzoru i upravljanju državnim preduzećima. Planovi energetske tranzicije Crne Gore usklađeni su sa Evropskim zelenim planom (EU Green Deal), što implicira dalji razvoj energetskog sektora kroz investicije u zelenu energiju i dekarbonizaciju. Digitalizacija se fokusira na razvoj digitalnih usluga i poboljšanje sajber bezbjednosti. Dodatno, strukturni izazovi na tržištu rada, uključujući stalne niske stope aktivnosti na tržištu rada i visoku nezaposlenost, posebno među ženama, mladima i osobama s niskim kvalifikacijama, i dalje utiču na potencijalni rast i poboljšanje životnog standarda.

Na bazi postavljenog strateškog okvira, za dalje unapređenje poslovnog ambijenta, neophodno je ulaganje u infrastrukturu, unapređenje regulatornog okvira, pojednostavljenje administrativnih procedura i elektronske dostupnosti javnih usluga od značaja za privredu kao i unapređenje pravne regulative koja je od uticaja na privredna društva kako bi se doprinijelo uspostavljanju pouzdanog, predvidivog i podsticajnog ambijenta za obavljanje privredne djelatnosti i dalji dinamičan privredni rast. Uvođenjem mreža nove generacije smanjuje se prepreka konkurentnosti, ubrzava digitalizacija privrede i javne uprave, otvaraju mogućnosti za implementaciju novih digitalnih usluga i digitalizaciju proizvodnje. Razvojem digitalnih vještina unapređuje se konkurentska prednost na tržištu rada, a privlače se stručnjaci u oblasti tehnologije i informacionih sistema. Na taj način kompanije postaju produktivnije i profitabilnije, podstičući naročito njihovu konkurentnost na teritoriji cijele Crne Gore.

Inovacije, razvijena infrastruktura i povoljan poslovni ambijent omogućavaju preduzećima da povećavaju svoju konkurentost na tržištu i kreiraju radna mjesta za industrijski razvoj koja generišu novu ekonomsku vrijednost. Fokusiranje na unapređenje poslovnog ambijenta i razvoj infrastrukture nije samo podsticanje trenutnog ekonomskog rasta već baza daljeg dugoročnog i održivog prosperiteta industrije i ekonomije u cjelini.

Ključna pitanja:

- Važnost procesa digitalizacije u sprovođenju zelene agende, kao i jačanje efikasnosti i otpornosti državne uprave kroz digitalizaciju, uz dalji razvoj digitalnih servisa za građane i privredu, kao i potrebu ubrzane digitalne transformacije na svim nivoima.
- Visoka amortizovanost postojeće energetske infrastrukture i potrebna ubrzana revitalizacija i tehnološka modernizacija uz poboljšanje efikasnosti i povećanje korišćenja obnovljivih izvora energije.
- Unapređenje sistema obrazovanja i razvoj vještina, kompetencija i kvalifikacija za potrebe tržišta rada.
- Unaprjeđenje regulatornog okvira i podsticajnog investicionog ambijenta za podršku sektoru industrije u skladu sa principima održivog razvoja.

U skladu sa identifikovanim ključnim pitanjima i prioritetima definisani su sljedeći operativni ciljevi:

Strateški cilj 1.	UNAPREĐENJE AMBIJENTA ZA DIGITALNU I ZELENU TRANZICIJU INDUSTRIJE
Operativni cilj 1.1.	Razvoj i unapređenje digitalne infrastrukture
Operativni cilj 1.2.	Podsticanje energetske tranzicije i otpornosti u industriji
Operativni cilj 1.3.	Jačanje obrazovanja i vještina za tehnološki razvoj industrije
Operativni cilj 1.4	Unapređenje poslovnog ambijenta za podršku industrijskom razvoju

Realizacija strateškog cilja treba da doprinese ostvarenju efekata dvostruke tranzicije kao pretpostavke rasta konkurentnosti industrije, što će se pratiti stepenom ostvarenosti sljedećih indikatora uticaja/uspjeha.

Tabela 26. Indikatori uspjeha SC 1: Unapređenje ambijenta za digitalnu i zelenu tranziciju industrije

INDIKATOR UTICAJA	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
DESI indeks ⁴⁸ , dimenzija Povezanost – KPI 18 (DESI/Eurostat/RCC istraživanje)	10.4 (od 25) (2022)	12.5 (od 25)	15 ⁴⁹ (od 25)
DESI (Indeks digitalne ekonomije i društva)	35,1 (2022)	42	50 ⁵⁰
Intenzitet GHG emisije (kgCO ₂ e/BDP, u kg po jedinici BDP, u stalnim cijenama iz 2015, u \$) – KPI 22	0.75 ⁵¹ kg po jedinici BDP (2021)	0.72 (izvještavanja n-2 godine)	0.68 (izvještavanja n-2 godine)

1.1. Operativni cilj 1.1. Razvoj i unapređenje digitalne infrastrukture

Dostupnost 5G usluga za preko 80% populacije Crne Gore odražava ključni napredak u digitalnoj transformaciji, omogućavajući brži pristup internetu, napredne mobilne aplikacije i podsticanje inovacija, što doprinosi unapređenju konkurentnosti, ekonomskog rasta i kvaliteta života građana. Više od 80 % preduzeća u Crnoj Gori ima pristup mrežama nove generacije s brzinom većom 30 Mbps. S obzirom na dinamičan razvoj širokopojasnog pristupa internetu, bilježi se kontinuirani rast postotka preduzeća koja imaju pristup internetu iznad 30 Mbps kao i onih sa pristupom većim od 100 Mbps. Ovo svjedoči sve većoj dostupnosti brzog interneta koji podstiče unapređenje infrastrukture, tehnologije i pristupa širokopojasnom internetu.

Donošenjem novog Zakona o elektronskim komunikacijama, s ciljem usklađivanja regulatornog okvira u sektoru elektronskih komunikacija sa EU regulativom, očekuje se ostvarenje specifičnih ciljeva kao što su smanjenje nepotrebnog umnožavanja građevinskih radova i povezanih troškova, uticaja na životnu sredinu, povećanja transparentnosti podataka, povećanja konkurentnosti i kvaliteta usluga koje se pružaju na tržištu elektronskih komunikacija, kao i ostvarivanja digitalizacije javnog sektora i efikasnijih digitalnih usluga građanima.

Primjenom principa izgradnje integrisane infrastrukture očekuje se znatno smanjenje troškova gradnje prilikom postavljanja mreža velikih brzina, a dodatno i otklanjanje drugih uočenih barijera, poput neefikasnog korišćenja postojeće fizičke infrastrukture mrežnih operatora, odsustva jedinstvene baze podataka o postojećoj fizičkoj infrastrukturi i nekoordinaciji u izvođenju građevinskih radova.

Implementacija projekta „Razvoj infrastrukture za širokopojasni pristup internetu u Crnoj Gori“ će direktno uticati na dinamiku rasta pokrivenosti odnosno dostupnost NGN širokopojasnog pristupa, i dodatno doprinijeti izradi “Nacionalnog plana razvoja mreža za širokopojasni pristup internetu”.

⁴⁸ <https://www.rcc.int/pubs/159/western-balkans-digital-economy-society-index-wb-desi-2022-report>

⁴⁹ Rast dimenzije povezanosti sa 10.4 na 15, za 4.6 (44%) u periodu do finalnog izvještavanja sprovođenja IP;

⁵⁰ Rast DESI indeksa za 45% u periodu do finalnog izvještavanja sprovođenja IP; Periodično regionalno istraživanje RCC-ja za WB6; Do sada proizveden DESI izvještaj 2022 i 2023, sa podacima za 2021 i 2022. godinu;

⁵¹ Indikator KPI (22) - CO₂ emissions (kg per 2015 US\$ of GDP); emisije izražene u kgCO₂e iz Nacionalnog inventara emisija (NIR 2023, koji priprema AZŽS) u odnosu na BDP u stalnim cijenama iz 2015.g. u \$ iz baza Svjetske banke <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?locations=ME>; ovaj indikator je poboljšán u 2021 u odnosu na prosjek 2015-2020, zbog smanjene aktivnosti KAP-a, i biće dalje poboljšán u 2022. godini zbog istog razloga. Inventar emisija se priprema sa n-2 godine zakašnjenja. Inventar za 2022. g. biće dostupan tokom 2024. godine. Ovaj indikator u EU za 2021. i 2022. g. iznosi svega 0.24 i 0.23 respektivno, zbog jakih politika, odnosno mjera mitigacije i adaptacije na klimatske promjene.

Razvojem infrastrukture za širokopojasni pristup omogućava se povezivanje ruralnih područja, podsticanje e- trgovine i pružanje novih poslovnih mogućnosti.

Dodatno, inicijativa za države Zapadnog Balkana u okviru EU4Digital, čiji je cilj da omogući kvalitetan pristup internetu, biće usmjerena na uvođenje digitalnih infrastruktura u opštinama putem besplatnih pristupnih tačaka za Wi-Fi u javnim prostorima, kako bi se povezanost približila građanima i omogućila digitalizacija javnih usluga kao i digitalizacija poslovnog sektora.

Institucionalni okvir koji zahtijeva integrisan pristup, uključuje i razvoj i implementaciju Open Data Huba ne samo da promoviše transparentnost i efikasnost u razmjeni podataka unutar industrijskog sektora već i obezbjeđuje da su resursi dostupni za inovacije i razvoj. Implementacijom Open Data Huba cilj je stvoriti snažan i dinamičan ekosistem koji podržava industrijski razvoj kroz unapređenje poslovne klime, omogućavajući lakši pristup važnim podacima i resursima. Ovo zauzvrat podstiče bolju saradnju između privatnog i javnog sektora i podržava razvoj i implementaciju novih tehnologija i procesa ključnih za konkurentnost i industrijski rast.

Uspostavljanjem Open data huba omogućava se lakši pristup kvalitetnim i ažuriranim podacima, što je ključno za iniciranje društvenih i ekonomskih inovacija, poboljšanja transparentnosti i odgovornosti javnog sektora prema građanima i privredi. U cilju unapređenja poslovnog ambijenta, ključna je kontinuirana saradnja i konsultacije sa privredom, malim i srednjim preduzećima, te privatnim IT preduzećima kako bi se dobile povratne informacije za otvaranje podataka koji su u posjedu organa vlasti. Ovi podaci značajno bi unaprijedili razvoj startupova, novih aplikacija i digitalnih vještina stvarajući novu vrijednost i ubrzavajući privredni rast. Istovremeno, olakšavajući svakodnevnu privrednu djelatnost, ova inicijativa podržava dugoročnu održivost i inovativnost poslovnog sektora.

U cilju implementiranja savremenih koncepata koje nalaže razvoj industrije u toku je realizacija aktivnosti na projektu E-komora. Digitalizacijom poslovanja Privredne komore, osim što se unapređuje efikasnost i efektivnost interne operativne funkcije, ostvaruje se i značajan uticaj na poslovanje privrednih subjekata pružanjem usluga koje racionalizuju upotrebu njihovih resursa i podižu nivo digitalne pismenosti među zaposlenima u sektoru privrede što ima i snažan uticaj i na rad javne uprave.

Ključna pitanja:

- Dalje razvijanje i jačanje nacionalne broadband mreže i unapređenje zakonodavnog i regulatornog okvira.
- Unapređenje ekosistema otvorenih podataka i promocija ponovnog korišćenja setova podataka, unapređenje transparentnosti i odgovornosti javnog sektora prema privredi i građanima.
- Promovisanje korišćenja otvorenih podataka, podizanje svijesti i širenje inicijative o kreiranju otvorenih podataka.

Planirane oblasti intervencija:

- Unapređenje broadband mreže u cilju smanjenja troškova postavljanja elektronskih komunikacionih mreža velike brzine.
- Sprovođenje konsultacija sa predstavnicima privrednog sektora i omogućavanje lakšeg pristupa kvalitetnim i ažuriranim podacima.
- Organizacija promotivnih kampanja, događaja, konsultacija i edukativnih programa u cilju dobijanja kvalitetnih podataka u skladu sa potrebama privrede.

Tabela 27. Indikatori učinka OC 1.1. Razvoj i unapređenje digitalne infrastrukture

INDIKATOR UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
Preduzeća koja imaju pristup mrežama nove generacije sa brzinom većom od 30 Mbps (EKIP) ⁵²	78% ⁵³	83%	90%
Procenat pokrivenosti domaćinstva fiksnim BB-om brzinom od 100 Mb/s+ (EKIP) ⁵⁴ (kao Korišćenje interneta – EU KPI 17)	78,46% (2022) (plan za 2024 – 81.6%)	86.4% ⁵⁵	88%

1.2. Operativni cilj 1.2. Podsticanje energetske tranzicije i otpornosti u industriji

Razvoj energetskega sektora ima veliki značaj za ukupan društveno-ekonomski ambijent u Crnoj Gori. Energetski sektor Crne Gore karakteriše mala veličina, sa ukupnom godišnjom potrošnjom od približno 3.500 gigavat sati (GWh), pri čemu se većina električne energije proizvodi u Termoelektrani Pljevlja i hidroelektranama Perućica i Piva. Iako Crna Gora trenutno ima proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora koja prevazilazi obavezujućih 50%, evidentan je ozbiljan dodatan energetski potencijal za razvoj hidroelektrana, kao i solarnih i vjetroelektrana. Takođe, energetska tranzicija predstavlja ozbiljan izazov, ali ujedno i veliku razvojnu priliku, doprinoseći pokretanju velikih investicionih projekata, čak i u vrijeme energetske krize. U tom smislu, sprovođenje obaveza preuzetih u okviru Ugovora o Energetskoj zajednici i postizanje definisanih ciljeva koji su njime propisani su od najvećeg značaja za uspješno sprovođenje reformi u energetskom sektoru u Crnoj Gori. U tom cilju je važan nastavak implementacije mjera koje proističu iz Trećeg energetskega paketa EU i Paketa čiste energije u sektorima električne energije i gasa, kao i stvaranje funkcionalnog energetskega tržišta spremnog za integrisanje u unutrašnje tržište električne energije EU.

Dodatno je potrebno intenzivirati aktivnosti na stvaranju ambijenta za smanjenje upotrebe fosilnih goriva u sektoru saobraćaja, posebno kroz dekarbonizaciju saobraćaja i promociju e-mobilnosti u Crnoj Gori, i izgradnju novih prenosnih kapaciteta visokog napona, kao i valorizaciju obnovljivih izvora energije, sunce i vjetar takođe ostaju prioriteta.

Dodatno, unapređenje željezničke infrastrukturne mreže u okviru projekata podrške WBIF programa ima za cilj stvaranje efikasnog željezničkog saobraćaja koji je pretpostavka za kontinuirano unapređenje nivoa konkurentnosti privrede. Elektrificirani željeznički saobraćaj doprinosi smanjenju emisije CO₂ i efekta staklene bašte i doprinosi ukupnim naporima za uvođenje „zelenog“ transporta u EU.

Opšti prioritet u oblasti digitalne i zelene tranzicije je u skladu sa Evropskim zelenim dogovorom i energetskom politikom EU, što utiče na dalji razvoj energetskega sektora kroz zelenu energetsku tranziciju i dekarbonizaciju, povećano korišćenje energije dobijene iz obnovljivih izvora, unapređenje energetske efikasnosti i sprovođenje mehanizma za određivanje cijene za emisiju ugljenika, kao i unapređenje infrastrukturnih kapaciteta radi povezivanja sa susjednim energetskim sistemima.

Donošenjem Zakona o korišćenju energije iz obnovljivih izvora stvoriće se uslovi za sprovođenje aukcija u oblasti obnovljive energije i uvođenje tržišnog mehanizma podrške odnosno podsticajnih

⁵² Maksimalna brzina internet konekcije u %, Istraživanje o upotrebi ICT tehnologija u Crnoj Gori; <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=1849&pageid=1847>

⁵³ Ovaj % je 2020. godine bio svega 55% i dinamično je rastao u periodu 2020-2023., za 23 p.p.

⁵⁴ <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=1846&pageid=1846>

⁵⁵ EKIP, Izvještaj o radu za 2022. godinu, april 2023. godine, str. 33;

mjera za električnu energiju iz obnovljivih izvora, u cilju postizanja najpovoljnijih cijena električne energije za potrošače i manjeg regulatornog rizika za investitore. Očekivani rezultat je veća iskorišćenost raspoloživih potencijala obnovljivih izvora energije, ubrzanju zelene energetske tranzicije i razvoju održivog i diversifikovanog elektroenergetskog sektora u Crnoj Gori, kao pokretaču razvoja svih ostalih sektora industrije. Dodatno, ključnim strateškim dokumentom za oblast energetike, Nacionalnim energetske i klimatskim planom će biti definisani ključni pravci razvoja za oblasti energetike, kao i politike i mjere za dostizanje nacionalnih ciljeva u oblastima dekarbonizacije, obnovljivih izvora energije i energetske efikasnosti do 2030. godine, a što je od izuzetne važnosti sa aspekta realizacije budućih investicija u ovom sektoru.

Dodatno, u cilju povećanja energetske sigurnosti i dugoročne održivosti pokrenut je proces identifikacije održivih lokacija za implementaciju solarnih i vjetroelektrana u cilju ostvarenja niza benefita za okolinu, ali i ekonomiju i društvo u cjelini, čime se omogućava zadovoljavanje energetske potreba uz minimalni negativni uticaj na prirodno okruženje i strateške ekonomske sektore, uključujući poljoprivredu i turizam. U završnoj fazi projekta u planu je saradnja sa zainteresovanim stranama i partnerima u Crnoj Gori u cilju integrisanja rezultata studija u implementaciji Nacionalnog klimatskog i energetske plana, Prostornog plana Crne Gore, kao i u okviru lokalnih prostornih planova.

Ključna pitanja:

- Kao preduslov i podrška razvoju drugih industrijskih sektora, ključna je efikasna valorizacija energetske kapaciteta kroz završetak revitalizacije postojećih energetske kapaciteta i izgradnju novih kapaciteta, posebno sa aspekta da veće i efikasnije korišćenje hidropotencijala omogućava mirniji prolazak kroz zelenu energetske tranziciju;
- Neophodnost daljeg nastavka implementacije i usklađivanja propisa Crne Gore sa propisima EU u oblasti energetike, kao i na izradi strateških dokumenata kojima će se urediti razvoj korišćenja energije iz obnovljivih izvora u oblasti saobraćaja, proizvodnje električne energije i energetske efikasnosti;
- Implementacija i korišćenje nalaza mapiranja održivih lokacija za izgradnju energetske kapaciteta u procesima donošenja odluka o dodjeli dozvola i prioritizaciji zahtjeva investitora za projekte obnovljivih izvora energije.

- Planirane oblasti intervencija:- Aktivnosti rekonstrukcije postojeće (HE Piva i HE Perućica, ekološka rekonstrukcija TE Pljevlja) i izgradnja nove energetske infrastrukture zavisno od usvajanja potrebnih planskih dokumenata i dobijanja potrebnih dozvola za izgradnju (VE Gvozd (2026) i tri male HE, shodno zaključenim ugovorima o koncesiji)- Usvajanje Nacionalnog energetske i klimatskog plana (Nacrt do kraja juna 2024. godine), donošenje Zakona o korišćenju energije iz obnovljivih izvora izvršiće se dalje usklađivanje zakonodavstva Crne Gore sa pravnom tekovinom EU u oblasti energetike o promociji korišćenja energije iz obnovljivih izvora, prilagođenom za članice Energetske zajednice.- Nastavak procesa mapiranja održivih lokacija za izgradnju solarnih i vjetroelektrana na teritoriji Crne Gore.- Promovisati razvoj „zelenog saobraćaja“ i realizovati projekte unapređenja željezničke infrastrukture na respektabilan nivo razvoja uz podršku WBIF.

Tabela 28. Indikatori učinka OC 1.2. Podsticanje energetske tranzicije i otpornosti u industriji

INDIKATOR UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
Instalisana snaga kapaciteta energetskeg sektora	1080 MW	1180 MW	1330 MW
Udio energije iz obnovljivih izvora u proizvodnji električne energije	62%	87%	80%

1.3. Operativni cilj 1.3. Jačanje obrazovanja i vještina za tehnološki razvoj industrije

Ekonomski napredak i tehnološki razvoj industrije dovode do stalnih promjena na tržištu rada i rastućih potreba za stvaranjem kvalifikovane radne snage. Kako bi se smanjila neusklađenost između vještina koje pojedinci stiču kroz proces obrazovanja i osposobljavanja i onih koje se traže na tržištu rada, neophodno je permanentno, adekvatno i fleksibilno usklađivanje znanja, vještina i kompetencija, adresirajući na taj način strukturne slabosti u sistemu obrazovanja i obuka, posebno imajući u vidu nezaposlenost mladih i dugoročnu nezaposlenost. Projekcije potreba za znanjima i vještinama, kako na sektorskom nivou, tako i na nivou države, kao i uspješno korišćenje podataka o tržištu rada od ključnog su značaja za razvijanje politika obrazovanja, obuka i zapošljavanja. Takođe, relevantni podaci o privredi i potrebama industrije neophodan su preduslov za uspješno planiranje i razvijanje instrumenata podrške za razvoj vještina i kvalifikacija u različitim sektorima koje nedostaju tržištu rada i u skladu su sa potrebama zelene i digitalne transformacije industrije.

I pored određenog napretka koji je u Crnoj Gori ostvaren u pogledu povezivanja obrazovanja i tržišta rada, neusklađenost vještina koje se stiču kroz obrazovni sistem i potreba tržišta rada i privrede ostaje značajan izazov, posebno za diplomce stručnog obrazovanja i osposobljavanja, kao i visokog obrazovanja. U daljem procesu reforme obrazovnog sistema, u skladu sa potrebama tržišta rada i industrije, neophodno je učestće svih ključnih partnera, kako bi se stvorili uslovi za unapređenje postojećih i razvijanje novih obrazovnih programa u kojima će se sticati znanja i vještine koje su bolje usklađene sa potrebama privrede. Neophodno je unaprijediti i kvalitet praktičnog obrazovanja i modernizovati obrazovne programe stručnog obrazovanja iz oblasti industrije, kako bi se svršeni srednjoškolci lakše i brže uključili na tržište rada, zatim raditi na unapređenju kompetencija organizatora obrazovanja odraslih i kadra koji realizuje nastavu u stručnim školama, uključujući i učenje uz rad. Takođe je potrebno značajnije promovisati upis u studijske programe za sticanje kvalifikacija koje su potrebne tržištu rada, sa posebnim naglaskom na STEM oblasti. Realizacija navedenih mjera je ključna za razvoj kvalifikovanih ljudskih resursa na načelima cjeloživotnog učenja, usklađivanje ponude i tražnje za kadrovima, poboljšanje zaposlenosti, smanjenje nezaposlenosti i podršku ukupnom ekonomskom razvoju.

Dodatno, pokrenuta je inicijativa za uspostavljanje „Digitalne akademije“ kao savremene digitalne platforme za obrazovne sadržaje, edukaciju i povezivanje svih relevantnih aktera koji rade na unapređenju digitalnih vještina. Jačanjem obrazovanja i vještina za tehnološki razvoj industrije uspostavlja se unaprijeđeni sistem kreiranja znanja, vještina i kompetencija u skladu sa digitalnom i zelenom tranzicijom industrije, omogućava se mobilnost radne snage i zapošljavanje i otvaranje novih radnih mjesta i posredno utiče na digitalnu transformaciju privrede.

Ključna pitanja:

- Dalje unapređenje sistema obrazovanja koje omogućava vještine, kompetencije i kvalifikacije za zapošljivost, u skladu sa zahtjevima modernog industrijskog razvoja.
- Sprovođenje mjera aktivne politike u dijelu obrazovanja i osposobljavanja za sticanje specifičnih vještina i kompetencija na tržištu rada.

- Povećanje zaposlenosti diplomaca sa praktičnim učenjem relevantnim za tržište rada i potrebe industrije kroz unaprjeđenje praktičnog obrazovanja i učenja uz rad i jačanje digitalnih vještina.

<p>Planirane oblasti intervencija:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Sprovođenje istraživanja o nedostajućim vještinama i kvalifikacijama u različitim sektorima, sa posebnim fokusom na digitalne tehnologije i zelene poslove; – Specifične aktivnosti izrade standarda zanimanja i standarda kvalifikacija u skladu sa potrebama tržišta rada u različitim industrijskim oblastima, sa posebnim fokusom na digitalne tehnologije i kvalifikacije za zelene poslove; – Modernizovanje obrazovnih programa stručnog obrazovanja nivoa III i IV1 u oblasti industrije; unaprjeđenje kvaliteta praktične nastave i učenje uz rad u industrijskim oblastima; promovisanje studijskih programa u skladu sa potrebama tržišta rada, sa posebnim naglaskom na prirodne i tehničke nauke; – Organizovanje programa obrazovanja i osposobljavanja u skladu sa potrebama razvoja industrije i unaprjeđenje digitalnih vještina, itd.

Tabela 29. Indikatori učinka OC 1.3. Jačanje obrazovanja i vještina za tehnološki razvoj industrije

INDIKATOR UČINKA ⁵⁶	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
DESI indeks, dimenzija Ljudski kapital (KPI 20)	10,4 od 25 (2022)	10.9	11,4 ⁵⁷
Populacija sa osnovnim ili naprednim digitalnim vještinama (% ukupne populacije) (DESI, Digital Skills Indicator - KPI 21)	52,02% ⁵⁸ (2023)	60%	70%

1.4. Operativni cilj 1.4. Unaprjeđenje poslovnog ambijenta za podršku industrijskom razvoju

Unaprjeđenje poslovnog okruženja i razvoj infrastrukture za podršku industrijskom razvoju su ključni za stvaranje podsticajnog poslovnog ambijenta u kom privreda može prosperirati. Ambijent kojim se podstiču investicije i inovacije koje su ključne za ekonomski rast je preduslov za dalji brži razvoj imajući u vidu da investitori traže stabilno, predvidivo i transparentno okruženje koje minimizira rizike i troškove poslovanja.

Prepoznati strukturni izazovi koji nepovoljno utiču na konkurentnost ekonomije i njenu održivost, su i dalje nepovoljno regulatorno okruženje, neformalno poslovanje i slabosti u nadzoru i upravljanju u državnim preduzećima. Nepredvidivost poslovnog ambijenta, odnosno česte izmjene propisa i složene administrativne procedure otežavaju nove investicije, registraciju biznisa i poslovanje mikro i malih preduzeća, što nepovoljno utiče na ukupni poslovni ambijent, a time i na neformalnu ekonomiju, koja je prisutna u pojedinim sektorima privrede koji su podložniji razvoju neformalne ekonomije (turizam, trgovina, saobraćaj, građevinarstvo, poljoprivreda, šumarstvo i drvoprerada). Dodatno, nepovoljan regulatorni okvir direktno je povezan i sa nasljeđem nezavršene tranzicije, kao prepreke u razvoju privatnog sektora i privrede u cjelini, u prvom redu slabosti u korporativnom upravljanju u privrednim društvima u većinskom vlasništvu države, kao strukturnom izazovu koji uglavnom prati preostala neprivatizovana preduzeća. Dodatno, za rješavanje prepoznatih izazova za povećanje konkurentnosti, u kontinuitetu se sprovode aktivnosti kroz reforme na planu unaprjeđenja poslovnog okruženja i jačanja formalizacije neformalne ekonomije kao i reforme državnih

⁵⁶ Diplomci STEM oblasti (na 1000 stanovnika uzrasta 20-29 godina) KPI 15-Monstat ne objavljuje, ali proizvodi

⁵⁷ Rast dimenzije povezanosti za 0.17 godišnje do finalnog izvještaja IP 2028;

⁵⁸ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ISOC_SK_DSCL_I21_custom_11257007/default/table?lang=en

preduzeća. Takođe, na planu postupka registracije privrednih subjekata kao važnog segmenta poslovnog ambijenta, jednostavan i brz registracioni postupak kao osnov povoljnog poslovnog okruženja i dobre investicione klime, koji nije bio u dovoljnoj mjeri reflektovan kroz pravni okvir, pokrenute su opsežne aktivnosti za unapređenje zakonskog rješenja.

Potpunim usklađivanjem nacionalnog zakonodavstva sa Direktivom 2011/07/EU o borbi protiv zakašnjelih plaćanja u komercijalnim transakcijama, kroz donošenje Zakona o rokovima izmirenja novčanih obaveza tokom 2024.g. biće omogućeno usklađivanje rokova izmirenja novčanih obaveza između privrednih subjekata, posebne naknade za troškove prouzrokovane povjerioci dužnikovim zakašnjenjem sa ispunjenjem novčane obaveze u komercijalnim transakcijama, kao i rokovi za izmirivanje novčanih obaveza između javnog sektora i privrednih subjekata.

Uspostavljanjem jedinstvenog online Registra nameta kroz centralizaciju i objedinjavanje podataka o nametima na državnom i lokalnom nivou na jednom mjestu, privredi je omogućeno pojednostavljenje procesa poslovanja i povećanje transparentnosti, čime se u znatnoj mjeri olakšavaju odluke za nove investicije, registraciju biznisa i poslovanje privrede.

Kroz pregled liste nameta i pratećih iznosa za oblasti njihovog poslovanja, kao i mogućnost planiranja obaveznih troškova prema javnom sektoru, u značajnoj mjeri je povećana predvidljivost i planiranje poslovanja privredi, a javnoj upravi alat za planiranje politika u ovoj oblasti.

Takođe, u pogledu sveobuhvatnog pregleda dostupnih finansijskih i nefinansijskih programa podrške od strane Vlade Crne Gore namijenjenih privatnom sektoru, od naročitog je značaja Registar podsticajnih mjera za investicije, (<https://www.gov.me/mek> <https://mia.gov.me/>), kao javno dostupna baza podataka o investicionim podsticajima na nacionalnom nivou koje državni organi pružaju domaćim i stranim investitorima u različitim sektorima i geografskim lokacijama.

Na planu kreiranja prostora za nove investicione forme u kombinaciji autoriteta javnih institucija i ekspertize privatnog sektora, ostvarive kroz javno-privatno partnerstvo preduzimaju se sveobuhvatne aktivnosti. Uvažavajući značajstrateškog partnerstva teži se uspostavljanju novih modela za realizaciju investicija, kroz novi pristup koji uvažava investitora, pružajući mu olakšan pristup državnim institucijama, koji administrativne forme svodi na minimum. Razvoj infrastrukture će biti dodatni podsticaj investitorima za realizaciju poslovnih poduhvata.

Takođe, prepoznajući važnost implementacije mehanizama skrininga SDI u cilju identifikovanja, procjene i ublažavanja potencijalnih rizika i zaštite kompanija, slijedeći najbolje prakse EU, razmatra se uspostavljanje odgovarajućeg pravnog okvira za mehanizam skrininga SDI koji će odgovarati našim ekonomskim, političkim i institucionalnim potrebama i kapacitetima.

Dodatno, u segmentu podrške za mapiranje investicionih lokacija i izrade sveobuhvatne mape investicija, aktivnosti su usmjerene na identifikaciju, analizu i promociju investicionih mogućnosti na lokalnom nivou. Podaci o investicionim karakteristikama opština, analiza investicionih potencijala, lista potencijalnih projekata i sl. će olakšati dalje planiranje i implementaciju investicionih projekata i pripremu za marketinšku promociju investicija radi privlačenja potencijalnih investitora. Na taj način se kreiraju povoljni uslovi za početak realizacije investicionih projekata, čime se pospešuje ekonomski razvoj opština i doprinosi uravnoteženom regionalnom razvoju.

Ključna pitanja:

- Unapređenje poslovnog ambijenta i smanjenje učešća neformalne ekonomije u BDP kroz dalju implementaciju programskih aktivnosti za suzbijanje neformalne ekonomije kroz realizaciju pratećeg Akcionog plana (2024-2026. godine),

- Definisane jasne vlasničke politike Države i strateškog okvira za upravljanje javnim preduzećima i privrednim društvima u većinskom vlasništvu Crne Gore u cilju uspostavljanja adekvatnog modela upravljanja i efikasnog sistema vršenja nadzora nad poslovanjem sektora državnih preduzeća radi poboljšanja njihovih poslovnih performansi,
- Zakonom o registraciji privrednih i drugih subjekata postavljaju se svi preduslovi za potpunu elektronsku registraciju privrednih i drugih subjekata i sva pitanja u vezi registracije sistematizuju na jednom mjestu sa jasnim pravilima postupka od osnivanja, preko promjena, do prestanka privrednog ili drugog subjekta,
- Neophodnost kontinuiranog praćenja izmjena regulative i sveobuhvatna analiza uslova poslovanja kroz redovno ažuriranje Registra nameta će omogućiti dostupnost podataka u ovoj bazi kao koristan input kako privredi za planiranje poslovanja, tako i javnoj upravi za planiranje politika u ovoj oblasti.
- Kroz zajedničke investicione poduhvate sa privatnim sektorom, omogućava se prilika privatnom sektoru da svoj know-how i resurse ponudi javnoj strani, kako bi kroz partnerske odnose obezbijedili bolju valorizaciju resursa i stvaranje veće dodate vrijednosti naše ekonomije.
- Neophodnost uspostavljanja međuresorne saradnje između institucija koje su identifikovane kao ključni akteri u procesu implementacije SDI skrining mehanizma u Crnoj Gori, upoznavanje ključnih koncepata i najboljih međunarodnih praksi u skriningu investicija i transparentnosti ulaganja svim ključnim akterima,
- Kontinuirana promocija mogućnosti za investiciona ulaganja i promovisanje podsticajnih mjera u cilju privlačenja investicija i unapređenja potrebnih preduslova lokalnom i nacionalnom nivou.

Planirane oblasti intervencija:

- Jačanje mehanizama za formalizaciju neformalne ekonomije i uspostavljanje adekvatnog modela upravljanja i efikasnog sistema nadzora nad državnim preduzećima u cilju povećanja njihovog privrednog i fiskalnog potencijala.
- Uvođenje Registra nameta u zakonski sistem izmjenama i dopunama Zakona o budžetu i fiskalnoj odgovornosti (tokom 2024. godine) uz kontinuirano ažuriranje Registra nameta, kao i Registra podsticajnih mjera za investicije,
- Unapređenje zakonodavnog okvira u dijelu registracije privrednih i drugih subjekata će doprinijeti daljem uspostavljanju elektronske registracije svih oblika privrednih društava kako bi se stekli neophodni uslovi za blagovremeno uvezivanje sa EU Business Register Interconnection System (BRIS).
- Usvajanjem Zakona o strateškim investicijama želi se stvoriti jedinstven okvir za postupanje državnih organa, prilagođen potrebama investitora, prije svega u smislu podrške sa strane Vlade, kao i drugih organa javnih vlasti. Uz razumijevanje motiva i pokretača strateških investicija, specifičnosti pojedinih tipova strateških investicija, kao i administrativnih izazova od momenta prezentovanja projekta pokušava se, ovim propisom, napraviti jedan novi pristup strateškim investitorima i njihovim investicionim idejama u Crnoj Gori.

Tabela 30. Indikatori učinka OC 1.4. Unapređenje poslovnog ambijenta za podršku industrijskom razvoju

INDIKATOR UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
SME Policy index- poddimenzija 4.2: Registracija preduzeća ili samo ⁵⁹	3,65 (2022)	4,0	4,3

⁵⁹ Potencijalno i OECD Investment Policy and Promotion – score, 3,2 (2021)

Broj aktivnih poslovnih subjekata u sektoru C (B-E) rast u %, Indeks (2023=100), KPI 8	C - 3,432 (2023) B-E – 3,857 (2023)	10%	18%
--	--	-----	-----

2. STRATEŠKI CILJ 2: RAST INVESTICIJA I MODELA FINANSIRANJA ZA DUGOROČNU KONKURENTNOST INDUSTRIJE

Adekvatno finansiranje pruža preduzećima neophodne resurse i podršku za razvoj novih proizvoda, investiranje u nove tehnologije i razvoj modela poslovanja za rast efikasnosti i produktivnosti i dugoročnu konkurentnost. Kada je riječ o poboljšanju finansijske podrške, težnja je da se postigne što veći stepen usklađenosti ponude kredita, faktoringa, garantnih šema, grantova i drugih instrumenata u skladu sa potrebama i tražnjom od strane privrede. To se posebno odnosi na pristup kreditnim sredstvima za finansiranje investicija ili likvidnosti u segmentu visinu kamatne stope i sredstava obezbjeđenja odnosno kolaterala. Stoga, razvoj finansijskih instrumenata za poboljšanje pristupa finansiranju, a koja implementiraju nadležna ministarstva i fondovi, mora biti praćeno razvojem instrumenata finansiranja koji prate zahtjeve privrede i koji istovremeno podstiču ulaganja u čistiju proizvodnju, energetska efikasnost i otvaranje novih radnih mjesta na principima održivog poslovanja, uz potreban stepen digitalizacije privrede.

Investiciono-razvojni fond i dalje igra ključnu ulogu u obezbjeđivanju povoljnijeg pristupa finansijama u vidu kreditne podrške, a u cilju širenja opsega raspoloživih finansijskih instrumenata planirano je uspostavljanje kreditno-garantnih šema čime će se olakšati kreditiranje i umanjiti zahtjevi za kolateralom. Ujedno, neophodno je sprovesti regulatornu reformu i usvojiti zakonski okvir koji reguliše pristup alternativnim izvorima finansiranja i iskoristiti programe i inicijative koje promovišu ulaganja u rizični kapital.

Rešavanje izazova klimatskih promjena i ostvarenje globalnih ciljeva održivosti od značaja su za usmjerenje preduzeća u industriji ka održivom poslovanju, u skladu sa čim je potrebno u što većoj mjeri koristiti finansijske podsticaje za prelazak na održivi model poslovanja.

Implementacijom programa finansijske podrške za MSP i preduzeća iz sektora industrije obezbijediće se bolja valorizacija postojećih resursa u sektoru industrije, prije svega u oblasti prerađivačke industrije, diverzifikacija i razvoj novih proizvoda, kreiranje dodatnih izvora održivog ekonomskog rasta kroz tehnološku modernizaciju i smanjenje uvozne zavisnosti, uz potrebu unapređenja energetske efikasnosti i korišćenja OIE. Mapiranje investicionih lokacija će unaprijediti proces planiranja i promocije i implementacije investicionih projekata.

Dodatno, EU programi kojima Crna Gora ima pristup, nude različite vrste finansijske i tehničke podrške koje mogu biti korisne za razvoj industrije, od infrastrukturnih investicija (saobraćajne, energetske, itd), podrške MSP, do istraživanja i inovacija, obrazovanja, održivog razvoja i zaštite životne sredine, razvoj industrijskih zona za privlačenje investicija, itd. Efikasno korišćenje sredstava EU programa zahtijeva i dobro pripremljene i kvalitetne projektne prijedloge, gdje je neophodan razvoj kapaciteta ključnih aktera (državnih službenika, predstavnika akademske zajednice, preduzeća iz sektora industrije, predstavnika javnog i civilnog sektora), kako bi se kao zajednica i ekosistem osposobili za uspješno apliciranje za EU fondove.

Ključna pitanja:

- Diverzifikacija i prilagođavanje finansijskih instrumenata potrebama različitih ciljnih grupa;
- Razvoj finansijske podrške za investiranje u tehnologije i prakse koje smanjuju emisije gasova sa efektom staklene bašte, povećanje energetske efikasnosti i korišćenje OIE;

- Obezbjedenje bespovratne podrške za rast i razvoj i tehnološku modernizaciju i preduzeća i obezbjedenje preduslova za investiciona ulaganja.
- Unapređenje informisanja i obuke o raspoloživim EU fondovima, uslovima i procedurama za apliciranje, obezbjedenje podrške u pripremi projekata i povećanje stepena korišćenja EU sredstava.

U skladu sa identifikovanim ključnim pitanjima i prioritetima definisani su sljedeći operativni ciljevi:

Strateški cilj 2.	RAST INVESTICIJA I MODELA FINANSIRANJA ZA DUGOROČNU KONKURENTNOST INDUSTRIJE
Operativni cilj 2.1.	Unapređenje pristupa finansiranju za preduzeća u sektoru industrije
Operativni cilj 2.2.	Podrška industriji ka klimatskoj neutralnosti
Operativni cilj 2.3.	Podrška industriji za rast konkurentnosti preduzeća

Realizacija strateškog cilja treba da doprinese ostvarenju efekata unaprjeđenja produktivnosti koje podržava dugoročni rast i konkurentnost industrije, obezbjeđujući da se industrija može prilagoditi dinamičnim tržišnim uslovima i ostati konkurentna u regionalnom i globalnom kontekstu, što će se pratiti stepenom ostvarenosti sljedećih indikatora uticaja/uspjeha.

Tabela 31. Indikatori uspjeha SC 2. Rast investicija i modela finansiranja za dugoročnu konkurentnost industrije

INDIKATOR UTICAJA	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
Učešće industrije u bruto dodatoj vrijednosti BDV, tj. B, C, D, E/BDV, u % (godišnja promjena)-KPI 1	11,7%	12.7%	14%
Broj zaposlenih u undustriji, sektori B –E, KPI 3	10,5%	11%	12%

2.1. Operativni cilj 2.1. Unapređenje pristupa finansiranju za preduzeća u sektoru industrije

Ograničen pristup finansijama i kapitalu ili visoki troškovi finansiranja mogu umanjiti mogućnosti preduzeća da investiraju i time unaprijede svoju konkurentnost i produktivnost. To je uglavnom posljedica nespremnosti većine finansijskih institucija da obezbijede adekvatno finansiranje preduzećima u skladu sa kreditnom sposobnošću ili rizikom, ili je posljedica ograničenog poslovnog i finansijskog kapaciteta preduzeća, prije svega početnika u poslovanju. Istovremeno, korišćenje različitih instrumenata finansiranja od strane preduzeća zavisi i od raspoloživosti i adekvatnosti finansijskih instrumenata podrške. S tim u vezi, Investiciono-razvojni fond je ključni akter koji finansijskim instrumentima kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih kredita, faktoringa i garantnih šema, olakšava pristup finansiranju razvojnih i investicionih projekata, sa naglaskom na smanjenje uvozne zavisnosti, omogućava održavanje tekuće likvidnosti i daje doprinos unapređenju rasta mikro, malih, srednjih preduzeća, čime ujedno podstiče privredni razvoj Crne Gore baziranog na zelenoj ekonomiji i digitalnoj transformaciji.

Kontinuirano unapređenje finansijske podrške i kreiranje ponude i projekata baziranih na zelenoj ekonomiji i digitalnoj transformaciji, za IRFCG ima poseban značaj u dijelu nastavka partnerske saradnje i obezbjeđenja sredstava od strane međunarodnih finansijskih institucija, koje sve više insistiraju na definisanju konkretnih ciljeva po osnovu učešća zelenog finansiranja. Ujedno, potrebno je sprovoditi aktivnosti na daljem rastu i razvoju institucije, posebno uvažavajući sve aspekte uspješne integracije u EU i korišćenja raspoloživih fondova i omogućiti transformaciju IRFCG u Razvojnu banku

čime bi se dodatno unaprijedili mehanizmi podrške crnogorskoj privredi i omogućilo korišćenje novih finansijskih instrumenata.

U cilju olakšanja pristupa kreditima za kategorije početnika i postojećih preduzeća koja nemaju adekvatan kolateral i smanjenja rizika za finansijske institucije planirano je i osnivanje državnog Kreditno-garantnog Fonda. Dodatno, neophodno je usvojiti zakonski okvir koji bi osnivanjem fondova rizičnog kapitala i poslovnih anđela privukao i vlasnički (rizični) kapital za investiranje.

Ključna pitanja:

- Olakšavanje pristupa finansijama transformacijom IRFCG u Razvojnu banku i prilagođavanje finansijske ponude za različite ciljne grupe;
- Usvajanje i implementacija zakonodavnog okvira za podsticanje razvoja novih finansijskih institucija i instrumenata (funkcionisanje Kreditno-garantnog fonda, ulaganja u rizični kapital, itd);

Planirane oblasti intervencija:

- Obezbeđenje adekvatne kreditne podrške za usmjeravanje poslovanja preduzeća ka zelenim poslovima i digitalizaciji, obezbeđenje likvidnosti putem faktoringa i kredita za obrtna sredstva;
- Razvoj novih finansijskih instrumenata za unapređenje pristupa preduzećima i početnicima kojima nedostaje kolateral putem Kreditno-garantnog fonda;
- Usvajanje zakonske regulative, promovisanje i korišćenje inicijativa i fondova za ulaganja u rizični kapital.

Tabela 32. Indikatori učinka OC 2.1. Unapređenje pristupa finansiranju za preduzeća u sektoru industrije

INDIKATOR UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
Industrijska proizvodnja (% u odnosu na isti kvartal prethodne godine, 4Q)- KPI6 (Monstat) ⁶⁰	7.4% (QIV23/QIV22)	10% (QIV26/QIV25)	10% (QIV28/QIV27)
Investicije u OS - B, C, D, E, Bruto investicije u osnovna sredstva- (KPI 10)	113 mil € (2022)	20% (u odnosu na 2022)	40% (u odnosu na 2022)

2.2. Operativni cilj 2.2. Podrška industriji ka klimatskoj neutralnosti

Podsticaji za klimatsku neutralnost i održivo poslovanje mogu uključivati različite vrste podrške koje pomažu preduzećima da usvoje prakse koje su ekološki prihvatljive, društveno odgovorne i ekonomski održive. Finansijski podsticaji i subvencije za sektore industrije koji prelaze na energetski efikasne procese proizvodnje i usmjereni su na implementaciju inovativnih tehnologija koje smanjuju emisiju CO₂ ili koriste obnovljive izvore energije, podstiču inovacije i investicije u ekološki prihvatljive prakse, mogu biti ključni u podsticanju tranzicije prema održivijim praksama, smanjenju ekološkog otiska i postizanju klimatske neutralnosti.

U daljem procesu prilagođavanja poslovanja na održiv način, Eko fond Crne Gore pruža podršku privredi u vidu subvencija koje se odnose na nabavku i ugradnju fotonaponskih sistema i podsticaja za e-mobilnost. Osim navedenog, obezbijedena je i finansijska podrška za ugradnju fotonaponskih sistema koje Eko Fond subvencioniša sa ciljem da se emisija ugljen dioksida svede na najmanju moguću mjeru, očuva životna sredina i poveća korišćenje obnovljivih izvora energije.

⁶⁰ <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=178&pageid=34>

U cilju podsticanja investicija u energetska efikasnost i korišćenja obnovljivih izvora energije u sektoru prerađivačke industrije, u okviru međuresorne saradnje nadležnih ministarstava i sinergije industrijske politike, politike inovacija i politike energetske efikasnosti, Fond za inovacije sprovodi Program za podsticanje inovacija u funkciji energetske efikasnosti u industriji. Finansijska podrška u vidu grantova omogućava uvođenje inovativnih rješenja i novih pametnih/digitalnih rješenja koja doprinose kvalitetnijoj automatizaciji i kontroli tehničkih sistema, jačanju kapaciteta stručnih lica u dijelu upravljanja energijom i omogućava optimizaciju potrošnje energije u preduzeću.

Povećanje konkurentnosti agro-prerađivačke industrije i suočavanje sa izazovima u oblasti klime i zaštite životne sredine, biće osnaženo investicijama i realizacijom mjera u okviru programa IPARD III. Implementacijom Mjere 3 obezbjeđuje se finansijska podrška za investicije u savremenu opremu i nove tehnologija u cilju veće produktivnosti, efikasnosti i održivosti proizvodnje, kao odgovor prehrambenog sektora na potražnju za zdravom hranom, unapređenje kontrole kvaliteta proizvoda i standarda bezbjednosti hrane i usklađivanje sa standardima EU u segmentu zaštite životne sredine.

Ovom mjerom će se dati doprinos izazovima u rešavanju klimatskih promjena, promovisanju obnovljivih izvora energije, cirkularne ekonomije, rešavanju problema prikupljanja nusproizvoda. S tim u vezi, investicije obuhvataju i ulaganja u izgradnju postrojenja za proizvodnju obnovljive izvore energije i opreme, prečišćavanje otpadnih voda i investicije u produktivnu upotrebu otpadnog materijala - cirkularna ekonomija, u cilju resursno efikasne, bezbjedne i održive ekonomije s niskim emisijama CO₂ u prerađivačkim objektima. Implementacija mjere je usmjerena na sektore mljekarstva, prerade mesa i mesnih prerađevina, prerade biljnih proizvoda (voća, povrća, žitarica, pečuraka, aromatičnog i ljekobilja), za preduzeća koja se bave preradom proizvoda biljnog ili životinjskog porijekla.

Implementacijom Mjere 7 obezbjeđuje se podrška investicijama za diverzifikaciju i razvoj prerade poljoprivrednih proizvoda, podstiču se ulaganja u izgradnju, rekonstrukciju i opremanje objekata za preradu poljoprivrednih proizvoda u skladu sa standardima bezbjednosti hrane i unapređenje kontrole kvaliteta proizvoda, kao i investicije u obnovljive izvore energije.

Ključna pitanja:

- Obezbijediti finansijsku podršku za investicije u obnovljive izvore energije, moderne i čistije tehnologije u industriji, energetska efikasnost i e-mobilnost;
- Omogućiti olakšice za investiciona ulaganja u sektor agro-prerađivačke industrije i poštovanje EU standarda za održivo poslovanje.

Planirane oblasti intervencija:

- Implementirati programe subvencija za nabavku i ugradnju fotonaponskih sistema, električnih i hibridnih vozila, kao i stanica za punjenje električnih vozila;
- Realizovati programe za podsticanje inovacija u funkciji energetske efikasnosti u prerađivačkoj za unapređenje energetske efikasnosti i povećanja upotrebe OIE;
- Implementacija finansijskih podsticaja u okviru IPARD III za sektor prehrambene industrije uz investicije u prečišćavanje otpadnih voda i OIE.

Tabela 33. Indikatori učinka OC 2.2. Podrška industriji ka klimatskoj neutralnosti

INDIKATOR UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
Udio OIE u finalnoj potrošnji energije, u % (https://www.sdgmontenegro.me/7-2-1)	39.25% (2023)	43% (2026)	47% (2028) 2030 - 50%

Udio električne energije porizvedene iz OIE u ukupnoj neto potrošnji električne energije na godišnjem nivou	93% (2023)	83%	88%
---	---------------	-----	-----

2.3. Operativni cilj 2.3. Podrška industriji za rast konkurentnosti preduzeća

Dostupnost bespovratnih finansijskih sredstava u vidu grantova je od posebnog značaja za rast preduzeća i rešavanje izazova u dijelu prilagođavanja potrebama modernizacije poslovanja, stvaranja uslova za pristup novim tržištima, preduzetništvu i otvaranju novih preduzeća i zapošljavanju. Programska podrška koja ima za cilj dalji razvoj MMSP i povećanje njihove produktivnosti, koja treba da doprinese stvaranju otpornije, konkurentnije i izvozno orijentisane privrede se obezbjeđuje u kontinuitetu. Na taj način se podstiču investicione aktivnosti kroz ulaganja u nabavku opreme za osavremenjavanje i podizanje nivoa automatizacije proizvodnih procesa, sa posebnim akcentom na rešavanje izazova u oblasti prerađivačke industrije koji će uticati na unapređenje ili proširenje postojećih kapaciteta i optimalno iskorišćavanje resursa, smanjenje troškova proizvodnje, diverzifikaciju i razvoj proizvoda i usluga sa većom dodatom vrijednošću i boljim kvalitetom proizvoda. Mehanizmi grant podrške će doprinijeti i unapređenju znanja upravljačkih i operativnih struktura preduzeća kao rezultat digitalizacije poslovnih procesa, kao i unapređenju resursne efikasnosti i ekoloških aspekata u procesu proizvodnje i jačanju izvoznih kapaciteta za preduzeća koja imaju prepoznate potencijale za izvoz. Poseban segment se odnosi na razvoj preduzetništva i ekonomsko osnaživanje žena i mladih, kako bi se omogućio lakši pristup posebno početnicima u biznisu, kao i pružanje mentoring usluga za nalaženje najpovoljnijih rješenja za poslovanje preduzeća.

Dodatni doprinos podsticanju preduzetništvu se odnosi na pružanje finansijske i stručne pomoći nezaposlenim licima koja osnivaju jedan od oblika obavljanja privredne djelatnosti, kao i poslodavcu koji otvara nova radna mjesta i zapošljava nezaposlena lica. Podsticaji za preduzetništvo i zapošljavanje realizuju se od dodjelom bespovratnih sredstava za programe podsticaja za samozapošljavanje i zapošljavanje u sektoru industrije kao vid subvencioniranog zapošljavanja nezaposlenih lica na poslovima na otvorenom tržištu rada, za poslove koji bi mogli biti održivi i nakon završetka trajanja subvencije. Jedan od važnih segmenata koji doprinose preduzetništvu i stvaraju mogućnosti za zapošljavanje i ostvarivanje prihoda je podsticanje razvoja kreativnih industrija kroz bespovratno sufinansiranje tržišno orijentisanim i inovativnim projektima i proizvodima. Uz navedeno, važan segment sa značajnim potencijalom za dalje unapređenje jeste zanatska djelatnost, čiji dalji razvoj i promocija doprinose jačanju konkurentnosti crnogorskih zanata kroz pružanje finansijske podrške zanatlijama za nabavku opreme i alata za obavljanje zanatske djelatnosti.

Podrška za dalji razvoj industrije se može iskoristiti i iz raspoloživih IPA fondova, u finansijskoj perspektivi IPA III 2021-2027., u segmentima vezanim za unapređenje poslovnog ambijenta, podrška razvoju inovativnih projekata u industriji, kao i istraživanje i razvoj novih tehnologija i procesa, zelene i održive inicijative, energetska efikasnost, finansijski podsticaji, obuke, savjetovanje i pristup tržištima za MSP industriji, itd. U tom smislu, poseban fokus je na jačanju administrativnih kapaciteta u državnoj upravi, institucijama i preduzećima za kvalitetnu pripremu projektnih prijedloga.

Ključna pitanja:

- Obezbijediti finansijsku podršku za unapređenje konkurentnosti preduzeća sa posebnim akcentom na proizvodne djelatnosti odnosno sektor prerađivačke industrije;
- Omogućiti finansijsku i stručnu podršku za posebne ciljne grupe, nezaposlena lica, mlade i žene i razvoj i implementaciju projekata kreativnih ideja, kao podsticaj razvoju preduzetnitva;

- Unaprijediti programiranje, planiranje i korišćenje EU fondova i raspoloživih programa finansijske i tehničke podrške za razvoj industrije uz unapređenje kapaciteta za pristup programima.

Planirane oblasti intervencija:

- Implementirati programe grant podršku za rast i unapređenje konkurentnosti preduzeća u vidu ulaganja u opremu i tehnologije, mentoring i unapređenje internacionalizacije preduzeća;
- Podsticati razvoj preduzetništva i samozapošljavanja putem bespovratne podrške za početnike u biznisu, mlade i žene i unaprijediti finansijske podsticaje za razvoj kreativnih industrija, kao i za razvoj zanatske djelatnosti;
- Omogućiti korišćenje finansijskih raspoloživih fondova (IPA III) Konkurentnost i inkluzivni rast uz unapređenje promocije i znanja za pristup i upravljanje projektima;
- U međuinstitucionalnoj saradnji javnog i privatnog sektora sa akademskom zajednicom realizovati istraživanja i studije koje mogu doprinijeti definisanju optimalnih pravaca razvoja prerađivačke industrije u Crnoj Gori, sa aspekta raspoloživih resursa i potencijala.

Tabela 34. Indikatori učinka OC 2.3. Podrška industriji za rast konkurentnosti preduzeća

INDIKATOR UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
Promet u industriji (% u odnosu na isti kvartal prethodne godine (Q IV) – KPI 5, Monstat ⁶¹)	4% (QIV23/QIV22)	5% (QIV26/QIV25)	6% (QIV28/QIV27)
Investicije u OS – C, Bruto investicije u osnovna sredstva, u mil €	27,048 mil. € (2022)	20% (u odnosu na 2022)	40% (u odnosu na 2022)

3. STRATEŠKI CILJ 3. PODSTICANJE INOVACIJA NA PRINCIPIMA PAMETNOG I ODRŽIVOG RAZVOJA INDUSTRIJE

Unapređenje inovacione djelatnosti u cilju snaženja ekonomskog razvoja baziranog na znanju i podsticanje inovativnih potencijala u preduzećima na principima pametnog i održivog razvoja industrije daje doprinos jačanju konkurentnosti preduzeća i u kontekstu pripreme industrije za bržu integraciju sa jedinstvenim tržištem EU.

Kreiranje održivog i efikasnog inovacionog ekosistema za razvoj inovacija u funkciji industrijskog razvoja, u skladu sa uspostavljenim zakonskim okvirom za inovacije, zahtijeva dalja ulaganja u ključne aktere inovacione infrastrukture, kao i razvoj novih segmenata za podršku istraživanju, razvoju i implementaciji novih ideja i tehnologija.

Za podršku razvoju inovativnosti preduzeća i moderne i konkurentne industrije od posebnog značaja je i koncept pametne specijalizacije koji omogućava ulaganja koja su usmjerena na inovacije, uvođenje modernih tehnologija, saradnju sa naučnoistraživačkim institucijama sa ciljem širenja postojeće industrijske proizvodnje i kreiranja inovativnih proizvoda i usluga zasnovanih na znanju. Crna Gora koristi sredstva EU fondova kroz različite programe i inicijative za razvoj inovativnosti u industriji koji podržavaju dalji proces pristupanja Evropskoj uniji, posebno u okviru programa HORIZONT EVROPA, EUREKA, itd.

Princip dvostruke tranzicije odnosno ubrzanje zelene i digitalne tranzicije, kao segmenti koji su prepoznati u okviru EU industrijske politike sprovodiće se planiranim mjerama za razvoj industrijskih

⁶¹ <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=178&pageid=34>

ekosistema na principima zelene tranzicije, cirkularnih modela poslovanja i podsticanja digitalne transformacije privrede.

Industrijski sektor ima ključnu ulogu u ostvarivanju održivog razvoja, a jačanje industrijskih ekosistema na principima zelene tranzicije je važno u kontekstu globalnih izazova vezanih za zaštitu životne sredine, pri čemu sirovine i resursna efikasnost imaju posebno značajnu ulogu. Potencijali za održivi ekonomski rast i razvoj u smislu neiskorištenih šumskih resursa predstavljaju značajnu komparativnu prednost i osnov za stvaranje dodate vrijednosti u proizvodnji ovog segmenta, koje je nužno potrebno valorizovati u značajno većoj mjeri. Dodatno, Crna Gora ima potencijal za razvoj novih tehnologija jer posjeduje adekvatne sirovine čije su rezerve i kvalitet na visokom nivou, ali mineralne sirovine koje se mogu koristiti u građevinskoj industriji, nijesu dovoljno eksploatisane i adekvatno korišćene za proizvodnju građevinskih materijala.

Kako bi se poboljšala tržišna orijentacija i povezanost u važnim industrijskim sektorima, kao i otpornost Crne Gore kao turističke destinacije, zeleni turizam je suštinski horizontalna komponenta relevantna za sve vrste turizma, a akcenat je na kreiranju mogućnosti za održivi turizam.

Značaj poslovnog modela zasnovanog na cirkularnoj ekonomiji kao sistemskog pristupa koji promoviše promjenu od lineranih obrazaca proizvodnje i potrošnje ka cirkularnijim i održivijim modelima i institucionalnog okvira koji promoviše CE koncept, prepoznat je kao važan princip zasnovan na eliminisanju otpada i zagađenja, cirkulisanju proizvoda i materijala njihovim ponovnim uvođenjem u proizvodni ciklus, i u krajnjem zaštiti i obnavljanju životne sredine.

Unapređenje digitalne transformacije privrede doprinosi promociji inovacija i digitalne tehnologije u industriji, identifikujući najnovije trendove i mogućnosti za unapređenje proizvoda, procesa, vještina i poslovnih modela. Uspostavljanjem integrisanog sistema pojednostavljenih elektronskih procedura, usluga i informacija za privredu i građane i povećava se efikasnosti i produktivnosti industrijskog sektora.

Na liniji prethodno navedenog je i modernizacija industrije i uključivanje Crne Gore u inicijative industrijske tranzicije koje će se podsticati ulaganjima u istraživanje i inovacije, razvoj i primjenu savremenih tehnologija uz poslovanje na principima zelene i cirkularne ekonomije, resursnu efikasnost i korišćenje strateških važnih sirovina, uz digitalnu transformaciju privrede.

Ključna pitanja:

- Podrška razvoju inovacionog ekosistema u segmentu infrastrukture i saradnje sa industrijom, ulaganje u specifične inovacione programe i primjena koncepta pametne specijalizacije S3;
- Unaprijeđen regulatorni okvir i podsticajni ambijent za održivo upravljanje šumama i razvoj drvne industrije, građevinarstva, rudarstva, na bazi raspoloživih potencijala, resursna efikasnost raspoloživih kritičnih i strateških sirovina i unaprijeđen razvoj turizma na principima održivog razvoja;
- Poslovanje na principima cirkularne ekonomije za tehnološko unapređenje i održivu modernizaciju industrije i adekvatno upravljanje otpadom,
- Digitalna transformacija za pametni razvoj industrije.

U skladu sa identifikovanim ključnim pitanjima i prioritetima definisani su sljedeći operativni ciljevi:

Strateški cilj 3.	PODSTICANJE INOVACIJA NA PRINCIPIMA PAMETNOG I ODRŽIVOG RAZVOJA INDUSTRIJE
Operativni cilj 3.1.	Unapređenje institucionalne infrastrukture i podsticajnih mjera za inovacije i tehnološki razvoj u industriji

Operativni cilj 3.2.	Jačanje industrijskih ekosistema na principima zelene tranzicije
Operativni cilj 3.3.	Podsticanje daljeg razvoja cirkularnih modela poslovanja
Operativni cilj 3.4	Unapređenje digitalne transformacije privrede

Realizacija strateškog cilja treba da doprinese ostvarenju efekata unapređenja okruženja koje promovira kreativnost, podstiče inovacije, digitalizaciju i obezbjeđuje da industrija igra aktivnu ulogu u stvaranju održive ekonomije, što će se pratiti stepenom ostvarenosti sljedećih indikatora uticaja/uspjeha.

Tabela 35. Indikatori uspjeha SC 3. Podsticanje inovacija na principima pametnog i održivog razvoja industrije

INDIKATOR UTICAJA ⁶²	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
Global Innovation Index ⁶³ (bazna, 2023. godina)	Rang - 75 score 27,8	Rang 70	Rank 60
Indeks održive konkurentnosti (GSCI) – score and rank ⁶⁴	56 rank/180 Score 46.2 (2023)	54 (rang)	50 (rang)

3.1. Operativni cilj 3.1. Unapređenje institucionalne infrastrukture i podsticajnih mjera za inovacije i tehnološki razvoj u industriji

U cilju unapređenja ambijenta i institucionalne infrastrukture za razvoj inovacija u funkciji industrijskog razvoja, neophodna su dalja ulaganja u razvoj inovacione infrastrukture koja podržava istraživanje, razvoj i implementaciju novih ideja i tehnologija, kako bi preduzeća imala pristup neophodnim resursima, ekspertizi i mrežama koje su ključne za razvoj i komercijalizaciju inovacija. Pri tome se integracijom partnerstva između naučnoistraživačkih institucija i industrije postiže sinergijski efekat koji omogućava da industrija u što većoj mjeri bude inovativna, konkurentna i spremna za suočavanje sa izazovima i mogućnostima jedinstvenog tržišta. Podršku kreiranju povoljnog ambijenta za podsticanje inovacija obezbijediće funkcionisanje Naučno-tehnološkog parka Crne Gore u punom kapacitetu, uz sveobuhvatno opremanje i nabavku potrebnih laboratorija, dalji razvoj kapaciteta IPC Tehnopolis, kao i podsticanje razvoja centara izvrsnosti za podršku naučnoistraživačkim timovima, uz ostale subjekte inovacione djelatnosti. U cilju obezbjeđenja preduslova za transfer tehnologije i inovacija planirano je i upostavljanje Kancelarije za tehnološki transfer u okviru Naučno-tehnološkog parka Crne Gore.

Sa druge strane, stimulisanje inovacione i tehnološke konkurentnosti preduzeća kroz različite instrumente podrške je od ključnog značaja za industrijsku tranziciju i prilagođavanje savremenim trendovima na tržištu. Izazovi tehnološkog razvoja i modernizacije industrije koji se odnose na razvoj novih proizvoda i usluga, unapređenje kvaliteta, potrebu diverzifikacije, promjenu modela poslovanja kroz primjenu novih tehnologija i znanja mogu se rešavati podsticajnim mjerama za istraživanje i inovacije. Podsticanje inovacija primjenom koncepta pametne specijalizacije omogućava da se oblastima industrije koje imaju komparativne prednosti i potencijale za rast, podrži razvoj novih industrijskih proizvoda i usluga, uz unapređenje održive industrijske konkurentnosti.

Povećanje ulaganja u istraživanje i razvoj i unapređenje inovacionog potencijala preduzeća u sektoru industrije sprovodiće se kreiranjem i implementacijom različitih mehanizama na nacionalnom nivou,

⁶² Uvođenje digitalnih tehnologija u preduzećima, udio-EUROSTAT, 18% (2018)

⁶³ <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf>

⁶⁴ <https://solability.com/download/the-global-sustainable-competitiveness-report-2023/?tmstsv=1714161634>

prije svega programa podrške koje sprovodi Fond za inovacije Crne Gore. Programi podrške podržavaju ranu fazu razvoja startupova, provjeru inovativnog koncepta, kolaborativne grantove za inovacije i saradnju naučnoistraživačkih institucija i privrede, zaštitu i razvoj pronalaska i namijenjeni su različitim akterima inovacione zajednice.

Nacionalno učešće u okviru EU Okvirnog programa za istraživanja i inovacije „Horizont Evropa“ podržava finansiranje istraživačkih projekata, razvoj novih tehnologija i unapređenje inovacionih kapaciteta, od čega je za industriju posebno relevantan klaster „Digitalizacija, industrija i svemir“. Podrška aktivnostima koje se odnose na pripremu projektnih prijava za učešće u Horizont Evropa – Stub III Inovativna Evropa sufinansiraju se pripreme aktivnosti za podnošenje projektnih prijava kako bi se podstaklo učešće crnogorskih institucija u ovom programu i jačali administrativni kapaciteti.

Podrška učešću u EUREKA programu odvija se kroz sufinansiranje projekata saradnje naučnoistraživačkih ustanova i preduzeća iz Crne Gore, pri čemu se programom posebno podstiču MSP na saradnju sa međunarodnim partnerima u pokretanju istraživačko-razvojnih i inovacionih aktivnosti i jačanja njihovog inovacionog kapaciteta.

U prilog navednom je i kontinuirano jačanje kapaciteta Mreže kontakt tačaka (NCP mreža) za podršku programu Horizont Evropa, ali i drugih programa i inicijativa, u smislu informisanja, savjetovanja, organizovanja specifičnih obuka za potencijalne korisnike programa.

Ključna pitanja:

- Jačanje institucionalne infrastrukture za podsticaj inovacija u cilju podrške razvoju i primjeni inovativnih ideja u privredi;
- Unapređenje podsticajnih mjera za ulaganje u istraživanje i razvoj, razvoj inovacija i novih tehnologija za pametan i održiv razvoj u industriji.
- Adekvatno planiranje, unapređenje institucionalnih kapaciteta u procesu pristupanja EU i efikasnije korišćenje sredstava EU fondova.

Planirane oblasti intervencija:

- Unapređenje inovativnosti kroz usluge inovacionih infrastruktura (NTP, IPC Tehnopolis, Kancelarija za transfer tehnologije, itd)
- Podsticanje razvoja naučne izvrsnosti i izgradnja izvrsnih naučnoistraživačkih timova radi kreiranja baze za buduće centre izvrsnosti (kroz grantove)
- Implementacija programa Fonda za inovacije Crne Gore: Rana faza razvoja startupova; Provjera inovativnog koncepta; Kolaborativni grantovi za inovacije i saradnju naučnoistraživačkih institucija i privrede, Vaučeri za zaštitu i razvoj pronalaska, itd.
- Podsticanje učešća u EU programima SMP, EUREKA i HORIZONT EVROPA (STUB III – Inovativna Evropa) putem javnih konkursa i sl.
- Obezbijediti veće informisanje o potencijalnim koristima i mogućnostima korišćenja EU, fondova promovisanje, umrežavanje, obuku i unapređenje ljudskih kapaciteta za aktivno učešće i korišćenje EU programa u većoj mjeri.

Tabela 36. Indikatori učinka OC 3.1. Unapređenje institucionalne infrastrukture i podsticajnih mjera za inovacije i tehnološki razvoj u industriji

INDIKATOR UČINKA ⁶⁵	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
--------------------------------	-------------------------	------------------------	------------------------

⁶⁵ GERD (učešće izdataka za istraživanje i razvoj u BDP-u) iznosio je 0,36% u 2019. godini. Nakon sprovedenih statističkih istraživanja o GERD indikatoru za period 2021-2023., isti će biti dostupan početkom 2025. godine i zamijeniti navedeni indikator.

European Innovation Scoreboard Montenegro, EIS, R&D expenditures in the public sector rang, performanse u odnosu na EU ⁶⁶	28,1 ⁶⁷ (2023)	30	35
--	------------------------------	----	----

3.2. Operativni cilj 3.2. Jačanje industrijskih ekosistema na principima zelene tranzicije

Održivo upravljanje resursima kao što su drvene i mineralne sirovine uz promociju zelenog i drugih oblika održivog turizma vodi jačanju i razvoju industrijskih ekosistema u pravcu zelene tranzicije. Pri tome je od ključnog značaja uključenost i saradnja svih relevantnih aktera od startupova i velikih preduzeća, preko istraživačkih institucija koje podržavaju „održive“ inovacije u industriji i kreatora politika koji upravljaju ekonomskim aktivnostima, pa sve do krajnjih dobavljača i pružalaca usluga na tržištu.

Jedan od ključnih strateških usmjerenja za razvoj drvene industrije je podsticanje održivosti i konkurentnosti industrije koje se temelje na šumama, bioenergiji i šire „zelenoj“ industriji i cirkularnoj ekonomiji. U okviru utvrđenih prioriteta razvoja drvene industrije sa podrškom inovativnosti u samom sektoru, aktivnosti su usmjerene ka konkretnoj programskoj podršci razvoja drvene industrije, finansijskoj podršci inovativnosti u sektoru u cilju ostvarivanja dodatne vrijednosti, uvođenjem cirkularne (zelene) ekonomije u sektor, procjeni i korišćenju energetskeg potencijala šuma u Crnoj Gori, klusterskom povezivanju na (inter)nacionalnom nivou i uspostavljanju izvoznog klastera za finalne proizvode i investicije u drvnoj industriji.-Dodatno, informacioni sistem u šumarstvu je polazna osnova za distribuciju podataka i informacija bitnih za unapređenje administrativnih i organizacionih poslova, kao i kapaciteta institucija u sektorima šumarstva i drvene industrije. Razvoj tržišta drveta i proizvoda od drveta, kao i ukupno unapređenje poslovnog ambijenta zavise od primjene informacione tehnologije i infrastrukture.

Mapiranje potencijalnih lokacija za mineralne sirovine i proizvodnju u građevinarstvu je ključno u dijelu stabilnog snadbijevanja sirovinama kao i efikasnog planiranja infrastrukturnih projekata. Ovaj pristup omogućava efikasnije korišćenje resursa, smanjenje troškova transporta, kao i minimizaciju negativnih uticaja na životu sredinu, a dodatno doprinosi održivom razvoju građevinskog sektora i uklanja negativne ekonomske i ekološke posledice neadekvatnog upravljanja resursima. Donošenjem Prostornog plana Crne Gore, daće se i odgovarajuće smjernice za koncesiona područja mineralnih sirovina. Dodatno, u skladu sa Zakonom o planiranju prostora i izgradnji objekata i pratećim podzakonskim aktima koji uređuju predmetnu oblast u cilju uspostavljanja sveobuhvatne dokumentacione osnove, pokrenute su aktivnosti za uspostavljanje geoportala sa planskom dokumentacijom, kao dio ispunjavanja preduslova INSPIRE direktive i daljeg povezivanja geoportala sa Inspire geoportalom od dana pristupanja EU.

U segmentu tranzicije ka „zelenom turizmu“, akcent se daje na podsticajima za poslovanje koje karakteriše odgovoran odnos pružalaca usluga u pogledu ušteta u utrošku električne energije i vode, smanjenju korišćenja plastične ambalaže svih vrsta, adekvatnog odlaganja otpada, usklađivanja sa relevantnim eko standardima, itd. Podrška unapređenju energetske efikasnosti u hotelskoj industriji će omogućiti unapređenju kvaliteta usluga i povećane upotrebe dostupnih izvora obnovljive energije od strane hotelskih objekata primjenom novih materijala i tehnologija.

⁶⁶ https://ec.europa.eu/assets/rtd/eis/2023/ec_rtd_eis-country-profile-me.pdf

⁶⁷ Performance relative to EU in 2023, European Innovation Scoreboard 2023;

Prepoznajući značaj zelenih javnih nabavki kao važnog alata za postizanje ciljeva ekološke politike koji se odnose na klimatske promjene, korišćenje resursa i održivu potrošnju i proizvodnju, evidentno je da zelene nabavke mogu biti glavni pokretač inovacija, pružajući industriji realne podsticaje za razvoj zelenih proizvoda i usluga. Sa aspekta ekonomske koristi zelenih nabavki u smislu podsticaja industriji da uvede inovacija, promoviše zelene proizvode i ekološke tehnologije, važno je uskladiti politiku javnih nabavki kroz unapređenje zakonodavstva kako bi se obezbijedili podsticaji za domaće i zelene proizvode.

Ključna pitanja:

- Adekvatno usmjeravanje programskih aktivnosti na planu raspodjele drvne mase iz državnih šuma i očuvanje prirodnog kapitala i potreba resursno efikasne upotrebe šumskih resursa i razvoja šumarstva i drvne industrije u skladu sa ciljevima održivog razvoja. Unapređenje informacionog sistema u cilju dalje harmonizacije domaćih i EU zahtjeva, prilagođavanja metodologije i boljeg sistema kontrole praćenja proizvodnih procesa u šumarstvu putem digitalnih doznaka;
- Efikasna upotreba mineralnih sirovina za građevinsku industriju u cilju smanjenja potreba za uvozom građevinskog materijala, jačanja domaće ekonomije i stvaranja dodatnog prostora za nova radna mjesta. Za modernizaciju i unapređenje procesa prostornog planiranja ključno je uspostavljanje Geoportala sa planskom dokumentacijom, u cilju efikasnijeg i boljeg korišćenja resursa i veće transparentnosti i održivog razvoja.
- Podsticanje istraživanja, razvoja i usvajanja tehnologija u funkciji unapređenja različitih vidova turizma, kao i diverzifikacija turističke ponude u pravcu podrške razvoju održivog i zelenog turizma.
- Unapređenje poslovanja, produktivnosti i profitabilnosti u turizmu, kroz investicije u u cilju unapređenja energetske efikasnosti i smanjenja troškova koji se odnose na električnu energiju.
- Uvođenje zelenih javnih nabavki za podsticanje razvoja zelenih inovacija i praćenje Smjernica za ozelenjavanje javne uprave.

Planirane oblasti intervencija:

- Realizacija mjera podrške u okviru Programa razvoja prerade drveta i proizvodnje namještaja u cilju kontinuiranog dugoročnog snadbijevanja drvnom masom za drvoprerađivače i ostvarivanja dodatne vrijednosti kao i supstitucije uvoza ovih proizvoda. Podrška informacionog sistema planiranju održivog gazdovanja šumama, obezbjeđivače podatke za izvještaje u realnom vremenu i omogućiti dalju harmonizaciju ŠIS-a sa EU zahtjevima i standardima.
- Usvajanje i implementacija Programa razvoja građevinarstva, kao integralnog dijela procesa EU Zelene agende i integrisanja održivog razvoja Crne Gore, kroz reciklažu industrijskog otpada, odnosno tehnogenih mineralnih sirovina, ekstrakcijom rezidualnih sirovina velike ekonomske vrijednosti i/ili transformacijom u nove materijale prikladne za industrijsku upotrebu. Integrisanjem u Geoportal dodatnih podataka o lokacijama mineralnih sirovina, količini i kvalitetu sirovina kao i potencijalnim ograničenjima ili zahtjevima za eksploataciju, brže i jednostavnije će se pristupiti relevantnim informacijama o lokacijama mineralnih sirovina i procjeni njihovog potencijala za građevinske aktivnosti-
- Sprovođenje programskih mjera promocije i sticanja eko sertifikacije ("Green key", "Travelife", „EU Ecolabel“ i sl.), razvoj tzv. "zelenih" vrsta smještajnih kapaciteta, povećanje energetske efikasnosti u hotelsko-ugostiteljskoj industriji sa akcentom na energetska tranziciju ka obnovljivim izvorima energije.
- Potreba uvođenja zelenih i održivih javnih nabavki kroz podsticanje naručilaca da koriste zelene kriterijume prilikom sačinjavanja tenderske dokumentacije.

Tabela 37. Indikatori učinka OC 3.2. Jačanje industrijskih ekosistema na principima zelene tranzicije

INDIKATOR UČINKA ⁶⁸	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
Indeks održive konkurentnosti – stub ekonomska održivost (GSCI) – score and rank ⁶⁹	75 rank/180 Score 42.8 (2023)	70	65

3.3. Operativni cilj 3.3. Podsticanje daljeg razvoja cirkularnih modela poslovanja

Cirkularni model poslovanja se fokusira na kontinuirano korišćenje, ponovnu upotrebu i recikliranje resursa čime teži smanjenju otpada, efikasnijem korišćenju resursa, podržava održivost i doprinosi smanjenju negativnog uticaja na životnu sredinu.

U cilju poboljšanja opšte svijesti među proizvođačima i drugim zainteresovanim stranama o koristima cirkularne ekonomije u procesu transformacije industrijskih procesa ka održivim praksama, neophodna je implementacija mjera za upravljanje industrijskim otpadom uz poseban naglasak na rješavanje problema čvrstog otpada i bazena crvenog mulja. I pored prethodno realizovanih projekata sanacije, remedijacije i zbrinjavanja otpada, kao i obezbijeđene grant podrške za razvoj cirkularne ekonomije i dalje je prisutno nedovoljno interesovanje preduzeća za prepoznavanje značaja i benefita poslovanja po principima cirkularne ekonomije. Stvaranjem transparentnosti o vrsti i obimu otpada koji generišu preduzeća, a koji se može iskoristiti kao input za druge proizvodnje, omogućava se stvaranje industrijskih simbioza i međusektorska cirkularnost materijala u okviru različitih industrijskih ekosistema. Povezivanjem preduzeća više grana prerađivačkog sektora na način da output (otpad ili nusproizvod) jednog preduzeća postane input (sirovina, resurs) za drugo, se obezbjeđuje stvaranje industrijske simbioze, za koju su ključni elementi saradnja i sinergetski efekat kao rezultat geografske blizine učesnika simbioze.

Na planu regulatornog okvira koji podržava industrijski sektor u ostvarivanju održivog razvoja, gdje se promoviše odgovorno poslovanje i obezbjeđuje zaštita životne sredine, važna je puna implementacija Zakona o upravljanju otpadom koji predstavlja neophodan instrument za regulisanje upravljanja otpadom i u industrijskom sektoru, postavljajući standarde za prikupljanje, transport, tretman i odlaganje otpada kako bi se minimizirali negativni uticaji na životnu sredinu. Zakonom o upravljanju otpadom, postavljeni su ambiciozni ciljevi ponovne upotrebe i recikliranja otpada, kroz odvojeno prikupljanje papira, metala, plastike i stakla, te da se do 2030. godine 50% ovako prikupljenog otpada reciklira. Privredno društvo i preduzetnik koji se bavi proizvodnjom, unapređenjem, preradom, obradom, prodajom ili uvozom proizvoda (novih, korišćenih, popravljenih ili prepravljenih), koji nakon upotrebe postaju otpad obuhvaćeni su režimom proširene odgovornosti proizvođača. Dodatno, Zakon o industrijskim emisijama ima ključnu ulogu u stvaranju sigurnog i efikasnog okruženja za industrijski razvoj i postavlja standarde za izgradnju, rad i praćenje industrijskih postrojenja kako bi se obezbijedilo da poslovanje industrije bude u skladu sa zahtjevima zaštite životne sredine i zdravlja ljudi.

Okvir za integraciju cirkularnih poslovnih modela i praksi, uspostavljanjem čvrste i kontinuirane saradnje između institucionalnih aktera, poslovne i akademske zajednice realizovan je kroz HUB cirkularne ekonomije, uspostavljene od strane privredne zajednice (<https://ce-hub.me>). HUB kao jedinstveni punkt (čvorište) za cirkularne inicijative i rješenja, treba da bude centar znanja i ekspertize

⁶⁸ OECD Environmental Policy; alternativa SDG indikator ili indikator smanjenja emisija ili energetske efikasnosti u industriji

⁶⁹ <https://solability.com/download/the-global-sustainable-competitiveness-report-2023/?tmstv=1714161634>

za razmjenu naučenih lekcija, pristup domaćoj i međunarodnoj cirkularnoj praksi i iskustvima, kao i tekućim aktivnostima i događajima koji se tiču cirkularne ekonomije.

Dodatno, realizacija projekta saradnje sa Svjetskom bankom za analizu stanja i preporuke za lokalne mape puta za cirkularnu tranziciju, koji će usloviti transformaciju poslovnih modela na principima cirkularne ekonomije, efikasnog korišćenja prirodnih resursa i djelovanja u skladu sa principima održivog razvoja, doprinijeće poboljšanju ekonomske održivosti i otpornosti, uz neophodnu dalju saradnju različitih aktera privatnog i javnog sektora kroz kontinuirane obuke i programe za jačanje kapaciteta u pravcu cirkularne tranzicije.

Ključna pitanja:

- Realizacija mjera u pravcu ostvarenja ciljeva održivog razvoja i stvaranja industrijskih ekosistema koji su produktivni, odgovorni prema okolini, povećanje reciklaže i cirkularnosti u proizvodnim procesima.
- Korišćenje otpada u ponovnoj proizvodnji, ekološki prihvatljivo zbrinjavanje otpada koji sadrži PCB. Dalje potrebna primjena odgovornog pristupa upravljanju otpadom u industriji, uključujući obavezu recikliranja, smanjenje otpada i primjenu principa cirkularne ekonomije, čime se stvara okvir za unapređenje poslovnog ambijenta, podstiče inovacija i podstiče industriju na održivo poslovanje.
- Jačanje kapaciteta za primjenu koncepta cirkularne ekonomije i upravljanja otpadom i intenziviranje saradnje i umrežavanje svih relevantnih aktera, jačanje javno-privatnog dijaloga u cilju brže tranzicije ka cirkularnoj ekonomiji.
- Priprema programa industrijske simbioze gdje je potrebno identifikovati ključne grane industrije i njihove tokove otpada sa najvećim potencijalom za unapređenje konkurentnosti posredstvom industrijske simbioze (npr. sektori kao što su proizvodnja prehrambenih proizvoda, proizvodnja obojenih metala, proizvodnja čelika i ferolegura, proizvodnja cementa, građevinarstvo, proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i preparata, itd.), omogućiće dodatni podsticaj transformacije sa llinearnog na cirkularni model poslovanja i efikasno korišćenje resursa.

Planirane oblasti intervencija:

- Prepoznati ključne investicije u neophodnu infrastrukturu upravljanja otpadom u skladu sa novim državnim planom upravljanja otpadom za naredni petogodišnji period.
- Realizacija aktivnosti izgradnje infrastrukture za reciklažu, priprema otpada za ponovnu upotrebu i reciklažu, te izvoza opreme i otpada koji sadrži polihlorovane bifenile (PCB) u cilju promocije efikasnog upravljanja otpadom i podsticanja aktera u industriji na aktivno učešće u očuvanju životne sredine.
- Organizacija edukativnih programa za podizanje svijesti građana i privrede o značaju recikliranja, pravilnom razvrstavanju otpada i njegovom uticaju na životnu sredinu.
- Kontinuirano unapređenje CE HUB-a, kao otvorene informativne platforme za širenje podataka i dalje promovisanje efikasnog korišćenja resursa kroz cirkularne sisteme vrijednosti u cilju poboljšanja ekonomske održivosti i otpornosti nacionalne ekonomije.
- Kreiranje Programa kroz nekoliko komponenti kako bi se podržala saradnja među MMSP, povećala ulaganja u nova-inovativna, cirkularna poslovna rješenja i unaprijedio segment saradnje po principu javno-privatnog partnerstva koje doprinosi cirkularnoj tranziciji i ozelenjavanju privrede.

Tabela 38. Indikatori učinka OC 3.3. Podsticanje daljeg razvoja cirkularnih modela poslovanja

INDIKATOR UČINKA ⁷⁰	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
Stopa reciklaže komunalnog otpada (% ukupnog otpada) ⁷¹ - KPI 24	4,2% ⁷² (2022)	7%	10%

3.4. Operativni cilj 3.4. Unapređenje digitalne transformacije privrede

Jedan od ključnih segmenata u sprovođenju industrijske politike jeste digitalna transformacija koja doprinosi inovacijama, konkurentnosti i otvaranju novih poslovnih prilika za preduzeća u sektoru industrije. Kroz unapređenje digitalne transformacije dolazi se do poboljšanja produktivnosti i efikasnosti industrijskog sektora, omogućava se razvoj novih proizvoda, usluga i poslovnih modela kao i ostvaruje efikasnije praćenje i upravljanje lancem snabdijevanja.

Prepoznajući važnost pristupa ključnim informacionim sistemima i nesmetano funkcionisanje državne uprave i servisa za građane i privredu, i dalje su prisutni izazovi nepotpune digitalizacije određenih servisa što uslovljava nisku efikasnost i ograničenu dostupnost usluga. Mogućnosti za implementaciju novih digitalnih usluga i digitalizaciju proizvodnje na teritoriji cijele države, stvaraju se uvođenjem mreža nove generacije kroz širokopojasni pristup internetu, i ubrzo digitalizacija privrede i javne uprave, kroz uspostavljanje efikasnog i održivog integrisanog sistema pojednostavljenih elektronskih procedura za građane i privredu i uvođenje potpune elektronske registracije preduzeća.

Dodatno, u svrhu olakšanja procesa plaćanja državnih taksi i usluga koje pružaju državni i lokalni organi, realizovan je projekat informacionog sistema za elektronsku naplatu i kontrolu administrativnih taksi i naknada. Ovaj sistem integriše funkcionalnosti plaćanja, prikupljanja i evidencije usluga što značajno doprinosi unapređenju digitalne transformacije privrede. Putem NS NAT platforme objedinjene su funkcionalnosti plaćanja, prikupljanja, evidencije rasknjižavanja uplata u vezi za svim administrativnim taksama i naknadama, a građanima i privredi se omogućava elektronsko plaćanje, a takođe i drugim institucijama jednostavna integracija i unapređenje njihovih online sistema kroz programsko okruženje.

U cilju daljeg unapređenja digitalne transformacije privrede, u toku je realizacija uspostavljanja novog portala elektronske uprave kao jedinstvenog e-šaltera kojim će se putem sistema za elektronsku razmjenu podataka između registara, omogućiti efikasnije poslovanje građana i preduzeća kroz centralizovani pristup različitim uslugama i informacijama. Ovakav pristup će omogućiti institucijama da kontinuirano unapredjuju svoje online sisteme i usluge čime se podstiču inovacije i razvoj digitalnih tehnologija u društvu.

Dodatno, sprovođenje reformi potrebnih za razvoj adekvatnog poslovnog ambijenta i uključivanje u EU inicijative digitalne tranzicije relevantne za Zapadni Balkan kao što je EU4 Digital, unapređuju se aktivnosti vezane uspostavljanje e-trgovine i e-biznisa na regionalnom nivou, sa ciljem da se podstakne razmjena znanja i iskustava, promoviše digitalizacija crnogorskih preduzeća i omogući uključivanje u regionalne e-platforme i lance vrijednosti.

Prepoznata je potreba za uspostavljanjem Centra za digitalnu transformaciju privrednih subjekata, čime bi se dodatno dopinjelo ubrzanju procesa digitalne transformacije privrede i podstaklo

⁷⁰ Stopa upotrebe materijala u cirkularnoj ekonomiji (% od ukupne upotrebe materijala)-KPI 25; Trebalo bi da bude dostupan tokom godine;

⁷¹ <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=1007&pageid=64>

⁷² https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_11_60/default/table?lang=en

unapređenje saradnje i umrežavanja preduzeća, akademske zajednice i vladinih institucija radi zajedničkog promovisanja digitalnih inovacija. Kroz savjetodavnu podršku, programe i obuke Centar može pružiti potrebne vještine za efikasnu upotrebu digitalnih alata i tehnologija preduzećima i kao takav bi bio hab za razmjenu informacija i resursa, kreiranje digitalnih strategija i primjenu digitalnih rješenja.

Planirano je i kreiranje mreže tzv. Evropskih habova za digitalne inovacije u okviru programa „Digitalna Evropa“ sa ciljem unapređenja digitalne transformacije korišćenjem najsavremenije tehnologije i naprednih digitalnih vještina i njihove upotrebe u privredi.

Jedan od mehanizama podsticaja za primjenu digitalnih modela poslovanja u smislu nadogradnje prethodno realizovanih programskih aktivnosti za digitalnu transformaciju privrede je realizacija programskih aktivnosti dodjele bespovratne finansijske podrške za digitalizaciju preduzeća. Na taj način se omogućava korišćenje modernih tehnologija i načina poslovanja kako bi se postojeći biznis transformisao i prilagodio zahtjevima tržišta, čime se povećava njihova efikasnost i istovremeno unapređuju digitalne vještine zaposlenih.

Ključna pitanja:

- Unapređenje digitalizacije privrede i javne uprave za veću efikasnost i dostupnost elektronskih usluga i informacija za građane i privredu.
- Sprovođenje sistema elektronskog plaćanja fiskalnih naknada na nacionalnom i lokalnom nivou.
- Podsticanje institucionalne podrške za digitalnu transformaciju i podsticanje inovacija i uvođenje digitalnih tehnologija za preduzeća u sektoru industrije.

Planirane oblasti intervencija:

- Uspostavljanje novog portala elektronske uprave (jedinствeni e-šalter) za bolji pristup različitim elektronskim uslugama za privredu.
- Dalja upotreba sistema za elektronsko plaćanje administrativnih taksi koristeći NS-NAT (2024-2025) informacioni sistem, za pružanje usluga elektronske naplate administrativnih taksi od strane većeg broja organa državne uprave i lokalne samouprave.
- Uspostavljanje Centra za digitalnu transformaciju privrednih subjekata, habova za digitalne inovacije i implementacija programa za uvođenje digitalnih tehnologija, integracija poslovnih softvera i web rješenja i sprovođenje obuka za unapređenje digitalnih vještina.

Tabela 39. Indikatori učinka OC 3.4. Unapređenje digitalne transformacije privrede

INDIKATORUČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
DESI indeks, dimenzija digitalne javne usluge –KPI 19	5,8 (2022)	10	15
Digitalni intenzitet u MSP (po veličini preduzeća) udio – EUROSTAT) ⁷³	4,8 (2023)	5	5.2

⁷³ Digital Intensity Index, DII, [Survey on ICT usage and e-commerce in enterprises](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/isoc_e_dii/default/table?lang=en&category=isoc.isoc_e) (composite indicator), https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/isoc_e_dii/default/table?lang=en&category=isoc.isoc_e

4. STRATEŠKI CILJ 4. UNAPREĐENJE PRISTUPA JEDINSTVENOM TRŽIŠTU EU I JAČANJE REGIONALNE EKONOMSKE SARADNJE

Crna Gora se još uvijek ne može smatrati funkcionalnom tržišnom ekonomijom, što je jedan od ekonomskih kriterijuma punopravnog članstva u Evropskoj uniji i pristupanju jedinstvenom tržištu. Dinamičan postpandemijski oporavak, pod uticajem rasta privatne potrošnje i oporavka turizma, praćen i negativnim inflatornim trendovima, nije dovoljan za ubrzanje ekonomske konvergencije. Iako sektori turizma i metalurgije bilježe dobre rezultate, potrebna je dalja diverzifikacija ekonomije i smanjenje robnog deficita. Niska dodata vrijednost domaćih proizvoda, mala lokalna preduzeća i njihov nizak udio u izvozu su i dalje značajne prepreke povećanja produktivnosti i konkurentnosti lokalnih preduzeća, a samim tim i ispunjavanju ekonomskih kriterijuma članstva u EU.

U 2023. godini 74% ukupne trgovine odvija se sa EU i CEFTA zemljama (44% i 30% respektivno), što govori o visokom stepenu ekonomske integracije prema EU i regionu. Istovremeno, spoljnotrgovinski robni deficit dostigao je 46% BDP-a u 2023. godini, od čega je gotovo polovina deficita u trgovini sa EU. Crna Gora bilježi negativan saldo u trgovini robama sa svim zemljama regije (negativan saldo sa ZB5 dostiže preko 50% realizovane trgovine u 2023. godini).

EU27 ostaje glavni izvor SDI za Crnu Goru sa 30% ukupnog priliva 2023. godine, u poređenju sa 33% 2022. godine. Iz zemalja regije dolazi 17% priliva SDI u 2023. godini, od čega iz Srbije 14.6% (Srbija je pojedinačno zemlja koja ostvaruje najveći priliv SDI prema Crnoj Gori u periodu 2020-2023. godine).

Visok spoljnotrgovinski deficit ukazuje na slabu konkurentnost ekonomije, uz izražen problem dominacije proizvoda niže faze prerade na izvoznoj strani, dok na uvoznoj strani dominiraju proizvodi više faze prerade i dodate vrijednosti. U cilju smanjenja robnog deficita neophodno je jačanje sposobnosti za zamjenu uvezenih poluproizvoda i finalnih proizvoda lokalnom proizvodnjom (kreiranje ambijenta i podsticajne mjere supstitucije uvoza) i bolja promocija domaćih proizvoda, bolje korišćenje izvoznog potencijala i diverzifikacija izvoznih tržišta. Na tom planu, važan preduslov predstavlja usaglašavanje sa zahtjevima međunarodnih standarda, uz pojednostavljenje trgovinskih procedura i smanjenje troškova međunarodnog poslovanja za izvoznike.

Unapređenje poslovnog ambijenta za produbljivanje regionalne ekonomske integracije i izgradnju zajedničkog regionalnog tržišta, zasnovanog na EU pravilima će doprinijeti bržem integrisanju i pozicioniranju na mapi tržišta vidljivog globalnim investitorima koji teže smanjenju udaljenosti između tržišta EU i diverzifikaciji svojih dobavljača, stvarajući na taj način nove poslove, nudeći veći izbor po nižim cijenama za svoje potrošače. Ovakvo veće regionalno tržište će biti odskočna daska za kompanije iz Crne Gore, da se koristeći prednosti većeg tržišta Zapadnog Balkana bolje integrišu u evropske vrijednosne lance i ojačaju konkurentnost na tržištu EU i šire.

Kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU prethodno su ukinute carine za industrijske proizvode i najveći dio poljoprivrednih, dok je za svega 300 pozicija carinske tarife poljoprivrednih proizvoda, uključujući i prehrambenu industriju, ostao režim 50% aktuelne carinske stope prema trećim zemljama. Iz ugla jačanja regionalnog tržišta kroz liberalizaciju trgovine, u okviru CEFTA 2006 sporazuma postepeno su ukidane carine, prvo za industrijske, a potom i za poljoprivredne proizvode, i u daljoj liberalizaciji trgovine, fokus je na necarinskim barijerama trgovini, afirmaciji četiri ekonomske slobode, kreiranju regionalne investicione oblasti, regionalne digitalne oblasti i regionalne industrijske i inovacione oblasti, koje su u okviru Berlinskog procesa podržane Akcionim planom za zajedničko regionalno tržište 2021-2024. godine. Ključna postignuća bilježe se u zaključenju 4 ugovora o mobilnosti radne snage i priznavanju visokoškolskih diploma državnih univerziteta, besplatnim

uslugama rominga u regiji, uspostavljanju zelenih i plavih koridora za olakšanu trgovinu strateškim robama, značajnom skraćanju prosječnog vremena čekanja na graničnim prelazima, i dr. U okviru CEFTA 2006 sporazuma i Akcionog plana za zajedničkog regionalno tržište, u toku su brojne aktivnosti. Čak 82 ovlaštena privredna subjekta stekla su AEO/C i AEOS licence do kraja 2023. godine, što je pretpostavka za dalje skraćanje vremena carinskih procedura u regionalnoj trgovini.

U sklopu aktivnosti platnog prometa realizovane su brojne aktivnosti na pripremi aplikacije za proširenje **SEPA** geografskog područja na Crnu Goru i zvanično podnošenje Evropskom Savjetu za plaćanja (EPC).

U skladu sa Novim planom rasta za Zapadni Balkan, i promovisana dva ključna cilja ekonomske integracije: Jačanje ekonomske integracije s jedinstvenim tržištem EU, što podrazumijeva usaglašavanje s pravilima jedinstvenog tržišta i Podsticanje ekonomske integracije zemalja regije putem zajedničkog regionalnog tržišta, koji takođe treba da se temelji na pravilima i standardima EU. Dodatna sredstva će doprinijeti da se obezbijede značajna dodatna sredstva za zajednički definisane ciljeve kroz Instrument reformi i rasta.

Sa aspekta produblјivanja regionalne ekonomske integracije, mjerama će se prevazići ograničenja veličine tržišta pojedinih zemalja regije i fragmentiranost, kako bi preduzeća u regiji bila konkurentnija i omogućila privlačenje SDI i zadržala radna snaga, a jačanjem regionalnog tržišta, primjenom EU standarda, približavanje regiona jedinstvenom tržištu Unije.

Ključna pitanja:

- Razrada mjera za približavanje jedinstvenom tržištu EU (slobodan protok roba, slobodno pružanje usluga, mobilnost radnika, pristup jedinstvenom evropskom sistemu plaćanja (SEPA), olakšavanje drumskog transporta, integracija i dekarbonizacija tržišta energije, pristup jedinstvenom digitalnom tržištu Unije i integracija u industrijske lance vrijednosti);
- Pregovaranje dodatnih mogućnosti produblјivanja saradnje unutar CEFTA sporazuma i prevazilaženje problema potpisivanja usaglašenih odluka, kako bi iste mogle proizvoditi pozitivne efekte na olakšavanje trgovine i ekonomsku saradnju u regiji.
- Okončanje usklađivanja propisa i ispunjavanje postavljenih zahtjeva EU po pitanju ispunjenja dodatnih kriterijuma za pristupanje Crne Gore jedinstvenom platnom sistemu EU (SEPA) odnosno jedinstvenom platnom području u eurima.
- Mapiranje ključnih necarinskih barijera trgovini (NTM) u procesu integracija i realizacije Akcionog plana za zajedničko regionalno tržište CEFTA do 2024. godine, i određenje u procesu dalje trgovinske liberalizacije unutar AP CRM 2025-2028.
- Efikasna upotreba instrumenata pretpristupne podrške i EU programa u oblasti pristupa jedinstvenom tržištu EU i dalje potrebne harmonizacije u oblastima slobodnog protoka roba, usluga, rada i kapitala, u cilju jačanja administrativnih kapaciteta i ulaganja u neophodnu infrastrukturu za ostvarenje navedenih ciljeva.

Strateški cilj 4.	UNAPREĐENJE PRISTUPA JEDINSTVENOM TRŽIŠTU EU I JAČANJE REGIONALNE EKONOMSKE SARADNJE
Operativni cilj 4.1.	Unapređenje ambijenta za brži pristup jedinstvenom tržištu EU i jačanje ekonomske saradnje i trgovine u regionu
Operativni cilj 4.2.	Jačanje izvoznih sposobnosti preduzeća i uključivanje u otporne lance snadbijevanja

Realizacija strateškog cilja treba da doprinese ostvarenju pozitivnih efekata na jačanju izvoznih sposobnosti u cilju rasta konkurentnosti crnogorskih preduzeća u procesu pristupanja jedinstvenom tržištu EU, kao i jačanju regionalne ekonomske saradnje i trgovine, koji će se pratiti stepenom ostvarenosti sljedećih indikatora uticaja/uspjeha.

Tabela 40. Indikatori uspjeha SC 4. UNAPREĐENJE PRISTUPA JEDINSTVENOM TRŽIŠTU EU I JAČANJE REGIONALNE EKONOMSKE SARADNJE

INDIKATOR UTICAJA	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
Integracija sa jedinstvenim tržištem EU (izvoz B, C, D i E u apsolutnom iznosu) KPI 26 ili 27	667,489,420.47 €	15% (u odnosu na 2023)	25% (u odnosu na 2023)
Indikator industrijskog povjerenja ME-INDU ⁷⁴ , godišnji prosjek (EC, DG EcFin), KPI 11	5.4 (2023)	5.5	6

4.1. Operativni cilj 4.1. Unapređenje ambijenta za brži pristup jedinstvenom tržištu EU i jačanje ekonomske saradnje i trgovine u regionu

Trgovinske olakšice kao skup mehanizama za pojednostavljenje, usklađivanje i standardizaciju procesa izvoza i uvoza omogućavaju pojednostavljeno prekogranično kretanje roba i usluga. Na tom planu se preduzimaju brojne aktivnosti za obezbjeđivanje poštovanja carinskih propisa od strane svih uključenih aktera, obezbjeđivanje bezbjednosti i sigurnosti protoka roba preko granice i za trgovinske olakšice kroz pružanje pogodnosti privrednim subjektima, u skladu sa propisima.

Polazeći od ostvarenih rezultata kroz primjenu Strategije trgovinskih olakšica 2018-2022., i drugih referentnih strateških dokumenata i analiza, kao i novih izazova reformske agende i procesa evropskih integracija, u toku je priprema Programa trgovinskih olakšica i implementacije programa ovlašćenih privrednih subjekata (OPS). Program trgovinskih olakšica će dalje doprinijeti povećanju efikasnosti i pojednostavljenju procedura u oblasti trgovinskih olakšica, kreiranjem okvira za sistemsko rješavanje identifikovanih barijera u ovoj oblasti. Donošenjem Programa će se obezbijediti jedinstveni pristup obavezama iz Sporazuma o trgovinskim olakšicama WTO, CEFTA Dodatnog protokola 5, kao i zahtjevima u odnosu na barijere u spoljnoj trgovini identifikovane od strane privatnog sektora, sa akcentom na izazovima u trgovini, digitalnoj transformaciji i već preuzetim međunarodnim obavezama.

Kroz već uspostavljen koncept ovlašćenog privrednog subjekta (AEO/OPS) koji čini trgovinu sigurnijom, bržom i efikasnijom, smanjujući troškove i vrijeme provedeno na graničnim prelazima i obezbjeđujući da proizvodi i usluge brže stignu do potrošača, u velikoj mjeri je omogućena saradnja sa carinskim organima privrednih subjekata koji su sipunili širok spektar kriterijuma, u cilju ostvarenja sigurnosti lanca snadbijevanja. U Crnoj Gori do kraja 2023. godine su dodijeljena 4 AEO statusa, a u toku je procedura dodjeljivanja više dodatnih AEO statusa. Međusobno priznavanje AEO programa u CEFTA-i je trenutno jedan od ključnih prioriteta CEFTA Sekretarijata (validacija AEO programa). Više CEFTA strana je podnijelo zahtjeve za otpočinjanje procesa ocjene usaglašenosti njihovih programa sa odgovarajućim odredbama CEFTA sporazuma i EU propisa, među kojima je i Crna Gora.

Na planu kreiranja povoljnijeg ambijenta za trgovinu i pojednostavljenje trgovinskih procedura i smanjenja tehničkih barijera trgovini, u 2024. godini treba da počne i primjena Novog kompjuterizovanog tranzitnog sistema (NCTS), dok se pristupanju Konvenciji o zajedničkom tranzitnom postupku i Konvenciji o olakšicama u trgovini robom očekuje 2025. godine.

⁷⁴ Industrial confidence indicator, ME-INDU, https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-forecast-and-surveys/business-and-consumer-surveys/download-business-and-consumer-survey-data/time-series_en

Izmjenom Protokola 3 SSP-a (Pravila porijekla), na kojima se radi, biće omogućeno stvaranje uslova za primjenu tzv. propusnosti između trenutnih PEM pravila i Tranzicionih pravila, čime će se privreda staviti u povoljniji položaj. Nadalje, novim carinskim zakonodavstvom, radi primjene Opšte šeme preferencijala (GSP) Crne Gore, propisano je uspostavljanje elektronskog sistema registrovanih izvoznika (REX sistem) čiji početak funkcionisanja je planiran početkom 2026. godine. Vršiti se kontinuirana nadogradnja elektronske baze podataka carinskih i spoljnotrgovinskih propisa TARICG.

U segmentu infrastrukture kvaliteta, u koordinaciji MER potrebno je nastaviti harmonizaciju tehničkih propisa i standarda u skladu sa budućim izmjenama EU acquis, kao i dalje postupanje prema industrijskom sektoru u pogledu pravovremenih informacija, mišljenja i sl.

Ključna pitanja:

- Podsticanje saradnje i umrežavanje među privrednim komorama zemalja regiona, kroz uspostavljeni WB6 Investicioni forum privrednih komora;
- Nastavljanje procesa pojednostavljenja carinskih procedura pri izvozu za crnogorske firme kroz sticanje OPS statusa (ovlašćeni privredni subjekat), ubrzavanje procedura koje su u toku i saradnja sa CEFTA Sekretarijatom za njihovo priznavanje;
- Operacionalizacija i omogućavanje međusobnog priznavanje ovlašćenih privrednih subjekata među zemljama regiona;
- Zaključenje pregovora oko dodatnog protokola 7 uz CEFTA 2006 sporazum, čime se će ostvariti napredak u uspostavljanju i operacionalizaciji efikasnijeg mehanizma za mirno rješavanje trgovinskih sporova između CEFTA strana (DSM mehanizam) u skladu sa WTO standardima.

- Planirane oblasti intervencija:
 - Povećanje transparentnosti tako što će se relevantne informacije vezane za režim spoljne trgovine i carinske postupke učiniti dostupnim javnosti putem digitalnih platformi; isticanje specifičnih zahtjeva kojih proizvođači, izvoznici i trgovci treba da budu svjesni kada se bave trgovinom unutar CEFTA i sa EU.
 - Uvođenje procedure za napredno elektronsko dostavljanje podataka i obradu informacija i dokumentacije prije fizičkog dolaska robe (uvođenje sistema jednog prozora u carinskom i inspekcijskom postupku i dostizanje najvećeg mogućeg nivoa tzv. bespapirne carine);
 - Razvijanje procedure za elektronsko plaćanje svih uvoznih i izvoznih dažbina, poreza, taksi i naknada, uz elektronsko dostavljanje dokaza koji podržavaju ove transakcije. Podsticanje usvajanja standardizovanih sistema plaćanja i digitalnih rješenja za racionalizaciju finansijskih procesa.
 - Obezbijediti programe obuke i izgradnje kapaciteta za carinske službenike i relevantne regulatorne agencije kako bi se obezbijedila dosljedna i efikasna primjena NTM-a i podržala preduzeća u razumijevanju i pridržavanju NTM-a kroz radionice i obrazovne inicijative.
 - Uključiti predstavnike privatnog sektora i industrijskih udruženja u diskusije i procese donošenja odluka u vezi sa carinskom i spoljnotrgovinskom politikom i NTM.

Tabela 41. Indikatori učinka OC 4.1. Unapređenje ambijenta za brži pristup jedinstvenom tržištu EU i jačanje ekonomske saradnje i trgovine u regionu

INDIKATOR UČINKA	POČETNA VRIJEDNOST 2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
Skraćenje prosječnog vremena otpuštanja robe, izvoz, procedure na terminalu (Svjetska banka)	1 sat 58 min (2021)	-5% (u odnosu na 2021)	-10% (u odnosu na 2021)

OECD Trade Facilitation Indicator (score) ⁷⁵	1.35 (2022)	1.40	1.45
---	----------------	------	------

4.2. Operativni cilj 4.2. Jačanje izvoznih sposobnosti preduzeća i uključivanje u otporne lance snadbijevanja

Za dalje unapređenje i podsticanje snažnijeg pristupa i boljeg pozicioniranja na jedinstvenom tržištu i rast njihove konkurentnosti, veoma je važno jačanje izvoznih performansi i uključivanje u globalne lance vrijednosti. Uz intenzivne napore za podsticanje inovativnosti u privredi, neophodna je dodatna programska podrška i sveobuhvatniji sistemski pristup u podršci izvozu, koji doprinose stvaranju ambijenta u kom se preduzeća razvojem novih ili unapređenjem postojećih proizvoda i primjenom neophodnih standarda, pripremaju za izvoz na ciljano regionalno ili tržište EU.

U novijim istraživanjima OECD-a76, GIZ-a77 i Investicionog foruma privrednih komora regije78, kao ključna ograničenja snažnijeg izvoza preduzeća, navode se dugi i složeni carinski postupci iz ugla MSP, izuzetno oštra konkurencija/nedovoljna konkurentnost, visoki troškovi izvoza (finansijska opterećenja povezana sa taksama, porezima i logističkim troškovima nastalim tokom procesa izvoza), pitanja koja se odnose na zahtjeve za bezbjednost proizvoda koji se primenjuju u sanitarnim i fitosanitarnim mjerama i tehničke barijere u trgovini, kao i brojne proceduralne prepreke tj. prakse i načini sprovođenja zvaničnih mjera. Neophodno je dalje periodično sprovoditi istraživanja poslovnog ambijenta iz ugla privrednih subjekata sa potencijalom izvoza, kako bi se blagovremeno prepoznale ključne barijere trgovini i definisale targetirane mjere.

Istovremeno neophodno je definisati dalje pravce politike razvoj klastera i sagledati mogućnosti njihovog razvoja u skladu sa prioritetima pametne specijalizacije i saradnje sa naučnoistraživačkim institucijama i obezbijediti programsku podršku za poslovnu organizovanost u klastere, uključenosti u lance dobavljača i lance vrijednosti, čime se doprinosi stvaranju dodate vrijednosti kroz proizvodnju i druge procese.

Značajna podrška izvozno orijentisanim preduzećima se očekuje kroz razvoj specifičnih finansijskih instrumenata Investiciono-razvojnog fonda, posebno u segmentu osiguranja izvoznih kredita od netržišnih rizika kao i drugih poslova kojima je svrha podsticanje crnogorskog izvoza i internacionalizacija crnogorske privrede. Obavljanjem poslova osiguranja izvoza, Investiciono – razvojni fond Crne Gore bi preuzeo ulogu izvozno - kreditne agencije, u ime i za račun države, kao instrumenta kojim država podstiče izvoz i internacionalizaciju domaćih privrednih subjekata. Investiciono - razvojni fond Crne Gore bi obavljao poslove osiguranja izvoza i reosiguranja za sve poslove koji doprinose podsticanju konkurentnosti i internacionalizaciji privrednih izvozno orjentisanih subjekata u Crnoj Gori, a naročito: osiguranje kratkoročnih izvoznih potraživanja od netržišnih rizika, osiguranje srednjoročno – dugoročnih izvoznih kredita od netržišnih rizika, davanje u reosiguranje dio rizika na privatno tržište reosiguranja ili kod drugih izvozno – kreditnih agencija u cilju podjele i disperzije rizika, kao i preuzimanje reosiguranja kratkoročnih izvoznih potraživanja i srednjoročno – dugoročnih izvoznih kredita od privatnih kreditnih osiguravača ili drugih kreditno izvoznih agencija. Takođe, i transformacija u Razvojnu banku bi dovela do efikasnog korišćenja ovih finansijskih instrumenata.

⁷⁵ <https://compareyourcountry.org/trade-facilitation>

⁷⁶ OECD TFI 2022, Country Analysis; <https://www.oecd.org/regreform/facilitation/indicators.htm>; OECD, Montenegro, TF Performance 2022, <https://www.compareyourcountry.org/trade-facilitation/en/1/MNE/MNE/default#>

⁷⁷ GIZ-ORF (2024). Draft Report on Non-Tariff Measures in CEFTA, March 2024,

⁷⁸ <https://www.wb6cif.eu/resources/>

Dodatno, biće omogućeno obezbjeđenje usluga podrške za zaštitu prava intelektualne svojine tzv. prethodne dijagnoze intelektualne svojine konkretnog privrednog subjekta kako bi se stekao uvid u prednosti i slabosti tržišnog položaja, s obzirom na faktore povezane sa intelektualnom svojinom.

U cilju dalje internacionalizacije i olakšanog pristupa novim tržištima, kao uspješan nastavak EU inicijative koja je u prethodnom periodu sprovedena kroz COSME, pridruživanjem novom strateškom i integrisanom pristupu kroz Program jedinstvenog tržišta - SMP, malim i srednjim preduzećima je omogućeno da u potpunosti iskoristi funkcionalno jedinstveno tržište, fokusirajući se na jačanje konkurentnosti poslovanja kroz kombinaciju prilika za pronalaženje partnera, savjeta i uspostavljanja novih pouzdanih poslovnih partnerstava. Dodatni doprinos podršci internacionalizaciji koja se sprovodi aktivnostima Evropske mreže preduzetništva (EEN) pružanjem praktičnih informacija i pomoći MSP, sa ciljem lakšeg pronalaženja poslovnih partnera i uspostavljanja poslovne saradnje, pružanja informacija o zakonodavstvu i poslovnim regulativama u EU, programima podrške. Pristup informacijama o finansijskim instrumentima i podršci za inovacije MMSP omogućen je putem platforme FINNO -Access2Finance and Innovation.

Takođe, članstvom Crne Gore u Sjeverno-atlantskom savezu, mogućnosti za jačanje konkurentnosti i internacionalizaciju naših preduzeća kroz nastup na NATO tržištu su dodatno proširene kroz unapređenje preduslova za učešće po NATO standardima, kroz dodjelu NATO entitetskog koda (NCAGE) za pravne subjekte iz Crne Gore, i NATO skladišnog broja (NSN) za autentične proizvode crnogorskih kompanija. Dodatno, imajući u vidu značaj javnih nabavki za potrebe sistema NATO kao naručioca, odnosno benefite po crnogorsku privredu, PKCG realizuje aktivnosti na stvaranju pretpostavki i uslova koje će obezbijediti mogućnost za učešće privrednih subjekata u nabavkama. Obezbjedeње savjetodavne podrške preduzećima za učešće na NATO tenderima u narednom periodu biće podržano organizacijom okruglih stolova, savjetovanja i kampanje promocije u okviru crnogorske privrede.

Sa aspekta značaja i izvoznog potencijala drvne industrije, plasiranje domaćih proizvoda na tržište EU predviđa uslov da ti proizvodi moraju biti kontrolisanog porijekla uz striktnu primjenu Uredbe EU o deforestaciji, koja utvrđuje obaveze operatera koji po prvi put stavljaju drvo i proizvode od drveta na tržište EU, kao i obaveze trgovaca i uspostavlja osnov za efikasnu borbu protiv bespravne sječe šuma i bespravne trgovine drvetom, u skladu sa EU pravilima. Dodatno, sertifikovanjem šuma po međunarodno priznatom standardu omogućava se smanjivanje odnosno ublažavanje rizika od nezakonite sječe i ulaska drveta nezakonitog porijekla u pripadajući lanac snabdijevanja, od strane određenog dobavljača, i u krajnjem sertifikovanje proizvoda od drveta koji se mogu plasirati na tržište EU. Takođe, klstersko povezivanje na (inter)nacionalnom nivou i uspostavljanje izvoznog klastera za finalne proizvode i investicije u drvnoj industriji, je prepoznato kao veoma važan segment dodatnom jačanju i podsticanju izvoza ove industrijske grane.

Ključna pitanja:

- Sprovođenje sveobuhvatnijeg sistemskog pristupa za unapređenje izvoznih sposobnosti i podrške izvozu, razvojem i implementacijom programske podrške izvozu i specifičnih finansijskih instrumenata, regulisanje oblasti osiguranja izvoznih kredita od netržišnih rizika.
- Unapređenje internacionalizacije preduzeća korišćenjem mogućnosti SMP programa, pružanje informacija i savjetodavnih usluga i uspostavljanje poslovnih partnerstava putem EEN mreže kao ključnog instrumenta za podizanje konkurentnosti MMSP kroz mehanizme međunarodne poslovne mreže i saradnje sa novim komercijalnim, tehnološkim ili istraživačkim partnerima.
- Uključivanje u industrijske lance vrijednosti odnosno lance snabdijevanja i razvoj strateških partnerstava za sigurnost snabdijevanja u skladu sa inicijativama Novog plana rasta za Zapadni Balkan.

- Obezbjedenje savjetodavne podrške preduzećima na polju kodifikacije sa ciljem stvaranja preduslova za učešće na NATO tržištu.
- Sertifikacija šumskih proizvoda za obezbjeđenje sistema za kontrolu i upravljanje prevarama i korupcijom, održivo upravljanje šumama, kako bi se zadovoljile ekonomske, ekološke i društvene potrebe.

Planirane oblasti intervencija:

- Kreiranje specifičnih finansijskih instrumenata u segmentu osiguranja izvoznih kredita od netržišnih rizika posredstvom transformacije IRFCG i obavljanja uloge izvozno - kreditne agencije za poslove osiguranja izvoza i dodjela bespovratne podrške za izvoznih kapaciteta MMSP preduzeća koja imaju prepoznate potencijale za izvoz i izvozno poslovanje.
- Intenziviranje aktivnosti za uspješno sprovođenje SMP - Program jedinstvenog tržišta u cilju što veće iskorišćenosti mogućnosti u domenu aktuelnih inicijativa održivosti, energetske efikasnosti, digitalizacije.
- Promovisati koncept klastera u okviru prioriteta pametne specijalizacije.
- Realizacija aktivnosti dalje dodjele NATO entitetskog koda (NCAGE) i NATO skladišnog broja (NSN) i obezbjeđenje savjetodavne podrške za učešće na NATO tržištu organizacijom okruglih stolova, info dana, prezentacija i direktne komunikacije sa preduzećima.
- Donošenje Zakona o prometu drveta i proizvoda od drveta u cilju transponovanja odredbi EUDR i sticanje primarnih uslova za ulazak proizvoda od drveta iz Crne Gore na tržišta EU. Pokrenuti postupak dobijanja sertifikata za održivo gazdovanje šumama po FSC metodologiji.

Tabela 42 . Indikatori učinka OC 4.2. Jačanje izvoznih sposobnosti preduzeća i uključivanje u otporne lance snadbijevanja

INDIKATORUČINKA	POČETNA VRIJEDNOST2023	CILJNA VRIJEDNOST 2026	CILJNA VRIJEDNOST 2028
Izvoz na tržište EU 27 u odnosu na ukupni izvoz roba (Monstat)	243.459 mil € (35% ukupnog izvoza)	5% (u odnosu na 2023)	10% (u odnosu na 2023)
Izvoz na tržište WB5 u odnosu na ukupni izvoz (Monstat)	326.66 mil € ⁷⁹ (48% ukupnog izvoza)	10% (u odnosu na 2023)	15% (u odnosu na 2023)

⁷⁹ 48% ukupnog izvoza u 2023.

IV. IMPLEMENTACIJA INDUSTRIJSKE POLITIKE 2024-2028. GODINE

Sprovođenje Industrijske politike odlikuje kompleksnost i višedimenzionalnost, koja uslovljava strogo poštovanje principa podjele nadležnosti između resornih institucija i njihovu kontinuiranu koordinaciju. Takođe, proces implementacije podrazumijeva i proces stalnog dijaloga i saradnje javnog sa privatnim sektorom, akademskom zajednicom i konsultovanje zainteresovane stručne javnosti.

Upravljanje implementacijom politike zahtjeva obezbjeđivanje principa „mainstreaming“-a (uključivanja) Industrijske politike sa drugim relevantnim politikama, odnosno institucijama koje imaju nadležnost nad implementacijom pojedinih segmenata industrijske politike. Za efikasnu i efektivnu implementaciju politike, u ključna usmjerenja spadaju:

- **Značaj industrije:** Industrija mora biti u fokusu implementacije relevantnih politika u procesu pristupanja EU;
- **Pravac Industrijske politike:** Integrativna Industrijska politika je u tijesnoj vezi sa nacionalnim i politikama EU u čijem je fokusu konkurentnost privrede i industrije;
- **Interna i eksterna koordinacija i saradnja i koherentnost:** Potreba da se implementacija Industrijske politike u kontinuitetu odvija u sklopu sinergije sa krovnim strateškim dokumentima (Program ekonomskih reformi, Strategija pametne specijalizacije, Reformska agenda Crne Gore), kao i koordinacije između Crne Gore i Evropske komisije;
- **Industrijska tranzicija:** Utvrđivanje programskih mjera i instrumenata politike usmjerenih ka inovativnosti i tehnološkom razvoju industrije i podsticanju razvoja energetske i digitalne tranzicije i otpornosti industrije kao i kreiranju novih sektora sa potencijalom rasta, poštujući principe pametnog i održivog razvoja;
- **Povezanost:** Industrijska politika treba da podrži razvoj međusobno povezanih sektora koji doprinose jačanju konkurentnosti industrije, kao što su saobraćaj, informaciono-komunikacione tehnologije, građevinarstvo i turizam.

Aktivnosti u procesu sprovođenja Industrijske politike 2024-2028. godine, u prvoj godini donošenja i implementacije, biće realizovane i praćene kroz jednogodišnji Akcioni plan, koji čini sastavni dio ovog dokumenta, i dva dvogodišnja akciona plana za period 2025-2026. i 2027-2028. godine.

1. Koordinaciona struktura za izradu i implementaciju Industrijske politike

Industrijska politika je horizontalna i višedimenzionalna i sa tog aspekta postoji obaveza da jedno ministarstvo preuzme sveukupnu odgovornost za politiku, a potpuna i efikasna implementacija politike zahtijeva efikasnu saradnju više ministarstava i institucija. U tom smislu je tokom cijelog procesa implementacije, monitoringa i evaluacije Industrijske politike, ključna uloga Ministarstva ekonomskog razvoja za koordinaciju implementacije Industrijske politike i saradnje sa nadležnim ministarstvima, institucijama, odnosno uspostavljanje principa usmjeravanja industrijske politike u druge relevantne politike i obezbjeđenja relevantnosti, interne i eksterne koherentnosti politike i praćenja efektivnosti, efikasnosti i uticaja.

Imajući u vidu sveobuhvatnost cjelokupnog procesa, u fazi kreiranja i implementacije mjera i aktivnosti Industrijske politike 2024-2028. godine i pratećih Akcionih planova, sve aktivnosti se koordiniraju po modelu prethodno uspostavljene i veoma funkcionalne strukture **Koordinacionog tijela za izradu i implementaciju Industrijske politike na dva nivoa- upravljačka i operativna struktura**. U tom kontekstu, zadatak Koordinacionog tijela na upravljačkom nivou je da rukovodi, organizuje i koordinira cjelokupnim procesom implementacije i monitoringa realizacije aktivnosti utvrđenih Industrijskom politikom, dok je zadatak strukture na operativnom nivou da predlaže aktivnosti, priprema sve potrebne informacije o procesu sprovođenja utvrđenih operativnih ciljeva i aktivnosti, ostvarenim rezultatima, izazovima u sprovođenju kao i predlozima za dalje unapređenje Industrijske politike.

Zadaci Koordinacionog tijela shodno preporukama iz evaluacionog izvještaja prošireni su na pripremu periodičnih izvještaja o realizaciji aktivnosti po principu ranog upozorenja za aktivnosti koje se ne odvijaju u skladu sa utvrđenom dinamikom.

U zaduženju Koordinacionog tijela je kontinuirano usklađivanje sa inoviranim okvirom Industrijske politike EU, i obezbjeđenje unutarministarske i međuministarske saradnje na tehničkom i političkom nivou radi dosljednosti između različitih nacionalnih ključnih strategija i programa.

Uloga Koordinacionog tijela je naročito važna na planu jačanja participativnog konsultativnog procesa kroz organizovanje odgovarajućih dodatnih oblika konsultacija javnog i privatnog sektora, uspostavljanje platforme za dijalog sa predstavnicima privrede u prioritetnim sektorima u cilju prikupljanja neophodnih inputa za usmjerenje Industrijske politike u skladu sa njihovim potrebama, kao i tematskog uključivanja predstavnika naučno-istraživačkih institucija i NVO sektora. Razmatranje relevantnih izvještaja o sprovođenju i predloga za unapređenje strateških krovnih dokumenata i drugih relevantnih dokumenata i politika na nivou svih resornih institucija koje imaju značajan uticaj na razvoj Industrijske politike sprovodi se u međusobnoj interakciji aktivnosti Koordinacionog tijela sa Savjetom za konkurentnost i Savjetom za inovacije i pametnu specijalizaciju.

Sa aspekta kompleksnosti implementacije Industrijske politike, funkcionisanje međuresorskog Koordinacionog tijela obezbjeđenjem efikasne koordinacije na kreiranju i implementaciji svih utvrđenih aktivnosti, potrebne interakcije i uvezanosti ključnih sektorskih oblasti i politika, treba da doprinese ostvarenju očekivanih rezultata implementacije Industrijske politike Crne Gore, u kontekstu ispunjenja preporuka iz Izvještaja Evropske komisije o Crnoj Gori i ujedno stvaranja preduslova za privremeno zatvaranje pregovaračkog Poglavlja 20. Preduzetništvo i industrijska politika.

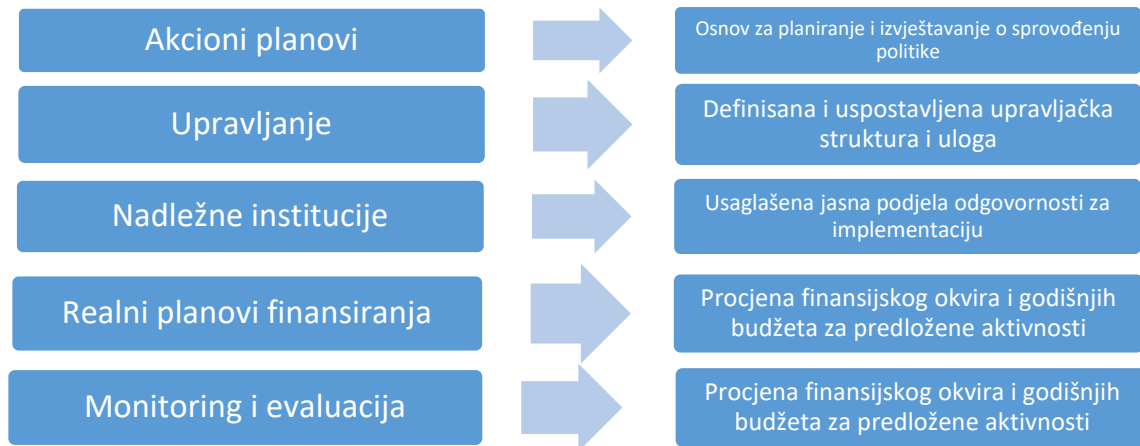
Drugi važan institut koordinacije i praćenja sprovođenja IP jesu sve institucije uključene u rad **Radne grupe za pregovaračko poglavlje 20. Preduzetništvo i industrijska politika.**

2. Monitoring i evaluacija

Osnov za praćenje sprovođenja i odgovarajućeg izvještavanja o sprovođenju Industrijske politike 2024-2028. godine čine dvogodišnji/jednogodišnji akcioni planovi sa utvrđenim strateškim i operativnim ciljevima čije se ostvarenje mjeri odgovarajućim indikatorima uticaja/učinka i rezultata. U okviru svakog strateškog cilja definisani su operativni ciljevi i aktivnosti čija realizacija treba da doprinese ostvarivanju ciljeva u srednjem roku. Svaki operativni cilj dalje se razrađuje kroz aktivnosti, koje imaju definisan opis djelovanja, nadležnu instituciju, period sprovođenja, indikator rezultata, planirana i stvarno utrošena sredstva za sprovođenje određene aktivnosti, kao i izvor finansiranja za istu, sa utvrđenim preporukama za naredni period realizacije.

U procesu monitoringa implementacije Industrijske politike 2024-2028. godine i uloge Ministarstva ekonomskog razvoja, zaduženog za koordinaciju praćenja implementacije i efekata Industrijske politike, kreiran je mehanizam monitoringa, koji se koristi u okviru Koordinacionog tijela za izradu i implementaciju na operativnom nivou, za redovno godišnje prikupljanje, objedinjavanje, analizu i izvještavanje o sprovođenju godišnjeg/dvogodišnjeg Akcionog plana. Nadležne institucije za svaku pojedinačnu aktivnost dostavljaju godišnje Izvještaje Ministarstvu ekonomskog razvoja o realizaciji aktivnosti iz svoje nadležnosti, koje blagovremenim praćenjem omogućava da se identifikuje ostvareni napredak i sprovede analiza problema i prepreka koje mogu nastati u procesu sprovođenja i predložiti korektivne mjere.

Grafik 12. Ključni elementi implementacije Industrijske politike:

Uspostavljen je efikasan sistem monitoringa i evaluacije implementacije zasnovan na sistemu ranog upozorenja, a zadaci koji će se sprovesti su: Redovna evaluacija i praćenje svih operativnih ciljeva, aktivnosti i indikatora i primjena sistema ranog upozorenja realizacije; Srednjoročna i ex-post evaluacija politike; Evaluacija implementacije pojedinačnih instrumenata programske podrške; Unapređenje potrebnog statističkog praćenja u skladu sa EU okvirom ključnih indikatora Industrijske politike; Anketiranje korisnika/ca programa i prilagođavanje programa u odnosu na potrebe korisnika/ca.

Koordinaciono tijelo za izradu i implementaciju na upravljačkom nivou, kao tijelo odgovorno za obavljanje cjelokupnog procesa monitoringa, razmatra i usvaja Akcione planove i godišnje izvještaje o ostvarenosti Akcionog plana Industrijske politike, sa predlozima za realizaciju u narednom periodu. Po ustaljenoj metodologiji, nakon usvajanja od strane Vlade Crne Gore izvještaji o monitoringu dostupni su na internet stranici Ministarstva ekonomskog razvoja www.gov.me/mek. Pored godišnjih izvještaja o sprovođenju Akcionog plana, biće pripremljen i završni izvještaj po isteku vremenskog roka važenja strateškog dokumenta.

U cilju obezbjeđenja neophodnog kontinuiteta u sprovođenju politike, u završnoj godini implementacije, biće sprovedena eksterna evaluacija koja će sadržati analizu implementacije, kao naučene lekcije, najbolju praksu, zaključke i preporuke u procesu izrade politike u periodu implementacije narednog dokumenta. Za angažovanje eksterne ekspertize za pripremu evaluacije dokumenta, uz obezbjeđenje sredstava iz nacionalnog budžeta, alternativno donatorskih sredstava, odgovorno je Ministarstvo. Takođe, u funkciji jačanja kapaciteta Direkcije za industrijsku politiku i razvoj u budžetu Ministarstva/donatorskih projekata biće predviđena potrebna sredstva.

Ocjena uspješnosti realizacije Industrijske politike, pored informacija iz izvještaja o ostvarivanju Akcionog plana, oslanja se na zvanične statističke podatke i podatke sadržane u međunarodnim izvještajima. U cilju jačanja analitičkih kapaciteta za ocjenu uspješnosti ostvarivanja politike i njenog poređenja sa adekvatnim ostvarenim rezultatima u drugim zemljama i na nivou EU, potrebno je kontinuirano usklađivanje indikatora praćenja realizacije Industrijske politike sa indikatorima EU Industrijske politike koje donosi i ažurira EK. Na tom planu je potrebna kontinuirana saradnja nosilaca implementacije Industrijske politike sa nadležnim statističkom upravom i dalje jačanje administrativnih kapaciteta za proizvodnju i analitiku statističkih pokazatelja/indikatora potrebnih za ocjenu progressa implementacije i međunarodno poređenje.

3. Finansijski okvir

Finansijski okvir za implementaciju Industrijske politike 2024-2028. godine definiše finansijska sredstva za implementaciju politike u okviru Akcionog plana za 2024. godinu koji obuhvata aktivnosti koje se realizuju unutar četiri strateška cilja i 13 operativnih ciljeva, kao i indikativni budžet za implementaciju dva dvogodišnja Akciona plana 2025-2026. i 2027-2028. godinu, uključujući sredstva iz Nacionalnog budžeta, Javnog sektora, Privatnog sektora, IPA i Donatorskih sredstava.

Tabela 43. Finansijski okvir Akcionog plana Industrijske politike za 2024. godinu

Aktivnosti	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti u 2024	Izvor finansiranja				
		Nacionalni budžet	Javni sektor	IPA	Donatori	Privatni sektor
SC 1	UNAPREĐENJE AMBIJENTA ZA DIGITALNU I ZELENU TRANZICIJU INDUSTRIJE					
OC 1.1	Razvoj i unapređenje digitalne infrastrukture					
OC 1.2	Podsticanje energetske tranzicije i otpornosti u industriji					
OC 1.3	Jačanje obrazovanja i vještina za tehnološki razvoj industrije					
OC 1.4	Unapređenje poslovnog ambijenta za podršku industrijskom razvoju					
SC 1	115,404,855	1,837,400	42,103,937	2,550,000	19,000	68,894,518
SC 2	RAST INVESTICIJA I MODELA FINANSIRANJA ZA DUGOROČNU KONKURENTNOST INDUSTRIJE					
OC 2.1	Unapređenje pristupa finansiranju za preduzeća u sektoru industrije					
OC 2.2	Podrška industriji ka klimatskoj neutralnosti					
OC 2.3	Podrška industriji za rast konkurentnosti preduzeća					
SC 2	68,190,940	9,115,235	54,000,000	4,875,705	200,000	0
SC 3	PODSTICANJE INOVACIJA NA PRINCIPIMA PAMETNOG I ODRŽIVOG RAZVOJA INDUSTRIJE					
OC 3.1	Unapređenje institucionalne infrastrukture i podsticajnih mjera za inovacije i tehnološki razvoj u industriji					
OC 3.2	Jačanje industrijskih ekosistema na principima zelene tranzicije					
OC 3.3	Podsticanje daljeg razvoja cirkularnih modela poslovanja					
OC 3.4	Unapređenje digitalne transformacije privrede					
SC 3	10,573,011	5,833,810	10,000	4,132,650	594,051	2,500
SC 4	UNAPREĐENJE PRISTUPA JEDINSTVENOM TRŽIŠTU EU I JAČANJE EKONOMSKE SARADNJE I TRGOVINE U REGIONU					
OC 4.1	Unapređenje ambijenta za brži pristup jedinstvenom tržištu EU i jačanje ekonomske saradnje i trgovine u regionu					
OC 4.2	Jačanje izvoznih sposobnosti preduzeća i uključivanje u otporne lance snadbijevanja					
SC 4	717,838	299,838	0	37,000	0	381,000
Ukupno	194,886,644	17,086,283	96,113,937	11,595,355	813,051	69,278,018
		9%	49%	6%	0%	36%

Agregirani finansijski okvir za 2024. godinu predložen je na nivou od 194,886,644 €. SC1 obuhvata 115,404,855 € (59,2%) ukupnih ulaganja, dok SC2 predstavlja investicioni zahvat na nivou od 68,190,940 € (35%) ukupnih ulaganja. SC3 obuhvata 10,573,011 € (5,4%) ukupnih ulaganja, dok SC4 obuhvata 717,838 € (0,4%) ukupnih ulaganja.

Indikativni Finansijski okvir za period 2024-2028. godine biće pripremljen nakon finalizacije Akcionog plana za 2024. godinu.

4. Komunikaciona strategija za usmjeravanje Industrijske politike

Komunikacija politike predstavlja važan alat u uspostavljanju principa ‘usmjeravanja’ Industrijske politike u drugim relevantnim politikama i preduslov je njene uspješne implementacije. Istovremeno omogućava da svi ključni akteri i javnost razumiju cikluse u kreiranju i implementaciji politike, kako bi isti bili uključeni u svim fazama u cilju uspostavljanja i primjene efikasnog sistema instrumenata za monitoring i komunikaciju. Na taj način se omogućava praćenje ostvarivanja politike i ocjena relevantnosti i uspješnosti implementacije Industrijske politike.

Prikaz implementacije Industrijske politike 2024-2028. godine, slijedi u nastavku.

Tabela 44. Plan implementacije i monitoringa Industrijske politike Crne Gore 2024-2028. godine

Plan implementacije i monitoringa Industrijske politike Crne Gore 2024-2028		
Godina	Aktivnosti	Monitoring aktivnosti
2024	<ul style="list-style-type: none"> Usvajanje Industrijske Politike Crne Gore 2024-2028.g. sa Akcionim planom za implementaciju politike u 2024. godinu 	<ul style="list-style-type: none"> Identifikovani ciljevi, prioriteti i nadležne institucije na nivou resora obuhvaćenih Industrijskom politikom Uspostavljen sistem komunikacije i monitoringa Periodični sastanci Koordinacionog tijela za izradu i implementaciju Industrijske politike Crne Gore 2024-2028. godinu
2025	<ul style="list-style-type: none"> Monitoring sprovođenja Akcionog plana Industrijske politike za 2024. godinu Priprema i usvajanje Akcionog plana Industrijske politike za 2025-2026. godinu 	<ul style="list-style-type: none"> Izveštaj o implementaciji AP za 2024. godinu
2026	<ul style="list-style-type: none"> Monitoring sprovođenja Akcionog plana Industrijske politike za 2025.godinu 	<ul style="list-style-type: none"> Izveštaj o implementaciji AP 2025-2026.godine, za 2025.godinu
2027	<ul style="list-style-type: none"> Monitoring sprovođenja Akcionog plana Industrijske politike za 2026. godinu Priprema i usvajanje Akcionog plana Industrijske politike za 2027-2028. godinu 	<ul style="list-style-type: none"> Izveštaj o implementaciji AP 2025-2026., za 2026. godinu
2028	<ul style="list-style-type: none"> Monitoring sprovođenja Akcionog plana Industrijske politike za 2027. godine i otpočinjanje procesa evaluacije U procesu evaluacije paralelan rad na početku izrade dokumenta za naredni implementacioni ciklus 	<ul style="list-style-type: none"> Izveštaj o implementaciji AP 2027-2028, za 2027. godinu
2029	<ul style="list-style-type: none"> Monitoring sprovođenja Akcionog plana Industrijske politike u završnoj godini i finalna evaluacija Kreiranje dokumenta za naredni implementacioni ciklus 	<ul style="list-style-type: none"> Završni izvještaj o sprovođenju Industrijske politike 2024-2028, sa evaluacijom Usvajanje i donošenje dokumenta Industrijska politika

ANEKS 1. Tabelarni pregled sa indikatorima učinka koji prate realizaciju aktivnosti na nivou operativnih ciljeva unutar strateških ciljeva

Spisak tabela i grafika

Tabela 1. Periodizacija, prosječne stope rasta i učešće prerađivačke industrije u BDV-u za izabrane godine	21
Tabela 2. BDP po stanovniku sektora industrije i podsektora prerađivačke industrije	22
Tabela 3. BDP (prosječne cijene 2010. g.), zaposlenost (ARS) i produktivnost rada 2015-2022. godine	23
Tabela 4. Zaposlenost iz administrativnih izvora u oblastima sektora prerađivačke industrije 2021-2023. g.	24
Tabela 5. Proizvodnja važnijih industrijskih proizvoda (PRODCOM)	25
Tabela 6. Struktura izvoza za izabrane godine.....	26
Tabela 7. Top 10 spoljnotrgovinskih partnera, EU i CEFTA u 2023. godini	27
Tabela 8. Izabrani indikatori oblasti prerađivačke industrije u Crnoj Gori u 2022. – zaposlenost i zarade	28
Tabela 9. Izabrani finansijski indikatori.....	29
Tabela 10. Izabrani ekonomski indikatori 2019-2023. godine	31
Tabela 11. Analiza međunarodnih indikatora konkurentnosti 2019-2023. godine	32
Tabela 12. Presjek troškova po izvorima finansiranja 2019-2023. godine	32
Tabela 13. Pregled ukupno planiranih i utrošenih sredstava 2019-2023.godine	33
Tabela 14. Pregled ključnih dostignuća indikatora rezultata za period 2019-2023. godine	34
Tabela 15. Pregled ključnih nalaza po kriterijumima evaluacije IP 2019-2023. godine	35
Tabela 16. Pregled rezultata intervju članova KT u skladu sa kriterijumima procjene	36
Tabela 17. Pregled rezultata fokus grupa sa predstavnicima privrede.....	37
Tabela 18. Pregled ključnih preporuka za izradu Industrijske politike 2024-2028. godine:	37
Tabela 19. Izabrani makroekonomski indikatori – WB6	38
Tabela 20. Izabrani indikatori industrije	38
Tabela 21. Izvoz po sektorima i oblastima KD (proizvodni princip) za izabrane zemlje u 2022. godini	39
Tabela 22. Indeks održive konkurentnosti za 2023. godinu (GSCI).....	40
Tabela 23. SWOT analiza industrijskog razvoja Crne Gore u kontekstu ukupne ekonomije – unutrašnji faktori.	47
Tabela 24. SWOT analiza industrijskog razvoja Crne Gore u kontekstu ukupne ekonomije – spoljni faktori	48
Tabela 25. Matrica logičke intervencije	53
Tabela 26. Indikatori uspjeha SC 1: Unapređenje ambijenta za digitalnu i zelenu tranziciju industrije	58
Tabela 27. Indikatori učinka OC 1.1. Razvoj i unapređenje digitalne infrastrukture	60
Tabela 28. Indikatori učinka OC 1.2. Podsticanje energetske tranzicije i otpornosti u industriji	62
Tabela 29. Indikatori učinka OC 1.3. Jačanje obrazovanja i vještina za tehnološki razvoj industrije.....	63
Tabela 30. Indikatori učinka OC 1.4. Unapređenje poslovnog ambijenta za podršku industrijskom razvoju.....	65
Tabela 31. Indikatori uspjeha SC 2. Rast investicija i modela finansiranja za dugoročnu konkurentnost industrije	67
Tabela 32. Indikatori učinka OC 2.1. Unapređenje pristupa finansiranju za preduzeća u sektoru industrije.....	68
Tabela 33. Indikatori učinka OC 2.2. Podrška industriji ka klimatskoj neutralnosti.....	69
Tabela 34. Indikatori učinka OC 2.3. Podrška industriji za rast konkurentnosti preduzeća.....	71
Tabela 35. Indikatori uspjeha SC 3. Podsticanje inovacija na principima pametnog i održivog razvoja industrije	73
Tabela 36. Indikatori učinka OC 3.1. Unapređenje institucionalne infrastrukture i podsticajnih mjera za inovacije i tehnološki razvoj u industriji	74
Tabela 37. Indikatori učinka OC 3.2. Jačanje industrijskih ekosistema na principima zelene tranzicije	77
Tabela 38. Indikatori učinka OC 3.3. Podsticanje daljeg razvoja cirkularnih modela poslovanja	79
Tabela 39. Indikatori učinka OC 3.4. Unapređenje digitalne transformacije privrede	80
Tabela 40. Indikatori uspjeha SC 4. UNAPREĐENJE PRISTUPA JEDINSTVENOM TRŽIŠTU EU I JAČANJE REGIONALNE EKONOMSKE SARADNJE	83
Tabela 41. Indikatori učinka OC 4.1. Unapređenje ambijenta za brži pristup jedinstvenom tržištu EU i jačanje ekonomske saradnje i trgovine u regionu	84
Tabela 42. Indikatori učinka OC 4.2. Jačanje izvoznih sposobnosti preduzeća i uključivanje u otporne lance snadbijevanja.....	87
Tabela 43. Finansijski okvir Akcionog plana Industrijske politike za 2024.godinu.....	91
Tabela 44. Plan implementacije i monitoringa Industrijske politike Crne Gore 2024-2028. godine	92

Grafik 1. Pregled povezanosti strateških dokumenata	8
Grafik 2. Nova industrijska strategija za globalno konkurentnu, zelenu i digitalnu Evropu	14
Grafik 3. 14 industrijskih ekosistema EU	15
Grafik 4. Područja devet pokretača dugoročne konkurentnosti EU	16
Grafik 5. Realna stopa rasta BDP-a i indeks industrijske proizvodnje u Crnoj Gori 1990-2023. godine	20
Grafik 6. Realni BDP Crne Gore u periodu 1990-2022. godine (stalne cijene iz 2015. godine, 1990=100)	21
Grafik 7. Učešće industrije i posebno prerađivačke industrije u BDV-u Crne Gore 2015-2022. godine	22
Grafik 8. Struktura BDV Crne Gore u periodu 2015 – 2022. godine	22
Grafik 9. Integrisani pristup PESTLE i SWOT analize	42
Grafik 10. Ključni akteri saradnje u industrijskom ekosistemu	49
Grafik 11. Struktura ključnih aktera saradnje sa Koordinacionim tijelom za izradu i implementaciju Industrijske politike 2024-2028. godine	50
Grafik 12. Ključni elementi implementacije Industrijske politike:	90